

**Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини**

Факультет початкової освіти

**КОМПЛЕКСНИЙ ЕКЗАМЕН З
ОКРЕМИХ МЕТОДИК ПОЧАТКОВОЇ
ОСВІТИ**

**Навчально-методичний посібник
до державної атестації**

Умань–2016

УДК 372(07)
ББК 74.202.21р30
К 63

Рецензенти:

Пальшкова І.О. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти, Державного вищого навчального закладу «Південно український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Якимчук Б. А. – кандидат психологічних наук, доцент, декан факультету початкової освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Розглянуто та рекомендовано до друку вченою радою факультету початкової освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 9 від 31 березня 2016 р.) та на засіданні кафедри фахових методик та іноваційних технологій у початковій школі (протокол № 9 від 23 березня 2016 р.).

Комплексний екзамен з окремих методик початкової освіти : навчально-методичний комплекс до державної атестації / уклад.: О. А. Комар, Т. Я. Грітченко, Т. А. Торчинська, І. В. Шевчук. – Умань: ФОП Жовтий, 2016. – 183 с.

Навчально-методичний комплекс підготовлений для студентів випускних курсів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», денної та заочної форми навчання, факультету початкової освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Він містить питання, матеріали для підготовки та рекомендовану літературу до комплексного екзамену з окремих методик початкової освіти.

УДК 372(07)
ББК 74.202.21р3

ПЕРЕДМОВА

Приєднання України до Болонського процесу зробили тенденції вітчизняної освітньої євроінтеграції незворотнім, а отже, сьогодні освітня система потребує максимальної інтенсифікації дій щодо реалізації міжнародних зобов'язань України в цьому питанні. В умовах кардинальних змін перед вищою школою постають складні завдання пов'язанні з професійною підготовкою молодого покоління, здатного до соціальної мобільності, самонавчання, самовизначення, самовдосконалення впродовж усього активного трудового життя.

Ці зміни – це не просто механічне переведення трудомісткості навчальних дисциплін у кредити ECTS, наявність нових Додатків до диплома та ін., це, насамперед, переосмислення структури навчального процесу, забезпечення його гнучкості та якості, створення умов для повноцінної як аудиторної так і самостійної роботи студентів.

Запропонований комплекс покликаний сприяти реалізації нових вимог та завдань щодо складання державної атестації, в умовах кредитно-модульної системи навчання. Адже він передбачає: питання до іспиту, блок джерельної бази навчально-методичного забезпечення, охоплює методичні рекомендації та список рекомендованої літератури. Дані матеріали, на думку авторів, допоможуть студентам у більш досконалому вивченню теоретичного матеріалу та розв'язанні практичних завдань і спрямовані на формування у студентів здатності професійно мислити та працювати.

Представленні матеріали включають в себе теоретичний аналіз ряду питань з дисциплін: «Методика навчання української мови», «Методика навчання освітньої галузі «Математика»», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»» які є складовими комплексного кваліфікаційного іспиту з фахових дисциплін випускників факультету початкової освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр».

Ми сподіваємось, що запропонований навчально-методичний комплекс до державної атестації буде корисний для студентів-випускників факультетів початкової освіти, денної та заочної форми навчання, усіх хто цікавиться загальними проблемами професійної підготовки майбутніх учителів.

Декан факультету початкової освіти – кандидат психологічних наук, доцент Якимчук Б. А.

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Психологічні і лінгвістичні основи метода навчання грамоти. Періоди навчання грамоти та їх завдання.
2. Характеристика звукового аналітико-синтетичного методу навчання грамоти. Прийоми звукового аналізу. Прийоми звукового синтезу.
3. Значення вивчення лексикології у початковій школі. Методика вивчення синонімів, антонімів, багатозначних слів.
4. Словникова робота. Шляхи збагачення словникового запасу. Види словникових та словниково-логічних вправ, методика їх проведення в період навчання грамоти.
5. Методика ознайомлення учнів з новим звуком та буквою. Етапи вивчення літер у букварний період навчання грамоти.
6. Навичка читання. Прийоми удосконалення навички читання.
7. Прийоми підготовчої роботи на уроках літературного читання, їх цінність для первинного цілісного сприймання літературних жанрів.
8. Види творчих робіт на основі тексту на уроках літературного читання.
9. Уроки позакласного читання у початковій школі. Їх завдання та структура
10. Етапи формування читацької самостійності. Форми керівництва читацькою діяльністю.
11. Словникова робота. Шляхи збагачення словникового запасу. Прийоми пояснення значення слів.
12. Методика вивчення орфографії. Види правописних вправ.
13. Особливості роботи над оповіданням та казкою на уроках літературного читання.
14. Особливості роботи над віршем та байкою на уроках літературного читання.
15. Основні етапи роботи над твором на уроках літературного читання. Прийоми роботи, які використовуються на кожному етапі.
16. Система вивчення синтаксису в початковій школі. Види вправ із синтаксису.

17. Формування у молодших школярів уявлень про частини мови.
18. Етапи і методика формування граматичних понять. Види граматичних вправ.
19. Система вивчення морфемної будови слова у початковій школі. Основні принципи навчання морфемної будови. Морфемний розбір.
20. Пропедевтичне вивчення стилістичних ознак тексту.
21. Види орфографічних правил та методика роботи над орфограмами.
22. Прийоми вивчення молодшими школярами займенника за лінійно – концентричним методом програми.
23. Методика навчання орфографії. Види орфографічних вправ. Навчальні диктанти, їх види та методика проведення.
24. Прийоми вивчення молодшими школярами прислівника .
25. Класифікація учнівських творів. Вимоги програми до їх написання. Складання плану твору.
26. Методика вивчення основ фонетики та графіки в початковій школі. Особливості фонетичного розбору.
27. Методика формування в учнів уявлень про текст, його будову. Прийоми ознайомлення учнів з типами текстів.
28. Методика розвитку діалогічного мовлення. Структура та види завдань навчального діалогу.
29. Види переказів у початковій школі. Структура уроку написання переказу.
30. Мовний розбір, його види та методика проведення.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Психологічні та лінгвістичні основи методики навчання грамоти. Періоди навчання грамоти та їх завдання

Навчати грамоти – це значить сформувати початкові уміння читати і писати. Читання і письмо – це види мовленнєвої діяльності, а навички читання і письма – це мовленнєві навички. Для першокласників процес навчання грамоти триває протягом навчального року.

Лінгвістичну основу методики навчання грамоти становить українська фонетика і графіка. Українське письмо звукове (фонематичне) і дитина зможе навчитися читати і писати лише тоді, коли оволодіє вмінням переводити звуки у графічні знаки і навпаки, тобто здійснювати звуко-буквений аналіз слів.

Фонетична система української мови нараховує 38 фонем (звук – найменша мовна неподільна одиниця. Фонема – неподільна звукова одиниця, за допомогою якої розрізняють значення слів та морфем). У шкільному курсі термін *фонема* не вживається, у процесі навчання користуються терміном *звук*.

Порівняння складу фонем (звуків) і графем (букв) свідчить про кількісну невідповідність між ними. Це означає, що засвоєння їх у період навчання грамоти може стати для дітей важким, зокрема, в розрізненні понять «звук» і «буква». Ці поняття формуємо на основі істотних ознак: *звуки* чуємо і вимовляємо. Їх можна розрізнити на слух, за способом творення, за артикуляційним відчуттям. *Букви* пишемо, викладаємо з паличок, читаємо, впізнаємо за графічним елементами.

Звуки бувають голосні і приголосні, приголосні – тверді і м'які, дзвінкі і глухі, *букви* – великі і малі, друковані і писані.

Сучасна методика навчання грамоти вже в букварний період розкриває дітям у доступній формі зв'язки між буквами і звуками.

У системі голосних: 6 голосних звуків позначаються 10 буквами. Букви *я, ю, є, ї* означають два звуки, після апострофа та на початку складу; після м'яких приголосних означають один звук і м'якість попереднього приголосного.

Приголосні діляться на тверді (22 звуки), м'які (10), 9 м'яких утворюють пари (д, з, л, н, р, с, т, ц, дз); й пари не утворює. 22 приголосних в українській мові тверді; у позиції перед і вони пом'якшуються (термін у 5 класі). Для початкових класів всі м'які. М'якість приголосних звуків позначається крім я, ю, є, і ще й ь.

За дзвінкістю і глухістю більшість приголосних звуків в українській мові утворюють пари. Непарні дзвінки в, й, л, м, н, р. Непарні глухі – ф.

Опрацьовуючи букву ц, діти дізнаються, що вона в українській мові позначає звукосполученням [шч].

Учитель початкових класів повинен знати, що в основі української графіки лежить складовий принцип. Він полягає у тому, що однією і тією ж буквою на письмі може бути позначено різні звуки (ліс-лось). Тому окремо взяту букву здебільшого не можна прочитати, оскільки її звукове значення залежить від букв у складі: зокрема голосних. У зв'язку з цим одним з важливих принципів методики навчання грамоти є принцип складового читання, який вимагає при читанні орієнтуватися не на окрему букву, а на склади – основну одиницю читання.

Важливе значення в період навчати грамоти має складоподіл, оскільки більшість слів учні спочатку прочитують по складах. Основним звуком у кожному складі є голосний, тому голосні звуки ще називають складотворними.

Психологічна основа методики навчання грамоти полягає в доборі таких методів і прийомів, які б певною мірою враховували особливості дитячої уваги, пам'яті, мислення, уяви, сприяли всебічному розвитку шестирічних школярів – формуванню у них на відповідному мовному матеріалі прийомів розумової діяльності: аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації.

Психологічні науки дають учителю дані про особливості пізнавальних процесів, що відбуваються у свідомості дітей 6-7 річного віку під час засвоєння ними початкових знань про рідну мову, вироблення у них граматичних умінь і навичок читання й письма, допомагають виявити труднощі у цій складній для дитини діяльності.

Процес навчання грамоти за звуковим аналітико-синтетичним методом поділяється на три періоди: добукварний (підготовчий), букварний, післябукварний. Кожен із них реалізує певні програмні вимоги.

Добукварний період навчання – перший з трьох періодів навчання грамоти, завданням якого є: забезпечення мотивації до навчальної діяльності; розвиток усного мовлення першокласників (слухання – розуміння, говоріння); формування уявлення про мовлення, речення, слово, склад, звук, голосні і приголосні звуки, наголошений голосний звук у слові; формування елементарних аналітико-синтетичних умінь в роботі над текстом, реченням, словом, звуками мовлення; підготовка дитини до письма; розвиток фонематичного слуху, вмінь виконувати звуковий аналіз слів.

У цей період, окрім освітніх завдань, перед учителем стоять не менш важливі завдання, спрямовані на: забезпечення адаптації дітей до школи, шкільного колективу і ознайомлення з правилами поведінки в ньому; формування загальнонавчальних умінь учнів (сидіти за партою, слухати вчителя, виконувати завдання індивідуально, в парах, у групах та ін.); загальномовленнєвих, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних умінь.

Букварний період навчання грамоти – період вивчення в 1 класі букв за букварем (на відміну від добукварного і післябукварного періодів), ділиться на два етапи. На першому етапі учні спочатку вивчають ряд букв, що позначають голосні звуки: а, о, у, й, і. Завдання цього етапу – сформувати у першокласників уміння читати прямі склади. Прямий склад, злиття приголосного з голосним учні з самого початку читають у двох варіантах – «пг», «п'г». Досягається це тим, що на першому етапі букварного періоду, крім букв а, о, у, й, вводиться буква і. Це дає можливість опрацьовувати наступні букви, що позначають приголосні звуки, в їх подвійній ролі водночас – як знаки парних твердого і м'якого звуків.

На другому етапі букварного періоду учні знайомляться з іншими способами позначення на письмі м'яких приголосних (буквами ь, я, ю, є); дізнаються про те, що буквою Г г позначається на письмі звук [г], а буквою Ґ ґ – звук [г'], що буква «йот» («ій») позначає на письмі м'який приголосний звук [й], який не має парного твердого; засвоюють звукове значення букви «ща» ([шч]); відпрацьовують літературну вимову і

вміння позначати на письмі звуки (африкати) – [дж], [дз], [дз']; знайомляться з роллю апострофа в українській графіці.

На другому етапі букварного періоду значно ускладнюються завдання, пов'язані з формуванням у першокласників початкових відомостей про фонетичну і графічну системи рідної мови у їх взаємозв'язку.

Одним із найскладніших елементів української графіки, з яким у доступній формі необхідно познайомити учнів на цьому етапі, є букви я, ю, є та їх подвійна графічна роль в українському письмі.

На цьому етапі букварного періоду більше уваги вчитель має приділяти формуванню в учнів орфоепічного читання відповідно до норм української літературної вимови. Важливим завданням цього етапу є поступовий перехід до складового способу читання слів із збігом приголосних: гніздо, смерічки.

Для опрацювання кожної букви на цьому етапі програмою відводиться від двох до чотирьох уроків.

Післябукварний період навчання грамоти – останній з трьох періодів навчання грамоти, завданням якого є: систематизувати знання, уміння й навички з читання і письма, набуті першокласниками в добукварний і букварний періоди, забезпечити плавний перехід до навчання рідної мови в 2 класі за підручниками «Літературне читання» та «Українська мова».

На цьому етапі навчання структура уроку з читання наближається до уроку читання. Матеріалом для читання є зв'язні прозові і віршові тексти, на основі яких учитель формує вміння опрацювати їх: ділити на логічно завершені частини, читати й переказувати за частинами, вибірково, в особах тощо. Значна увага приділяється виразності читання тексту.

Післябукварний період використовується також для формування в учнів самостійності і читацької активності.

Уроки читання у післябукварний період тісно пов'язуються з уроками письма. На уроках письма учням пропонують вправи з посильним орфографічним навантаженням: коментоване списування, списування слів зі вставлянням пропущених літер, різні за способом сприйняття види мовного матеріалу навчальних диктантів, серед них –

зорові, зорово-слухові, попереджувальні, пояснювальні, письмо по пам'яті тощо.

Для повнішої реалізації завдань післябукварний період. для першокласників створено навчальний посібник «Післябукварик», який орієнтує вчителя на завершальному етапі опанування учнями грамоти на інтегрування навчальної роботи учнів з усіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності, передбачених програмою

2. Характеристика звукового аналітико-синтетичного методу навчання грамоти. Прийоми звукового аналізу. Прийоми звукового синтезу

Основним методом навчання грамоти, що усталився у вітчизняній школі, є аналітико-синтетичний, найповніше і найпоєднаніше розроблений К. Д. Ушинським.

Великого значення К. Д. Ушинський надавав як умінню «розкладати слова» на звуки (аналіз), так і вмінню «складати слова» зі звуків (синтез). Предметом цих вправ, на його думку, мають бути слова в усній і письмовій формі. Великою заслугою К. Д. Ушинського була розробка ним прийомів звукового аналізу і синтезу. Вправи з аналізу і синтезу виконувалися в безпосередньому взаємозв'язку. Свій метод К. Д. Ушинський називав методом письма – читання. Він вважав, що письмо, яке спирається на звуковий аналіз, має передувати читанню.

Метод, розроблений К. Д. Ушинським, пізніше видозмінювався багатьма його послідовниками (М. Ф. Бунаковим, Д. І. Тіхоміровим, В. П. Вахтеровим, В. О. Фльоровим), педагогічна діяльність яких протікала протягом 1850-1920 рр.

Д. І. Тіхоміров і В. П. Вахтеров відійшли від системи К. Д. Ушинського «письмо – читання». За їхньою методикою учні спочатку засвоювали друковані літери, вчилися читати з ними, а потім ознайомлювалися з їх рукописними відповідниками – оволодівали письмом. Така система навчання застосовується і в сучасній школі.

В. П. Вахтеров і Д. І. Тихоміров запровадили добукварні звукові вправи, метою яких було розвинути слух дитини, навчити її елементам мовного аналізу й синтезу, ділити речення на слова, слова – на склади і звуки та, навпаки, синтезувати (поєднувати) звуки в склади, склади – у слова, зі слів будувати речення. Згодом цей підготовчий етап у навчанні грамоти дістав назву добукварного періоду.

Звуковий аналітико-синтетичний передбачає реалізацію принципу «від звука до букви». Це означає, що учні повинні спочатку навчатись виконувати різні аналітико-синтетичні дії зі звуками мовлення, що є базовим умінням для формування навичок читання і письма.

Важливою умовою успішного застосування звукового аналітико-синтетичного методу у навчанні є добре володіння учителем прийомами звукового аналізу і синтезу.

Прийоми звукового аналізу.

- підкреслена вимова одного із звуків у слові;
- впізнання і виділення з вірша, скоромовки найуживанішого звука.
- виділення звука із слова на основі словесного опису;
- порівняння слів, що відрізняються лише одним звуком;
- впізнавання певного звука у названих вчителем словах, визначення його позиції (на початку, в середині...);
- самостійний добір учнями слів з певним звуком у заданій позиції.

Прийоми звукового синтезу.

- утворити злиття двох звуків;
- утворити склад з трьох звуків, вимовити його;
- утворити злиття двох приголосних з усіма голосними;
- до названого складу дібрати подібний з м'яким приголосним;
- читання складів і слів за подібністю (наша, ноша,);
- нарощування та відпадання звуків, складів.

У букварний період звукові вправи синтетичного характеру слід органічно поєднувати з буквеними: робота з різними складовими

таблицями, що сприяє утворенню (синтезуванню) учнями складів, відомих їм букв (м-мо); побудова слів з розрізнених складів.

3. Значення вивчення лексикології у початковій школі. Методика вивчення синонімів, антонімів, багатозначних слів

Робота над вивченням лексичного матеріалу в початковій школі має велике загальноосвітнє і практичне значення. Вивчення його розширює знання учнів про мову, ознайомлює з одиницею мови — словом, є головним джерелом збагачення словника учнів. Вивчення лексики розвиває увагу учнів до значення й уживання слів у власному мовленні, виховує потребу в доборі необхідного слова для точного висловлювання думки, розвиває чуття мови. Через інтерес до лексики виховується інтерес до мови в цілому.

У початковій школі лексикологія як самостійний розділ науки про мову не вивчається. Учні засвоюють лише деякі відомості про лексику, зокрема практично ознайомлюються з прямим і переносним значенням слів, багатозначністю, омонімією, синонімією й антонімією в розділі «Слово».

Ще в період навчання грамоти вчитель пояснює першокласникам значення окремих слів, практично (без уживання термінів) учні спостерігають явища омонімії (коса, лист), багатозначності (іде, дзвоник), синонімії (йде, поспішає, біжить) та антонімії (великий — малий). Саме тут учнів привчають стежити за власним мовленням, доречно вживати слова.

У 2 класі школярі спостерігають за вживанням образних слів і висловів у текстах. Найбільше уваги автори програми приділяють роботі над семантикою (значенням) слова у відповідному розділі «Слово», а також в інших розділах. Учні ознайомлюють із такими лексичними явищами, як омонімія, полісемія (без уживання термінів), синонімія, антонімія, відзначають роль таких слів у мовленні, зокрема для усунення повторення в текстах тих самих слів.

У 3 класі продовжується спостереження за значенням слів, прямим і переносним, випадками багатозначності, із синонімами, антонімами, учні виконують практичні завдання з найуживанішими

омонімами. З цією метою до програми введено вивчення теми «Значення слова». Під час опанування інших розділів програми школярі мають можливість виконувати вправи на використання зазначених лексем у власному мовленні.

У 4 класі знання учнів про слово розширюються внаслідок практичного використання різних лексем в усному і писемному мовленні і спостереження за їх уживанням у художніх текстах. У роботі над вивченням лексичних понять можна визначити такі основні напрями:

I. Лексичний аналіз мови художніх текстів: виявлення незнайомих слів і висловів, уточнення відтінків значень окремих слів і висловів; виявлення слів, ужитих у переносному значенні; з'ясування смислових відтінків ужитих у тексті синонімів, антонімів; аналіз інших зображувальних засобів, зокрема порівнянь.

II. Пояснення значення слів шляхом використання різних способів: показ предмета чи дії, демонстрація малюнка, слайда із зображенням предметів, назви яких є новими для дитини, добір синонімів, антонімів, уведення нового слова до контексту тощо.

III. Виконання завдань на добір слів із певним значенням: дібрати з поданого синонімічного ряду потрібні за смислом речення іменники; дібрати прикметники з переносним значенням для опису предметів, характеристики людини, опису її зовнішності, настрою, свого ставлення до події, до товариша тощо.

IV. Уведення поданих або самостійно дібраних лексем у власне мовлення школярів: складання речень і текстів за опорними словами, заміна слів у реченнях відповідними синонімами чи антонімами, редагування поданих текстів тощо. Так в учнів поступово виховується увага до значення слів і висловів, доречного їх використання, що є передумовою успішної роботи над розвитком мовленнєвих умінь молодших школярів.

У методичній літературі лексичний розбір розглядається як вид словникової роботи (А. В. Текучов, Л. П. Федоренко та ін.), проведення якого може бути здійснене на різному мовному матеріалі і в різних варіантах. У школі практикують лексичний розбір слова і лексичний розбір тексту. Для проведення лексичного розбору слова слід використовувати тлумачний словник.

План лексичного розбору слова.

1. Яке значення слова в поданому реченні? Указати, є слово однозначним чи багатозначним.

2. У прямому чи переносному значенні вжито слово?

3. Які синоніми й антоніми має це слово?

Як правило, в початковій школі проводять частковий лексичний розбір зразкового (досконалого) тексту. Однак під час мовної підготовки учнів до написання творчої роботи, наприклад, детального переказу, намагаємося охопити весь спектр лексичних явищ: уточнення значень окремих слів, їх семантизацію, оцінку правильності й точності добору слів, складання синонімічного ряду до певного слова, стилістичний експеримент, відповідність використаної лексики жанровим і стильовим особливостям тексту, добір споріднених слів та ін.

Порядок лексико-стилістичного аналізу тексту в початковій школі може бути таким:

а) сприймання всього тексту (краще зором);

б) виявлення аналізованих лексичних одиниць (за вказівкою вчителя);

в) з'ясування особливостей їх функціонування в тексті (значення слова; його системні зв'язки; уточнення смислу слів, ужитих у переносному значенні; з'ясування стилістичного забарвлення слів тощо);

г) висновок про стиль (без уживання терміна, у формі відповіді на запитання «Де можна зустріти такий текст?»).

4. Словникова робота. Види словникових та словниково-логічних вправ, методика їх проведення в період навчання грамоти

Словникова робота це система навчально-виховної роботи над словом, яка охоплює засвоєння учнями нових слів і значень, відтінків значень, емоційно-експресивного забарвлення слів, сфер їх уживання, їх багатозначності і переносних значень, засвоєння синонімів, антонімів, паронімів, омонімів тощо; уточнення значень слів на

основі засвоєння системно-лексичних зв'язків; активізація словника, тобто використання нових засвоєних слів у власних висловлюваннях, включення їх до тих, які постійно використовуються учнем; очищення словника, тобто усунення з активного словника учня діалектних, просторічних, слів, жаргонізмів. С. р. проводиться на всіх уроках: читання, мови, природознавства, математики та ін. У С. р. використовуються навчальні словники, а також власні словнички, що складаються учнями. Система С. р. передбачає щоденне засвоєння 3-10 нових слів, а також постійну роботу з уточнення значень слів, з'ясуванню їх виражальних можливостей, їх активізація. Різноманітна планомірна С. р., що має місце на всіх уроках уже в 1 класі, спирається спочатку на елементарні уявлення дітей про лексичні явища, а пізніше, в 3 класі, – на набуті школярами теоретичні знання з розділу «Слово». С. р. тісно пов'язана з курсом граматики та орфографії; від С. р. в плані розвитку мовлення слід відрізнити словниково-орфографічну роботу.

Успішність словникової роботи забезпечується дотриманням низки методичних рекомендацій: удосконалення лексичного запасу дитячого мовлення має відбуватись систематично на кожному уроці як рідної мови, так і інших шкільних предметів; добір змісту і прийомів словникової роботи слід здійснювати з урахуванням вікових особливостей школярів, рівня розвитку їхнього мовлення; організація словникової роботи має враховувати всі лексико-граматичні властивості слова й особливості його вживання в мовленні, забезпечувати тісний взаємозв'язок з вивченням різних розділів початкового курсу рідної мови; усі словникові вправи необхідно будувати на основі тексту, розкривати учням сполучуваність слів, точність і доцільність їх вживання у мовленні.

Оскільки словникова робота проводиться під час вивчення усіх розділів шкільної програми, зміст словникових вправ досить різноманітний. З погляду дидактичних завдань ці вправи за змістом можна поділити на групи: 1) лексичні вправи (пояснення значення слів і словосполучень); 2) лексико-граматичні вправи; 3) лексико-орфографічні вправи; 4) лексико-стилістичні вправи.

Кінцевою метою вивчення лексики і С. р. на уроках рідної мови є навчання молодших школярів розуміти значення слів, пояснювати їх,

сполучати слова з іншими, добирати і точно, виразно вживати лексичні одиниці у висловлюваннях різних типів і стилів, виправляти лексичні помилки й недоліки, контролюючи власні усні й письмові перекази і твори, вдосконалювати їх.

Щоб робота по збагаченню словника була систематичною, учитель, готуючись до кожного уроку, повинен визначити слова і вирази, які треба пояснити і як саме.

Робота над словом на уроках навчання грамоти тісно пов'язується із *словниково-логічними* вправами, які служать важливим засобом розвитку мовлення і мислення школярів. Вперше у вітчизняній методиці вони були запропоновані К.Д.Ушинським. Ці вправи на порівняння, узагальнення, класифікацію сприяють формуванню, загальнонавчальних умінь і навичок розмірковувати, виділяти головні ознаки предметів, явищ.

Основними видами С-л. в є: називання предметів (*хто це? або що це?*); добір до родових назви видових: *посуд – це чашка, тарілка, миска, блюдо*; добір до кількох видових назв родової: *смородина, малина, агрус, глід, калина – це кущі*; розподіл ряду видових назв між двома родовими, наприклад, визначити серед ряду тварин свійські і дикі; логічне доповнення речень на основі протиставлення: *цукор солодкий, а лимон; плаття – одяг, а черевики – ...*; називання предметів з наступним узагальненням: *дуб, сосна, береза – ...* (назвіть одним словом); вилучення «зайвого» предмета: *стіл, крісло, телевізор, шафа джміль, бджола, синичка, метелик*; ж) визначити предмет за його ознаками (колір, форма, розмір...), за його діями: *літає, падає, покриває, зігріває, блищить, скрипить – ...*(сніг).

5. Методика ознайомлення учнів з новим звуком та буквою. Етапи вивчення літер у букварний період навчання грамоти

Специфіка навчання грамоти в букварний період полягає в тому, що до основної мовної одиниці – звука, з якою учні виконували аналітико-синтетичні дії, додається і буква. Паралельно із звуковим аналізом учні виконують і звуко-буквений аналіз нескладних слів,

написання яких відповідає вимові. Новим елементом на таких уроках букварного періоду є буква, оскільки з усіма звуками рідної мови учні познайомились у добукварний період. Тому підсумовувати урок на первинне опрацювання літери правильно буде так: *«Сьогодні ми познайомилися з новою літерою «те». Вона може позначати на письмі звуки [t], [t']»*.

Послідовність роботи над засвоєнням нової літери включає такі основні види вправ на уроці:

1) виділення виучуваного звука, позначеного даною буквою. Для цього добираються відповідні предмети, малюнки, у назвах яких є потрібний звук в зручній для виділення позиції. Це можуть бути вірші скоромовки і загадки.

2) активне вимовляння звуків, спостереження за їх артикуляційними особливостями:

- голосний звук – повітря вільно проходить через органи мовлення, утворюється тільки з голосу, сам утворює склад;

- приголосний звук – повітря натрапляє на перешкоди, утворюється з шуму, сам склад не утворює, вимовляється твердо або вимовляється м'яко.

3) вправи на впізнавання виділеного звука у заданих учителем словах (розвиток фонематичного слуху);

4) аналіз звукових моделей слів, поданих у підручнику, побудова моделей у зошитах для читання;

5) самостійний добір учнями слів з вивченим звуком за завданням учителя;

6) утворення складів, злиття (на слух) з виучуваним звуком;

7) ознайомлення з буквою, її алфавітною назвою, аналіз її будови, місце у касі букв;

8) робота зі складовою таблицею, відпрацювання читання складів з даною буквою;

9) читання слів у стовпчиках,

10) опрацювання тексту.

Є два етапи вивчення літер у букварний період навчання грамоти.

На першому етапі діти навчаються читати склади і слова як з твердими, так і з м'якими приголосними, на другому – оволодівають читанням слів з буквами я, ю, є, ї.

Читання «твердих» і «м'яких» складів на першому етапі забезпечується введенням на початку букварного періоду п'яти букв на позначення голосних звуків, у тому числі й букви **і**. Тому вже вивчення букви **н** здійснюється у процесі читання складів і слів, де вона позначає звуки [н], [н']: *на, ни, ну, но, ні; Ніна*.

Паралельна робота з твердими і м'якими звуками, що позначаються однією й тією ж буквою, сприяє розвитку в дітей орієнтації на букву голосного звука у складі, тобто усвідомленню складового принципу українського письма. За такого підходу у дітей не виробляється неправильне уявлення, що букви позначають тільки тверді приголосні і не виникає потреби в переорієнтації учнів у зв'язку з переходом до другого етапу – ознайомлення з м'якими приголосними.

На другому етапі букварного періоду учні знайомляться з іншими способами позначення м'якості приголосних на письмі буквами Ъ, Я, Ю, Є. Матеріал до вивчення цих букв дібрано так, що спочатку учні ознайомлюються з ними як з позначенням двох звуків [йа], [йу], [йе], а потім засвоюють, що вони позначають голосні [а], [у], [е] після м'яких приголосних.

6. Методика навчання письма у букварний період. Послідовність роботи на уроці письма

У букварний період навчання дітей грамоти уроки читання проводяться за «Букварем». Навчання письма відбувається паралельно з навчанням читати, тому що учні, вивчивши той чи інший звук і друковану літеру, на наступному уроці вчаться писати прописну.

У букварний період діти пишуть малі та великі букви, буквосполучення, слова і речення. Якщо мала та велика букви повністю збігаються за конфігурацією, школярі вчаться писати їх на одному уроці.

Під час пояснення написання букви вчителю потрібно дотримуватись окремих правил, а саме:

1) перед написанням букви проводити підготовчі вправи, які сприятимуть розвитку в дітей кисті руки, пальців і передпліччя, правильного проведення штриха;

2) перш ніж написати букву на дошці, доцільно розглянути її на демонстраційній картці, усно розібрати елементи;

3) пишучи на дошці, чітко коментувати письмо;

4) необхідно самому готуватись до письма на класній дошці, особливо перед написанням складних за формою букв;

5) не перевантажувати дітей під час письма. На початку букварного періоду діти мусять писати 4-5 рядків, а у кінці до 8 рядків за урок;

6) письмові вправи доцільно чергувати з усною роботою на уроці;

7) систематично контролювати позу дітей за партою, положення зошита на парті, як школярі тримають ручку;

8) зразки письма букв, що дає вчитель на дошці чи в зошиті, повинні відповідати зразкам, які рекомендуються «Методикою...» або подані в зошитах з друкованою основою.

На уроках письма діти не тільки навчаються писати букви, а й утворюють склади, знайомляться з відкритими і закритими складами, проводять різні ігри на визначення букви складу і виділення з нього звуків.

Над записом складів слід працювати за такою схемою:

1) склад повторюється хором;

2) визначаються звуки певного складу;

3) називаються букви по порядку для запису складу;

4) запис складів і перевірка їх шляхом перелікування.

Методика запису слів вміщує:

1) назву слова;

2) поділ його на склади (назвати перший, другий, третій ... склад);

3) запис слова на дошці і в зошиті;

4) перевірка написаного.

Методика роботи над реченням:

1) речення першокласники або повторюють, або читають з друкованого чи прописного тексту.

2) визначають, скільки в ньому слів, називають перше, друге, третє... слово.

3) з'ясовують, як пишеться перше слово в реченні, які ще слова пишуться з великої букви, виявляють основні орфограми, уточнюють, який розділовий знак ставиться в кінці речення.

4) речення пишемо під диктовку вчителя (може бути самодиктант). Вчитель читає слова згідно з правилами орфографії, а учні записують їх, дотримуючись відповідних вимог;

5) перевірка написаного шляхом перечитування.

Послідовність роботи на уроці письма повинна бути такою:

1. Звукові аналітико-синтетичні вправи зі звуками: виділення зі слова виучуваного звука, повторення його характеристики.

2. Показ зразка писаної літери, порівняння її з друкованою.

3. Аналіз букви з переліком її елементів.

4. Засвоєння конфігурації букви:

а) написання букви (на дошці, у повітрі, зворотним кінцем ручки на парті);

б) написання літери учнями у зошитах під контролем учителя і виправлення помилок учителем;

в) дописування рядка літери (у зошиті з друкованою основою).

Фізкультхвилинка.

г) Письмо другого рядка літери.

5. Записування складів, з'єднань.

6. Запис слів. Звуко-буквений аналіз слів з побудовою схем.

7. Складання речення (за схемою, за зразком). Запис речення з попереднім аналізом

8. Підсумок уроку.

7. Навичка читання. Прийоми удосконалення навички читання

Навичка читання – складне мовне вміння, доведене вправами до автоматизму, дозволяє читачеві сприймати вміщену в текстах

інформацію, переробляти її (отримувати нові знання, виявляти причиново-наслідкові зв'язки, усвідомлювати ідею художнього твору, формувати власне ставлення до прочитаного, використовувати отриману інформацію з користю для себе).

Повноцінна навичка читання у житті сучасної людини має суттєве значення, оскільки освітня діяльність людини будується на основі читання. У період початкового навчання навичка читання є метою опанування рідною мовою і одночасно засобом навчання на інших уроках. Методисти виділяють чотири якості повноцінної навички читання: *правильність, свідомість, швидкість і виразність*.

Під *правильністю* читання розуміємо безпомилкове і плавне читання слів, речень, тобто без будь-яких перекручень (пропуск букв, складів, вставка зайвих букв, перестановка звуків, неправильні наголоси тощо).

Прийоми, що допомагають виробленню правильного читання в учнів:

- 1) підготовча робота до читання тексту;
- 2) вияснення перед читанням лексичного значення слів, без розуміння яких сприймання тексту ускладнюється, буде поверховим;
- 3) попереднє поскладове прочитування слів, що мають складний звуковий і морфемний склад;
- 4) попереднє читання тексту мовчки;
- 5) систематичний контроль з боку вчителя за читанням учнів з урахуванням їх індивідуальних особливостей;
- 6) методично правильне виправлення помилок в залежності від їх характеру (наприклад, помилку в закінченнях слів учитель може виправити, не перериваючи читання школяра; помилку, в результаті якої спотворюється смисл речення, учитель виправляє, використовуючи повторне читання, запитання за змістом прочитаного, відповідаючи на які учень уважніше повторно читає речення);

Свідомість читання – повне розуміння тексту, що читається: розуміння значення слів, речень, головної думки, уміння зіставити прочитане з явищами природи і суспільного життя, розуміння ідейної спрямованості і вміння зробити певні висновки з прочитаного,

виразити своє ставлення до змісту твору. Ступінь усвідомлення прочитаного залежить від загального розвитку і віку дитини, від глибини її пам'яті та уваги, від доступності для неї тексту.

Між правильністю і свідомістю читання є найтісніший зв'язок. Правильність читання сприяє досягненню свідомого читання.

Щоб читання було свідомим, учні повинні розуміти: значення всіх слів читаного тексту; зміст речень, що з них складається даний текст; зв'язок окремих речень тексту (часовий, просторовий, причинний); головну думку, основний зміст прочитаного тексту і логічний зв'язок окремих його частин.

Основні види роботи, що сприяють свідомому читанню такі: а) підготовка учнів до сприймання тексту; б) словникова робота; в) перше читання твору; г) перевірка сприймання твору; д) читання й аналіз твору, робота над образотворчими засобами, з'ясування ідейного змісту; е) складання плану; є) переказ змісту прочитаного; ж) підсумкова бесіда; з) творчі роботи у зв'язку з читанням.

Послідовність видів роботи може змінюватись, а деякі з них не обов'язкові на кожному уроці (Підготовча робота, складання плану, переказ, творчі роботи).

Швидкість читання – це такий темп, який забезпечує найбільшу усвідомленість тексту при читанні. Корисний такий темп, який не розходиться з розумінням прочитаного. Швидкість читання визначається кількістю прочитаних слів за хвилину, як можуть прочитати учні певного класу.

Показники швидкості читання вголос

Клас	I семестр	II семестр
2	35-45 сл/хв	50-60 сл/хв
3	65-70 сл/хв	75-80 сл/хв
4	80-85 сл/хв	90-95 сл/хв

Менший і більший числові показники для кожного класу є нормативними. Вони відповідають критеріям найвищого рівня, якщо учень повноцінно оволодів іншими якостями читання, співвідносними з цим рівнем.

Прийоми вироблення швидкості читання: розширення обсягу поля зору; розвиток артикуляції – робота з скороговками; хорове читання (1 кл.); зауваження учневі (читай швидше, ще швидше);

встановлення часу, за який вони повинні прочитати певний уривок твору.

Виразність читання – це насамперед здатність учня передати головну думку твору, який вивчається на уроці; це уміння читати текст, дотримуючись пауз, логічних наголосів та інтонації, темпу, дотримуючись відповідного тембру голосу. Виразність читання знаходиться у найтіснішому зв'язку з усіма якістьми читання.

Якщо учень читає виразно, з відповідною інтонацією, прискореним чи уповільненим темпом (залежно від характеру і змісту читаного твору), то таке читання сприятиме кращому усвідомленню читаного. Для вироблення якості виразного читання необхідно оволодіти технікою мовлення і логікою мовлення.

Всі зазначені вище чотири *якості читання* взаємопов'язані і взаємозумовлені. Удосконалення однієї з них веде до поліпшення іншої. Недоліки якоїсь з ознак читання впливають на якісну характеристику іншої якості читання. Так, усвідомлено можна читати лише при правильному читанні, що забезпечується, в свою чергу, розумінням слів, речень. Від правильного читання залежить швидкість, основою виразного читання стає свідоме сприйняття тексту, що диктує знаходження пауз, логічних наголосів, прискорене чи уповільнене читання твору. Разом з цим, успіх виразного читання залежить і від правильного та швидкого читання. Незаперечний і зворотний вплив виразного читання на глибоке усвідомлення прочитаного.

8. Прийоми підготовчої роботи на уроках літературного читання, їх цінність для первинного цілісного сприймання літературних жанрів

Перший етап уроку – це *підготовка до сприймання нового тексту*. На нього відводиться всього декілька хвилин. Але він обов'язковий на кожному уроці, адже його мета – створити потрібний емоційний настрій на сприймання твору. Адже відомо, що розуміння його прямо залежить від сприймання, адже в наш час проблема розуміння тексту набула особливої актуальності, тому що стала

очевидною потреба глибокого і свідомого осмислення великої кількості інформації. З цим пов'язане і питання підвищення активності, самостійності та міцності засвоєння прочитаного учнями матеріалу. А без правильного сприймання твору неможливе його розуміння. Воно перш за все залежить від досвіду, набутого дитиною. Чим більший він у школяра, тим більше зуміє він побачити у предметі чи явищі навколишнього світу. Бо сприймання – це відображення в свідомості людини предметів і явищ при їх безпосередньому впливові на органи чуття. Ось чому перед сприйманням нового тексту в початкових класах потрібна підготовча робота.

Завдання цього етапу уроку – розширення уявлень дітей про описані в тексті події і явища, розвиток інтересу до головних героїв, ознайомити з історією написання того чи іншого твору. Будь-який твір мистецтва діти мають не лише розуміти, але й відчувати. Молодші ж школярі відрізняються розвиненим сенсорним сприйняттям, спостережливістю, відносною цілісністю бачення навколишнього світу, чітко вираженою реакцією на його красу, їм притаманна природна допитливість, надзвичайна чутливість. Тож при підготовці до сприймання творів, особливо про природу, необхідно враховувати психологічні особливості дітей цього віку. Тому головна увага вчителя має бути спрямована на те, щоб створити в учнів певний емоційний настрій. Як відомо, емоції – це не саме почуття любові до природи, мистецтва, а стан насолоди, в якому перебуває людина, слухаючи твори чи милуючись прекрасним краєвидом. Тому мета учителя – розбудити природну допитливість дитини, її цікавість, які сприятимуть розвитку інтересу до нового твору. А інтерес – це той позитивний стан, який допомагає краще зрозуміти зміст тексту.

Етап підготовки до сприймання триває 5-6 хвилин. У практиці сучасної школи використовуються такі прийоми: розповідь, бесіду, вільне висловлювання учнів на основі власних спостережень, спогади, лінгвістичні ігри, п'ятихвилинка поезії, перегляд картин, малюнків, ТЗН тощо.

Розповідь учителя – застосовується тоді, коли у дітей немає знань, які б дозволили їм зрозуміти прочитане. Найчастіше, коли

розповідь у творі пов'язана з історичними подіями.

Бесіда – найчастіше пов'язується з розповіддю. Якщо діти вже мають певні уявлення про ту чи іншу подію, за допомогою навідних запитань з'ясовуються їхні знання, які доповнюються розповіддю вчителя.

Вільне висловлювання – коли предмет чи явище, про яке буде йти мова в тексті, зрозумілі дітям. Сюди можна віднести теми свят – мамине свято, день народження, Новий рік і ін.

Спогади – можна використовувати тоді, коли діти зустрічаються з тим, про що буде йти мова в творі, під час екскурсії в природу, в музей, на ферму, в зоопарк. Під час екскурсії вчитель повинен націлювати дітей на спостереження, звертати їхню увагу на те, що збагатить пам'ять, розширить їхні знання.

Лінгвістичні ігри – використовуються для того, щоб зацікавити дітей. Здебільшого використовуються при підготовці до читання художніх творів, зокрема віршів. Можна запропонувати дітям пограти у відгадування.

9. Види творчих робіт на основі тексту на уроках літературного читання

Творчі роботи учнів на основі прочитаного передбачають діяльність дітей з твором, яка реалізує їх власне художнє ставлення до прочитаного. Така діяльність організовується вчителем як в рамках уроку (і тоді вона стає органічним продовженням роботи на етапі перечитування), так і поза уроком (тоді вона має свою специфіку).

При опрацюванні художнього тексту учитель повинен чітко розмежувати зміст і сюжет твору. Часто на уроці вся робота над твором зводиться до з'ясування послідовності подій, переказування подій, до елементарних відповідей на запитання. Така робота потрібна, але обмежуватись нею не можна. Треба виробляти вміння в дітей простежити за діями персонажів, вибрати головне у їхніх вчинках і у творі.

У зв'язку з цим необхідно під час аналізу твору на уроці літературного читання використовувати такі *види роботи над текстом*:

- поділ тексту на частини;
- читання, складання запитань до прочитаного абзацу (тексту);
- читання, складання словесного плану або плану у вигляді малюнків;
- читання за складеним планом;
- читання зі скороченням тексту;
- підготовка до стислого переказу;
- читання учнем нового тексту, заздалегідь підготовленого вдома;
- читання тексту і його переказ;
- читання ланцюжком по одному реченню; читання ланцюжком по абзацу;
- читання напівголосно; читання, співвідношення малюнку тексту;
- читання відповідей на запитання; знаходження в тексті уривка, який допоможе відповісти на поставлене питання; читання найяскравішого місця в оповіданні або вірші;
- читання уривка, до якого можна дібрати прислів'я;
- знаходження речення, за допомогою якого можна виправити допущену помилку;
- знаходження речення або уривка, що відображає головну думку оповідання; читання і з'ясування, що правдиво, а що вигадано (для казки);
- читання, знаходження речень, які стали приказками (для байки);
- читання, складання сценарію до діяфільму (коротко, детально);
- читання, добірка звукового оформлення «фільму»;
- бесіда з супроводом вибіркового читання тексту; знаходження в тексті 3 (5, 7 ...) висновків;
- висловлення своїх безпосередніх суджень про прослухане після читання вчителем або учнем; читання, розповідь про те, чим сподобався твір, що запам'яталося;
- встановлення шляхом читання причиново-наслідкових зв'язків;
- читання і малювання (ілюстрування) обкладинки до прочитаного твору;
- читання і порівняння малюнків і їх порядку у ланцюжку подій твору;

читання тексту в особах;
читання в особах діалогу, виключаючи слова автора;
читання, переказ прочитаного за допомогою жестів, міміки, пози;
«жива картинка» (один учень читає, інший мімікою обличчя реагує на почуте);
знаходження речення (уривка), яке міг би прочитати певний персонаж;
знаходження і читання речення зі знаком оклику, знаком питання, трьома крапками тощо;
знаходження уривка, який потрібно прочитати з різним емоційним забарвленням (презирливо, суворо, з благаанням, досадою, обуренням, насмішкою, радісно весело, сумно тощо);
конкурсне читання віршів (журі обирається з переможців на попередньому конкурсі);
знаходження і читання образних слів і виразів;
знаходження і читання слів з необхідним логічним наголосом;
знаходження і читання слів, речень, які читаються голосно, тихо, швидко, повільно;
читання вірша, розстановка пауз;
читання вірша ланцюжком, закінчуючи кожен раз на паузах;
виразне читання уривка оповідання (вірша) за власним вибором;
читання уривка тексту з поширенням речень в ньому; читання тексту і складання прислів'я з поданих слів;
читання, визначення незрозумілих слів;
знаходження і читання слів і виразів, за допомогою яких можна намалювати усний портрет;
знаходження і читання в тексті слів, близьких за значенням з поданими (слова записані на дошці); читання слів, до яких подані виноска;
знаходження і читання слів і виразів, які можна використовувати при написанні твору;
читання з виписуванням слів для практичного словника, наприклад до теми «осінь», «зима» тощо; читання і заповнення таблиці словами з тексту; читання і переказ від імені одного з персонажів твору;
читання, придумування продовження розповіді;

читання твору (оповідання чи казки) зі зміною послідовності подій;

читання й проведення «слідчого експерименту». Наприклад, хто міг сказати такі слова?; читання, створення власного тексту на основі художнього твору (текст за аналогією).

10. Словникова робота. Шляхи збагачення словникового запасу. Прийоми пояснення значення слів

Словникова робота це система навчально-виховної роботи над словом, яка охоплює засвоєння учнями нових слів і значень, відтінків значень, емоційно-експресивного забарвлення слів, сфер їх уживання, їх багатозначності і переносних значень, засвоєння синонімів, антонімів, паронімів, омонімів тощо; уточнення значень слів на основі засвоєння системно-лексичних зв'язків; активізація словника, тобто використання нових засвоєних слів у власних висловлюваннях, включення їх до тих, які постійно використовуються учнем; очищення словника.

Джерелами збагачення словникового запасу учнів є власне навколишня дійсність, ЗМІ, соціальне середовище (опосередковані) навчальний процес, ілюстративний матеріал, наочні посібники, технічні засоби, які вчитель використовує в ході розповідей, бесід з учнями (цілеспрямовані).

Уже протягом першого місяця навчання мовлення дітей на уроці здійснюється в межах досить широкого кола тематичних груп: школа і шкільне навчання (назви шкільних приміщень, класне обладнання, навчальне приладдя – колективне та індивідуальне, види навчальної праці, елементи уроку й режиму навчального дня в цілому тощо); суспільно-політична лексика; лексика, пов'язана із суспільно корисною працею дорослих і дітей; види транспорту; рослини городу, саду, лісу; тварини – дикі і свійські; побутова лексика, пов'язана з ігровою діяльністю дітей тощо

Сучасній методиці відома низка способів і прийомів пояснення значення слова, серед них: показ натуральних предметів або предметних малюнків із зображенням певного процесу, дії, якості

предмета – його кольору, форми тощо; елементарне логічне визначення предмета через вказівку на видову або родову назву та його істотну ознаку: *модрина – хвойне дерево з м'якенькими, не колючими голками, які на зиму осипаються*; *смерека – те саме, що й ялина, місцева карпатська назва ялини*; добір до слова одного або кількох синонімів: *леліяти – пестити, доглядати, піклуватися*; *заніміє – замовкне, затихне*; добір до слова протилежних за значенням: *спритно – вайлувато, незграбно*; *мілкий – глибокий*; добір родової або видових назв: *джміль – це комаха*; *жоржини – це квіти*; *ожина – це куш, близька «родичка» малини*; введення незрозумілого слова у зрозумілу фразу. (*У народі дику голубку називають горличкою*) або словосполучення (*ходити підтюпцем*); вказівка на слово, від якого пішло те, яке пояснюється, або добір спорідненого: *дрімота – від дримати*; переклад на російську мову: *квартирка – по-російськи форточка*; тлумачення слова з допомогою словника (*картон – цупкий папір*); пояснення слова, виходячи з морфемної його будови (*прибережний – те, що знаходиться при березі*).

Використання прийомів залежить від віку і загального рівня розвитку дітей, характеру пояснюваного слова. Завдання вчителя при проведенні словникової роботи полягає в тому, щоб школярі правильно сприйняли незнайоме слово в тексті, зрозуміли його з усіма відтінками, засвоїли і закріпили у процесі виконання різних вправ і, головне, вжили його самостійно в потрібній ситуації.

11. Уроки позакласного читання у початковій школі. Їх завдання та структура

Позакласне читання школярів – вид самостійного читання учнів, що здійснюється під керівництвом учителя на основі рекомендованих списків творів, запропонованих чинними програмами. Це різновид читання, якому поряд з класним читанням відведено окреме місце в системі початкової освіти. Його мета – сформувати в учнів стійку потребу самостійно й осмислено вибирати і систематично читати книги, спираючись на знання й навички, набуті на уроках навчання грамоти й класного читання.

Проводиться позакласне читання з 1-го класу, але окремих уроків для позакласного читання у 1-му класі не відводиться. Лише один раз в тиждень відводиться по 15-20 хв. за рахунок уроків читання для спілкування з книжкою. З 2-го класу відводяться окремі уроки для позакласного читання, завданням яких є: систематично знайомити дітей з різноманітністю дитячої літератури, її видами; навчити учнів знаходити потрібну книгу; ще до читання книги скласти уявлення про її тематику, зміст; навчити читати книгу, дотримуючись санітарно-гігієнічних вимог; розвивати уміння читати самостійно.

Структура уроку позакласного читання у першому класі:

1) облік прочитаного (3-4 учні розповідають товаришам про самостійно прочитані книги. Доцільно пропонувати учням вибіркового переказ: розповісти найцікавіший епізод, звертати увагу на автора, художника книги);

2) повідомлення теми та мети уроку;

3) вступна бесіда;

4) читання твору (вчителем);

5) бесіда за змістом прочитаного твору, вибіркоче читання;

6) самостійне знайомство з новою книгою (текстом) його читання «про себе»;

7) виявлення і оцінка якості самостійного читання;

8) узагальнююча бесіда.

Урок позакласного читання проводиться один раз на два тижні. *Типи уроків* позакласного читання на основному етапі: урок аналізу певного твору одного автора; урок аналізу декількох творів одного автора; урок аналізу творів декількох авторів, об'єднаних однією темою; урок, аналізу періодичної преси. Кожен з таких уроків має вирішувати відповідні завдання. Чіткої структури уроку позакласного читання немає, але існують певні вимоги: твір має бути прочитаний до уроку всіма учнями; твір у достатній кількості екземплярів має бути у шкільній бібліотеці; учитель має враховувати вікові особливості і уподобання дітей; твір повинен бути ідейним і сприяти вирішенню певних виховних завдань; твори на кожному такому уроці мають бути різножанровими.

Орієнтовна структура уроку на основному етапі: розгляд книг, дібраних учителем на визначену тему; словникова робота; аналіз

фактичного і образного змісту, робота над мовними засобами, вибіркоче читання; знайомство з новими творами даної тематики, пропаганда інших творів; визначення теми наступного уроку позакласного читання.

12. Етапи формування читацької самостійності. Форми керівництва читацькою діяльністю

Читацька самостійність – це інтегрована якість, яка характеризується наявністю у читача мотивів, що спонукають його звертатися до книжок, система знань, умінь і навичок, які дають можливість з найменшою затратою сил і часу реалізувати свої потреби у читанні. Читацька самостійність виражається у тому, що читач відчуває внутрішню потребу і виявляє стійке прагнення читати книжки за самостійним і усвідомленим вибором.

Зовнішнім показником і проявом мінімального рівня сформованості у читача будь-якого віку основ читацької самостійності є знання широкого кола доступних книг і як наслідок – інтерес до книг, здатність вибирати їх для себе відповідно до власних можливостей, прочитувати їх із максимально можливим освітньо - виховним ефектом.

Формування читацької самостійності починається з перших днів навчання і має три етапи: підготовчий, початковий, основний.

Початковий етап припадає на той час, коли діти оволодівають грамотою. У 1 класі на роботу з дитячою книжкою рекомендується відводити до 20 хв. уроку з навчання грамоти (1 раз на тиждень). *Початковий етап* (2 клас) – за часом збігається з періодом, коли учні оволоділи навичками читання і можуть самостійно читати книжки.

У другому класі вчитель спрямовує школярів на ознайомлення із доступними їм книжками з власної ініціативи, на пошук серед них тих, які найбільшою мірою можуть задовольнити пізнавальні інтереси кожного з учнів

Основний етап триває протягом 3 і 4 років навчання і має свої особливості.

Набуті у попередніх класах практичні уміння, способи роботи з дитячою книжкою дозволяють школярам переважно самостійно спочатку за завданням учителя, а далі – з власної ініціативи вибирати та читати дитячі книжки поза класом. Тобто, у 3-4 класах самостійне читання учнів стає істинно позакласним. На уроках колективно обговорюються книги, що діти прочитали. Обсяг творів збільшується, відповідно передбачається робота з освоєння змісту прочитаного.

Уроки позакласного читання у 3-4 класах проводяться один раз на два тижні.

Головний напрям роботи вчителя – всебічно розширити читацький кругозір дітей, вдосконалювати читацький досвід, підготувати дітей, щоб кожен міг вибрати і прочитати посильну книгу.

Форми керівництва позакласним читанням: урок; масові позакласні заходи (літературні ранки, вікторини); створення домашньої і класної бібліотек; щоденник читача (облік веде сам учень); перегляд абонементних карток в бібліотеці. При керівництві позакласним читанням слід врахувати інтереси і нахили дітей, їх індивідуальні особливості.

13. Методика вивчення орфографії. Види правописних вправ

Орфографія – це система правил про способи передачі звукового мовлення у писемній або друкованій формі. О. визначає правила написання звуків (фонем) літерами, написання слів разом, окремо і й через дефіс, вживання великої літери, правила переносу частини слова з рядка в рядок; крім того, О. регулює написання афіксів і закінчень відмінюваних слів.

Щоб успішно навчати учнів правопису слів, учитель повинен знати принципи, на яких базується орфографія. В основу орфографії сучасної укр. мови покладено три принципи: фонетичний, морфологічний, семантичний та історичний.

Формування навичок свідомого грамотного письма базується на засвоєнні граматичної теорії і орфографічних правил. Орфографічні правила регулюють написання не одного слова, а цілої групи слів,

об'єднаних чимось спільним. “Основне призначення правил – узагальнювати однорідні орфограми”. Засвоєння орфографічних правил неможливе без певного рівня володіння граматичним, фонетичним, словотворчим матеріалом (наприклад, префікс, закінчення).

Орфографічні вправи – вид вправ, виконання яких вимагає від школярів активного використання правописних правил. М. Р. Львов поділяє всі вправи на такі види: за звучанням і написанням, аналіз орфограм, віднесення їх до тієї чи іншої категорії, наприклад, відповідно до принципів орфографії, або у відповідності з типами орфографічних правил, або за граматичними темами; орфографічне коментування тексту, орфографічний розбір; диктанти, списування тексту з різними орфографічними завданнями (вставити пропущені букви, дібрати перевірні слова тощо); робота з перевірки правопису за довідниками; вирішення орфографічних завдань, тобто пояснення ходу перевірки орфограм, слів, їх поєднань; побудова алгоритмів вирішення орфографічного завдання (виконання орфографічної дії); обговорювання слів і тексту; складання словників складних слів, пояснення їх складу та утворення; складання власного тексту без конкретної орфографічної теми і орфографічна перевірка тексту; самоперевірка або взаємоперевірка текстів, виправлення помилок і пояснення їх причин.

Сучасні методисти подають таку класифікацію вправ: вправи на розпізнавання орфограми; вправи на часткове застосування правила; вправи на повне застосування правила.

О. в. комбінуються з граматичними, фонетичними, словотвірними, орфоепічними вправами.

Традиційно основними видами орфографічних вправ є списування й диктанти та орфографічний розбір.

14. Особливості роботи над оповіданням та казкою на уроках літературного читання

Значне місце у виконанні навчально-виховних завдань програми

відводиться ознайомленню учнів з оповіданням як жанром літератури для дітей.

Оповідання – це невеликий прозовий художній твір, в основі якого лежить якийсь один епізод. Дійових осіб небагато. Крім розповіді про події, людей, в оповіданні є описи: портрети, пейзажі, описи обстановки. Часто наявні діалоги.

Оповідання, представлені в підручниках з літературного читання для 2-4 класів, умовно поділяються на дві групи: оповідання, в яких діють люди, та оповідання про природу і діяльність у ній людей. Першу з них при початковому ознайомленні з твором варто читати самому вчителю. Другу – можна доручати учням, але не раніше, як у 3 класі.

Цю диференціацію оповідань слід урахувати і при введенні в навчальний процес мовчазного читання. Твори, насичені драматичними подіями (а це переважно оповідання про людей), краще сприймаються в голосному прочитуванні. Оповідання про природу, які не мають виразно емоційного змісту, припустимо давати дітям для мовчазного первісного читання.

Для досягнення кінцевого результату уроків ознайомлення з новим твором застосовуються різні види робіт, що формують усвідомлене читання. Методика виділяє такі види опрацювання тексту, які водночас визначають послідовні дії вчителя на цих уроках: а) підготовка учнів до сприймання твору; б) перше читання твору; в) бесіда після першого читання з метою перевірки враження і усвідомлення змісту прочитаного; г) повторне читання для поглибленого осмислення тексту і читання за частинами; д) аналіз зображувальних засобів з виявленням мотивів поведінки героїв і оцінкою їх дій; е) складання плану прочитаного; є) переказування прочитаного; ж) узагальнююча (підсумкова) бесіда, що ставить за мету – закріпити розуміння ідейного змісту твору, його значення в пізнанні навколишньої дійсності. Робота над виразністю читання триває протягом усього уроку: початкове читання настроює дітей на усвідомлення особливостей твору і розуміння головної думки; впродовж наступних етапів іде процес освоєння виразного прочитування тексту.

Крім оповідань у початковій школі на уроках літературного

читання згідно програми учні знайомляться з особливостями роботи над казкою, як літературним жанром.

В початковій школи, згідно програми, учні лише практично знайомляться з особливостями казки як жанру фольклору.

Відмічаються дві суттєві особливості казок – наявність вигадки і своєрідність композиції: зачин, повтори, кінцівка. В казці, як правило, повторюється один основний епізод тричі. Повтори бувають тому, що в казці з'являється все нові і нові дійові особи чи вносяться нові деталі. Після третього повтору, як правило, відбувається контрастна подія і настає розв'язка.

Кожна казка опрацьовується по-своєму. Але у всіх казках є спільність, що треба врахувати під час читання. Всі казки обов'язково мають певну дидактичну мету. розвивають творчу уяву дітей. Казка розвиває оцінюючі судження школярів та несуть у собі великий потенціал позитивних моральних повчань.

Сильною стороною казок є їх активна і дійова спрямованість на перемогу, на торжество правди, їх щаслива кінцівка, що особливо імponує, їх світосприйманню.

За традицією, яка склалася в літературознавстві, казки діляться на три групи: казки про тварин, чарівні і побутові. Опрацювання казки залежатиме від групи, до якої вона належить.

У підготовчій роботі перед читанням казок про тварин варто розкрити поведінку тварин, визначити, яка думка склалася про ту чи іншу тварину в народі. Така підготовка допоможе свідомому сприйманню казки учнями.

Молодші школярі добре розуміють нереальність поведінки тварин у казках, умовність сюжету і немає ніякої потреби руйнувати його, а навпаки, треба так розповісти дітям казку і так організувати роботу над нею, щоб діти на довгий час залишалися у цьому умовному казковому світі.

Наступний етап уроку – читання твору вчителем. Казка сформувалася як вид усної народної творчості. Її розповідали, а не читали. Розповідь доповнювалась паузами, жестами, мімікою, а головне – безпосереднім звертанням оповідача до слухачів.

Тому казку бажано читати особливо застосовуючи прийоми читання – розповіді.

Після того як діти ознайомилися з казкою і вчитель переконався, що вони розуміють прочитане, проводиться аналіз тексту. Методика аналізу казок суттєво не відрізняється від аналізу реалістичних оповідань. Використовуються ті ж самі форми і прийоми роботи над текстом: відповіді на запитання і постановка запитань учнями, вибіркоче читання, складання плану, всі види переказів, словесне і графічне малювання, складання казки за аналогією з прочитаним та ін.

Під час бесіди за змістом казки не варто доводити дітям що в ній правдивого, а що вигадка. Учні мають сприймати твір як реальну дійсність, співпереживати героям казки, що є неодмінною умовою впливу художнього твору на учня.

При аналізі чарівних казок специфічним буде тільки виявлення спрямованості чарівних сил: кому вони допомагають, як це характеризує героя казки та ін. Далі аналіз казки буде здійснюватись так, як і оповідання.

Наступний етап уроку творча робота на основі тексту казки.

Одним із найпоширеніших видів творчої роботи під час опрацювання казки є читання в особах. До читання в особах потрібна підготовка. Дитина повинна вчитатися в казку, сприйняти зором слова і привести їх у звукову вимову, надати своєму голосу певних відтінків відповідно до характеристики героїв. Читання в особах не можна починати поки діти не усвідомлять змісту казки, не зрозуміють характерів дійових осіб, не проймуться певними почуттями до них, не визначають свого ставлення до героїв, тобто після аналізу тексту.

Казка – багатий матеріал для вироблення умінь складати план. Діти порівняно легко ставлять питання майже до кожного речення і абзацу, придумують свої уявні картинки, підписи до них, вправляються у всіх видах переказу (вибірковому, дослівному (повному), стислому). Деякі казки або окремі епізоди доцільно інсценізувати.

Особливу увагу під час опрацювання необхідно надавати переказам. Народну казку найкраще переказувати близько до тексту, що дає можливість збагатити мовлення дітей лексикою, певним зворотом, лінгвістичними конструкціями.

Послідовність роботи над казкою.

1. Читання чи розповідь. Добре, коли під час розповіді учитель ілюструє казку.
2. Читання казки учнями.
3. Робота над характеристикою дійових осіб.
4. Складання плану казки.
5. Детальний переказ казки. Заучування зачину і кінцівки казки.
6. Робота з ілюстраціями. Створення своїх ілюстрацій.
7. Зіставлення героїв казок.
8. Читання в особах.

В процесі читання казок необхідно постійно працювати над формуванням навички свідомого і виразного читання. Помічаючи особливості тієї чи іншої дійової особи казки, учні голосом мають передати її наміри, її ставлення до оточуючих. Важливу роль при цьому буде відігравати і робота над лексичним значенням слів і виразів.

15. Основні етапи роботи над твором на уроках літературного читання. Прийоми роботи, які використовуються на кожному етапі

Провідним принципом вивчення художніх творів у початковій школі є усвідомлення змісту (про що цей твір) у його органічній єдності з формою (як це відображено в сюжеті, композиції, образах, мові, жанрі).

Розрізняють три етапи роботи над твором:

- 1) *первинний синтез* (ознайомлення учнів із змістом твору);
- 2) *аналіз* (встановлення причиново-наслідкових зв'язків у розвитку сюжету твору);
- 3) *вторинний синтез* (узагальнення, оцінки твору, визначення його ідейного змісту).

Перший етап (підготовча робота, первинний синтез) включає: ознайомлення учнів з конкретним змістом твору, його сюжетними лініями, цілісного сприймання; вияв емоційного впливу твору, розуміння загального ідейно-тематичного спрямування твору.

Другий етап (аналіз) вирішує такі завдання: встановлення причиново-наслідкових зв'язків у розвитку сюжету; виявлення мотивів поведінки, дій, переживань героїв, істотних рис їхнього характеру: розкриття композиції твору (зав'язка дії, момент найвищого напруження, розв'язка); аналіз зображувальних засобів і особливостей мови персонажів у єдності з розкриттям змісту та оцінкою поведінки героїв (що зобразив автор і які відібрав факти, словесні засоби), з'ясування ставлення автора до зображеного у творі.

Третій етап (вторинний синтез) включає такі види роботи: оцінка художнього чи науково-популярного тексту (твору) як джерела пізнання навколишньої дійсності і як твору мистецтва (що дізналися нового, чого вчить твір, від чого він застерігає, до чого закликає, як автору вдалося передати читачеві свої думки, почуття, які художні засоби допомогли йому в цьому); чітке визначення ідейної спрямованості твору; узагальнення істотних рис дійових осіб, зіставлення героїв, подій, їхня оцінка. Заключне виразне читання твору учнями з метою передати власне ставлення до описаного у творі.

16. Система вивчення синтаксису в початковій школі. Види вправ із синтаксису

У курсі української мови для початкової школи розділ «Речення» є одним із центральних. Тема «Речення» наскрізна. Починаючи з добукварного періоду навчання грамоти, діти ознайомлюються з поняттям речення. Вони вчаться виділяти речення з мовного потоку; визначати кількість речень у тексті; виявляти їх межі за графічними орієнтирами; інтонаційно правильно вимовляти (читати) речення, різні за метою висловлювання; упізнавати речення за певною комунікативною ознакою; визначати кількість слів у реченні, яке складається з 1-4 слів; складати графічні схеми простих речень; складати речення, які відповідають заданим графічним схемам; знати, що в кінці речення ставиться крапка і перше слово пишеться з великої букви.

У другому класі діти повторюють відомості про речення, отримані в період навчання грамоти; також повинні характеризувати речення за його основним ознаками; розрізняти на слух завершене і незавершене речення; виокремлювати на слух окремі речення у висловлюванні; визначати кількість речень у тексті з 4 – 5 речень; дотримуватися розстановки розділових знаків у кінці речень під час списування, самостійного складання тексту, в диктантах; правильно відтворювати інтонацію розповідних, питальних, спонукальних речень; поширювати речення словами за поданими питаннями; об'єднувати з допомогою вчителя два прості речення в одне складне; розрізняти зміст двох подібних, але не тотожних між собою речень

З розділу «Речення» у 3 класі учні, насамперед, закріплювати та узагальнювати вивчене про речення у 1 – 2 класах; розрізняти на слух і на письмі розповідні питальні та спонукальні речення; правильно інтонувати речення, різні за метою висловлювання; правильно вживати розділові знаки в кінці різних за метою висловлювання речень; виділяти звертання в усній формі інтонацією, а на письмі розділовими знаками; визначати в реченні головні члени; виокремлювати словосполучення у групі підмета і групі присудка; визначати другорядні члени речення; встановлювати з допомогою та під керівництвом учителя смислові і граматичні зв'язки між словами у простому реченні за допомогою питань від головного слова до залежного; складати та поширювати прості речення за поданими схемами.

У 4 класі учні не одержують нових знань з теми «Речення», однак повинні систематично повторювати і закріплювати вивчене у 3 класі, застосовувати набуті знання на практиці.

Учні четвертого класу вивчають однорідні члени речення. При формуванні поняття «однорідні члени речення» учні повинні засвоїти, що: однорідні члени відповідають на одне і те саме запитання і зв'язані з одним і тим самим словом; однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення; при однорідних членах можуть бути залежні слова; однорідні члени поєднуються за допомогою інтонації і сполучників; при відсутності сполучників між однорідними членами ставляться коми; перед сполучниками а, але завжди ставиться кома; школярі повинні вміти

складати речення з однорідними членами, поширювати їх залежними словами; правильно інтонувати речення з перелічуваною інтонацією та протиставленням; будувати речення з однорідними членами за зразком, за поданими схемами.

У методиці навчання мови в початковій школі вправи з реченням можна розподілити на три групи:

- 1) вправи на основі зразка,
- 2) конструктивні,
- 3) творчі.

Вправи за зразком спрямовані на розвиток пізнавальної активності і пізнавальної самостійності учнів; вони спостерігають, аналізують речення, відтворюють їх інтонаційну будову і складають свої власні такої самої будови на основі наслідування зразків. вироблення уміння слухати читання, відповідати на запитання, повторювати речення напам'ять, інтонувати, виділяти логічні наголоси, дотримуватися пауз, передавати почуття.

1 вид - читання зразків речень з метою вироблення правильної інтонації.

2 вид - складання речень

Конструктивні вправи.

До них відносять вправи на побудову і перебудову речень. У їх виконанні учні спираються на теоретичні знання.

1. Відновлення або побудова речень із розрізнених слів. Існує кілька варіантів таких вправ:

а) усі слова деформованого речення подаються в потрібній формі:

б) деякі слова даються в початковій формі:

в) усі слова подаються в початковій формі.

2. Поділ деформованого тексту, надрукованого без великих букв і крапок, на окремі речення.

3. Поступове розгортання (поширення) речень за допомогою питань.

4. Поступове згортання (скорочення) речень.

5. Поєднання 2-3 простих речень у одне складне.

6. Об'єднання кількох речень в одне з однорідними членами.

7. Складання речень з конкретними завданнями.

8. Складання речень за схемою.

9. виправлення неправильної побудови речень. Речення записуються на дошці, опрацьовуються усно, потім записуються.

Творчі вправи - це вправи, коли дитині треба абсолютно самостійно скласти речення.

1. Складання речень за опорними словами, із введенням словосполучень,

Такі вправи раціонально давати при вивченні орфографічних правил.

2. Складання речень за предметними чи сюжетними малюнками.

17. Формування у молодших школярів уявлень про частини мови

Найбільшою за обсягом темою, що вивчається протягом початкового курсу навчання мови, є «Частини мови». Лінгвістичною основою методики роботи над частинами мови в школі є вивчення про частини мови як розряди слів, які об'єднані спільними граматичними ознаками, які відображають спільність їх семантики. Учитель має пам'ятати, що основна функція частин мови в тексті – комунікативна, проте вони можуть виконувати і додаткову стилістичну функцію, оскільки служать виражальними засобами мови.

Розподіл слів за лексико-граматичними категоріями (розрядами) здійснюється на основі трьох ознак:

- 1) семантичної (узагальнене значення предмета, якості, дії чи стану);
- 2) морфологічної (морфологічні категорії);
- 3) синтаксичної (синтаксична функція слова);

Вивчення частин мови має на меті:

– ознайомлення учнів із самостійними частинами мови - іменником, прикметником, дієсловом, особовими займенниками, числівниками, прислівником та службовими частинами мови – прийменником, сполучником;

– усвідомлення того, що кожне слово є назвою предмета, ознаки чи дії і відповідає на питання *хто? що? який? яка? що робить і под.*;

– засвоєння форм словозміни, передбачених програмою вивчення частин мови;

– засвоєння орфографічних правил, таких як правопис відмінкових закінчень іменників і прикметників, особових закінчень дієслів тощо;

– розвиток усного і писемного мовлення учнів шляхом збагачення їх словника новими іменниками, прикметниками чи дієсловами, уточнення змісту окремих слів, розвитку вміння добирати слова для передачі своїх думок;

– з'ясування синтаксичної функції тієї чи іншої частини мови.

За програмою початкової школи формування уявлень про частини мови передбачається з другого класу.

Програмою для середньої загальноосвітньої школи (1 – 4 класи) передбачено поступове поглиблення знань про граматичні ознаки кожної частини мови:

1 клас: ознайомлення із словами – назвами предметів, ознак, дій, постановка до слів питання *хто? що? який? яка? яке? які? що робить? що роблять?*.

2 клас: формування початкового уявлення про частини мови; про те, що слова поділяються на групи залежно від того, на яке питання вони відповідають; слова, які відповідають на питання *хто? що?* (іменники); слова, які відповідають на запитання *який? яка? яке? які?* (прикметники); слова, які відповідають на питання *що робити? що зробити? що робив? що буде робити?* (дієслово); службові слова, до яких не ставлять питань, але без яких майже неможливо побудувати речення *що. : на, в, із, по, до, у, над, під, а, але, і, чи, тому що.*

3 клас: формування узагальненого поняття про частини мови (іменник, прикметник, дієслово); ознайомлення із сукупністю граматичних та лексико – граматичних ознак, властивих кожній частині мови: роль у мовленні, узагальнене лексичне значення, категорії, функції в реченні.

4 клас: поглиблення знань про морфолого – синтаксичні особливості кожної частини мови (іменник, прикметник, дієслово): змінювання іменників та прикметників за відмінками, дієслів – за особами і числами, у минулому часі – за родами; загальне уявлення про числівник як частину мови; поняття про займенник як частину мови; особові займенники; поняття про прислівник як частину мови.

Для свідомого опанування нового граматичного поняття учні мають насамперед виділити його істотні ознаки, що здійснюється у процесі спостережень за відповідним мовним явищем.

Тому, опрацьовуючи кожну частину мови, учні з'ясовують такі питання:

1. Що ця частина мови означає?
2. На яке питання відповідає?
3. Як змінюється і які має постійні категорії?
4. Яким членом речення найчастіше буває?
5. З якою частиною мови вступає в зв'язок?
6. Як найчастіше утворюється?

У процесі вивчення частин мови в учнів закріплюються і вдосконалюються вміння правильно будувати словосполучення і речення, вводити їх у зв'язні висловлювання; продовжується формування орфоепічних умінь і навичок щодо правильного вимовляння окремих граматичних форм; засвоюються теми, пов'язані з виробленням орфографічної навички; формуються вміння і навички комунікативно виправдано використовувати мовні засоби в мовленні.

18. Етапи і методика формування граматичних понять. Види граматичних вправ

На уроках української мови у початковій школі формується початкова система граматичних понять, які засвоюються протягом чотирьох років вивчення граматики рідної мови.

Граматичне поняття - результат абстрагування і узагальнення суттєвих ознак, властивих словам, словосполученням, реченням морфемам, фонемам тощо. Засвоєння граматичних понять – процес

довгий і досить складний. Окремі поняття формуються не відразу, а протягом всіх років навчання.

Головними прийомами засвоєння граматичних понять виступають такі, що забезпечують логічну роботу мислення та здійснення мисленнєвих операцій: аналіз, виявлення, вичленування і об'єднання істотних ознак, їхнє порівняння, класифікація, групування, об'єднання істотних ознак об'єктів, що вивчаються.

Процес формування граматичних понять умовно поділяється на чотири етапи:

перший етап включає аналіз мовного матеріалу з метою виділення суттєвих ознак поняття. На даному етапі здійснюються абстрагування від лексичного значення конкретних слів і речень і виділення того, що є типовим для даного мовного явища;

другий етап полягає в узагальненні істотних ознак, встановленні зв'язків між ними та у введенні відповідного слова-терміна;

третій етап - формування граматичних понять, передбачає уточнення суті ознак поняття і зв'язків між ними (формулювання правила);

четвертий етап забезпечує конкретизацію вивченого поняття за допомогою виконання вправ, які вимагають практичного застосування одержаних знань.

У початковій школі починається робота над формуванням таких граматичних понять:

словотворчих - корінь, префікс, суфікс, закінчення;

морфологічних - іменника, прикметника, дієслова, займенника, числівника, прислівника, прийменника;

синтаксичних - речення, підмет, присудок, другорядні та однорідні члени речення, словосполучення; та ін.

Система вправ передбачає строгий вибір видів вправ відповідно до стану засвоєння понять, встановлення послідовності їх виконання з урахуванням наростання труднощів і росту самостійності учнів.

Є такі види вправ, які треба враховувати, навчаючи молодших школярів.

Ці вправи класифікуються на основі таких ознак:

- стадія засвоєння поняття - підготовчі, пробні, тренувальні;

- за змістом навчального матеріалу (фонетичні, лексичні, граматичні);
- за характером розумових операцій (аналітичні, синтетичні, аналітико-синтетичні);
- за формою навчальної діяльності (індивідуальні, колективні, групові, в парах, диференційовані);
- творчі, спрямовані на розвиток мовлення в процесі вивчення фонетики, лексики, граматики, орфографії.

19. Система вивчення морфемної будови слова у початковій школі. Основні принципи навчання морфемної будови. Морфемний розбір

У системі вивчення морфемної будови слова та елементів словотвору в початковій школі виділяють чотири етапи, які відрізняються за змістом, завданнями, методичними прийомами та дидактичним матеріалом.

I етап - пропедевтичні словотворчі спостереження (1-й клас);

II етап – знайомство з особливостями споріднених слів і коренем (2-й клас);

III етап – вивчення специфіки й ролі кожної морфеми, ознайомлення з морфологічним принципом правопису (3-4 клас);

IV етап – поглиблювання знань про морфемну будову слова та елементи словотвору під час вивчення частин мови (4-й клас).

Приступаючи до вивчення розділу «Будова слова», вчитель повинен подбати про те, щоб максимально наблизити відомості із словотвору, засвоювані дітьми, до наукових, звичайно, з урахуванням дидактичної вимоги доступності. Цього можна досягти, якщо при розкритті суті словотвірних понять створити умови для найбільш повного усвідомлення учнями їх основних ознак.

Вивчаючи закінчення, вчитель має розкрити перед школярами його суттєві ознаки:

- закінчення – це частина слова;
- закінчення – це змінна частина слова;
- закінчення служить для зв'язку слів у реченні;

– закінчення стоїть у кінці слова.

Розглядаючи питання про ознаки закінчення як значущої частини слова, необхідно наголосити на спільних і відмінних характеристиках кореня і закінчення. Зіставлення їх переконує школярів у тому, що корінь у споріднених словах і різних формах слова залишається незмінним, тоді як закінчення постійно змінюється.

На наступному уроці ознайомлюємо учнів з основою слова. Учні порівняно легко засвоюють це поняття. Виконуючи, завдання які пропонують назвати закінчення у виділених словах (читаю (*що?*) книги, журнали, газети; цікавлюсь (*чим?*) книгами, журналами, газетами; прочитав (*де?*) у книгах, журналах, газетах), діти роблять висновок, що залишається частина слова без закінчення. Вчитель вводить термін «основа слова» і показує її графічне позначення.

Усвідомивши роль і місце закінчення слова, учні легко зрозуміють характерні риси основи слова: основа - це частина слова без закінчення. Ознайомлення з основою слова здійснюють одночасно з вивченням закінчення.

На наступних уроках робота спрямовується на актуалізацію знань про споріднені слова і корінь слова як спільну частину цих слів. Приступаючи до вивчення кореня слова, необхідно сформулювати в учнів знання про те, що корінь:

– головна частина слова, яка обов'язково присутня у кожному слові і містить основні елементи лексичного значення;

– слова з однаковим коренем називаються спорідненими, або однокореневими;

– слова близькі за значенням, але такі що не мають спільної смислової частини, не вважаються спорідненими словами (наприклад: сміливий, хоробрий, мужній);

– слова можуть мати однакову звукову частину, але не вважаються однокореневими, бо у них різні смислові частини, отже різні корені (наприклад: водяний і водій, гора і горе); - у споріднених словах корінь може частково змінювати свій звуковий склад (а отже, і буквеній). Існує цілий ряд чергувань голосних і приголосних звуків у корені.

Доцільно також скласти і записати на дошці і в зошитах таблицю про суттєву ознаку кореня.

Корінь слова

1. Частина основи.
2. Спільна частина споріднених слів,
3. У корені міститься основний смисл слова.

Формуючи поняття про префікс, учитель знайомить дітей з такими суттєвими ознаками цієї частини слова:

- префікс – частина основи;
- префікс стоїть перед коренем;
- префікси утворюють нові слова (внук, правнук) або слова з новими відтінками значень (гарний-прегарний).

Мета вивчення суфікса в початковій школі – розкрити роль суфікса у слові. На основі виконання ряду вправ учні мають усвідомити суттєві ознаки суфікса:

1. Суфікс – це частина основи, з допомогою якої утворюються нові слова;
2. Суфікс – це частина основи, яка надає слову іншого смислового відтінку, вказує на ступінь розміру предмета, міру якості, передає ставлення до предмета;
3. Суфікс завжди стоїть після кореня;
4. У слові може бути не один суфікс, а два чи й три.

Опрацьовуючи з третьокласниками тему «Будова слова» необхідно дбати не тільки про те, щоб вони оволоділи важливими граматичними поняттями, засвоїли їх суттєві ознаки, а й набули словотворчих умінь, що сприяє збагаченню лексичного запасу учнів префіксальними і суфіксальними утвореннями, уточненню лексичного значення багатьох відомих дітям слів, сприяє формуванню навичок точного слововживання.

Вивчаючи будову слова, учні підвищують орфографічну грамотність, свідомо засвоюють основні правила орфографії, адже вивчення цієї теми пов'язане із засвоєнням найважливіших чергувань української мови: [о, е] з [і], [г, к, х] із [ж, ч, ш] та [з, ц, с], правопису слів з ненаголошеними голосними й сумнівними приголосними (нігті, легкий, молотьба), а також префіксів, уживання апострофа після префіксів тощо.

Аналіз будови слова допомагає учням не тільки усвідомити, як пишеться слово, а й відповісти на запитання, чому воно так пишеться.

Основними принципами навчання молодших школярів будови слова є:

- забезпечення взаємозв'язку цього розділу з лексикологією, фонетикою, орфографією, граматиною;
- увага до мотиваційних відношень похідних і твірних слів, їх структурно – смислової залежності;
- розмежування історичних явищ словотвору української мови;
- поєднання морфемного розбору слова з елементами словотвірного аналізу;
- забезпечення зв'язку аналізу та синтезу;
- мовленнєва спрямованість.

Морфемний розбір здійснюється в такому порядку:

1. Визначення, до якої частини мови належить слово – змінної чи незмінної.
2. Виділення закінчення слова: змінювання його так, як змінюються слова цієї частини мови; виділення змінної частини.
3. Виділення частини слова без закінчення – основи.
4. Виділення кореня слова: добір споріднених слів; порівняння споріднених слів, знаходження спільної частини.
5. Виділення префікса: виокремлення частини слова перед коренем; творення інших слів з цією частиною, добір слів з таким самим префіксом.
6. Виділення суфікса: добір слів.

20. Пропедевтичне вивчення стилістичних ознак тексту

Розвиток мовлення передбачає формування в молодших школярів умінь сприймати, відтворювати та будувати зв'язні висловлювання різних стилів.

За стилістичними ознаками тексти поділяються на розмовні, ділові, наукові, публіцистичні художні.

Розмовний стиль застосовується в повсякденному житті під час безпосереднього спілкування двох або кількох осіб. Основною формою реалізації розмовного стилю є усна. Тому важливу роль тут відіграє міміка, жести та різні види інтонації, за допомогою якої

підкреслюється емоційність висловлювання, оцінне ставлення того, хто говорить, до предмета мовлення чи співрозмовника.

Науковий стиль застосовується в наукових працях, дослідженнях. Характерними властивостями цього стилю є точність, логічність, стислість, доказовість. Лексична точність виявляється в термінології. Для цього стилю не своєрідна емоційність. Науковий стиль вимагає добору відповідних синтаксичних конструкцій: чіткої будови речень, переважно ускладнених дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами.

Офіційно – діловий стиль необхідний для налагодження ділового спілкування як усередині країни, так і за її межами. Основне призначення цього стилю - інформування, домовленість, констатація, облік фактів, подій тощо. Цей стиль характеризується конкретністю інформації. Форма вираження інформації має характер штампа, стандарту, одноманітності (багато ділових паперів має обов'язкову, характерну тільки для певного документа, термінологію). До офіційно – ділового стилю належать також усні оголошення, повідомлення.

Публіцистичний стиль займає проміжне місце між науковим і художнім стилями. Основним його призначенням є вплив на слухача або читача. Особливістю текстів цього стилю є логічність, доказовість, наукове обґрунтування. Публіцистичний стиль подібний до наукового точністю висловлення, чіткістю думок, наявністю наукової термінології. З художнім стилем його зближує наявність у тексті авторської оцінки фактів, явищ, подій. Використання емоційної та експресивної лексики.

Художній стиль виконує естетичну функцію. Мова цього стилю є засобом передачі образної інформації і водночас засобом впливу на емоції слухача або читача. У художніх текстах найповніше виявляється естетичний бік мовних засобів. Художній стиль широко представлений творами художньої літератури в найрізноманітніших жанрах.

21. Види орфографічних правил та методика роботи над орфограмами

Щоб успішно навчати учнів правопису слів, учитель повинен знати принципи, на яких базується орфографія.

Орфографія сучасної української мови ґрунтується на чотирьох принципах: фонетичному, морфологічному, історико – традиційному, ідеографічному.

Суть фонетичного принципу полягає в тому, що слова пишуться так, як вимовляються: *день, дорога, парк*.

Для морфологічного принципу характерним є однакове написання однієї й тієї самої морфеми незалежно від її вимови в тій чи іншій позиції: *просьба, пісня, умивається*.

Історико – традиційний принцип орфографії полягає в тому, що зберігаються такі написання, які в сучасній мові втратили свою вмотивованість, тобто слова пишуться так, як вони писались колись, хоч таке написання не відповідає ні вимові, ні морфемній структурі слова: *левада, леміт, кишеня, на пам'ять*.

Ідеографічний (диференційний, або смисловий) принцип орфографії визначає написання подібних слів, що мають смислові відмінності: *любов і Любов, орел і Орел*.

Формування навичок свідомого грамотного письма базується на засвоєнні граматичної теорії і орфографічних правил. Орфографічні правила регулюють написання не одного слова, а цілої групи слів, об'єднаних чимось спільним.

«Основне призначення правил – узагальнювати однорідні орфограми».

Засвоєння орфографічних правил неможливе без певного рівня володіння граматичним, фонетичним, словотворчим матеріалом (наприклад, префікс, закінчення).

Для досягнення основної мети засвоєння правопису – формування в учнів орфографічної грамотності – необхідно розв'язати такі завдання:

- забезпечити засвоєння школярами основних орфографічних понять і правил;

- розвинути в учнів орфографічну пильність (здатність розпізнавати орфограми як у написаних, так і в сприйнятих на слух словах);

- виробити на основі теоретичних знань практичні правописні вміння;

- домогтися запам'ятовування написання слів з орфограмами, які не перевіряються;

- виховувати в учнів потребу звертатися в разі необхідності до орфографічного словника, озброїти вміннями користуватися таким словником; - сформувані в дітей навички самоконтролю і виправлення допущених під час письма орфографічних помилок. Сучасна методична література класифікує всі орфографічні правила на такі типи:

1. **Одноваріантні** правила, які пропонують для однієї й тієї ж самої фонетичної чи граматичної ситуації лише один варіант написання (апостроф після префіксів, що закінчуються на приголосний, перед коренем, який починається зі звуків [йа], [йе], [йу], [йо], [йі]).

2. **Двоваріантні** правила містять вказівку щодо написання, коли є вибір одного написання з двох варіантів. Такі правила мають свій алгоритм – не менше двох дій, виконання яких дає можливість здійснити учневі свій вибір правильного написання, користуючись фонетичними, граматичними, чи семантичними орієнтирами.

3. **Правила – рекомендації**, інструкції щодо виконання дій, пов'язаних із перевіркою написання слова.

У роботі над орфографічним правилом виділяються такі етапи:

1. Постановка навчальної задачі шляхом створення проблемної ситуації, метою якої є мотивація вивчення правила.

2. Колективне виведення правила.

3. Робота над формулюванням правила й уточнення необхідного способу дії.

4. Первинне закріплення.

Граматична теорія – це фундаменти орфографічного правила. Тому в початковій школі такий порядок вивчення орфографічного правила, згідно якого правило входить в граматичну тему як її складова частина. Орфографічне правило безпосередньо слідує за вивченням елементів граматичної теорії.

Перш ніж приступити до пояснення орфографічного явища, треба забезпечити правильне і активне сприймання матеріалу, який підлягає поясненню.

Діти бачать і читають написане на дошці, в підручниках на таблицях. Пояснити те чи інше правило – значить перш за все показати, на яке граматичне явище можна опертися при встановленні даного орфографічного правила. Під керівництвом учителя, який вміло ставить питання, учні спостерігають, роблять розбір, порівнюють – тобто, добувають факти, роблять свої висновки і на основі цього підходять до правила.

Потім застосовують цей висновок до нових слів. Тепер учні підготовлені до того, щоб вивести правило, намагаються його сформулювати і з допомогою учителя формулюють. Після цього читають за підручником, стараються запам'ятати.

Процес вироблення навичок правильного письма досить складний. Орфографічні навички виробляються протягом тривалого часу, аж поки вони не стають звичкою. Це досягається в результаті тривалих і правильно організованих вправ.

22. Прийоми вивчення молодшими школярами займенника за лінійно – концентричним методом програми

Із займенником, як частиною мови учні знайомляться у четвертому класі та мають оволодіти такими вміннями:

- упізнавати серед слів займенники, які вказують на предмети, їх ознаки, але не називають їх;
- ставити питання до займенників;
- упізнавати на слух і в текстах особові займенники;
- пояснювати їх лексичне значення, роль у реченні;
- відмінювати особові займенники за зразком, користуватися навчальною таблицею для визначення відмінків займенника у реченні;
- дотримуватися правила вживання займенників з прийменниками;

- будувати словосполучення та речення з особовими займенниками;

- використовувати займенники для зв'язку речень у тексті з метою уникнення лексичних повторів.

Практичне завдання вивчення особових займенників у початковій школі полягає в тому, щоб учні добре усвідомили значення кожного займенника:

я – той, хто говорить про себе; ти – той, до кого співрозмовник звертається; він, вона, воно, вони – особи, про яких ідеться, але вони можуть бути присутні й відсутні при цьому; ми – група осіб, до якої входить і той, хто говорить тобто той, хто говорить – це перша особа, співбесідник друга, а той про кого говорять третя особа.

Змінюваність займенників за відмінками і числами вивчається за зразками, поданими в підручнику.

Практично засвоюють правопис: написання приставкою -н- запитав його, підійшов до нього. Прийменники з займенниками пишуться окремо.

23. Методика навчання орфографії. Види орфографічних вправ. Навчальні диктанти, їх види та методика проведення

Процес оволодіння правописною навичкою складний і довготривалий. Сюди входить вивчення, усвідомлення правила, вироблення вміння користуватись правилом, перенесення його на інші приклади, вміння розпізнавати аналогічні написання, поступова автоматизація свідомих навичок. Саме тому орфографічні вправи є найбільш численними й різноманітними. Однією з важливих умов вироблення орфографічних навичок є систематичність вправ, що передбачає виконання завдань у системі від простіших до складніших. Виконання вправ розпочинається одразу після пояснення правил правопису. Мета виконання вправ – застосувати одержані знання в практичній діяльності учнів. Зважаючи на етапність процесу вироблення орфографічної навички у методиці загальноприйнята така класифікація вправ:

- вправи на розпізнавання орфограми;

- вправи на часткове застосування правила;

- вправи на повне застосування правила.

Традиційно основними видами орфографічних вправ є списування та диктанти. Принципова різниця між ними полягає в тому, що мовний матеріал при списуванні сприймається зором, а під час диктанту – на слух.

У методичній літературі подається така класифікація видів списування:

- 1) списування з підкресленням букв, написання яких пояснюється вивченими правилами правопису;
- 2) вибіркоче списування (у зв'язку з поставленими завданнями чи запитаннями);
- 3) списування із зміною форм слова;
- 4) списування з фонетико- чи граматико-орфографічним завданнями;
- 5) списування з дописуванням пропущених букв;
- 6) списування з різного роду логічними завданнями на класифікацію слів, групування за граматичними, орфографічними чи лексичними ознаками, будовою;
- 7) творче списування.

Диктанти – різновид письмової роботи, виконаної під диктовку. Диктанти бувають різних видів, кожен з яких має свої характерні особливості. Залежно від мети виконуваної роботи диктанти бувають **навчальними або контрольними** (перевірними).

Навчальні диктанти бувають **попереджувальними, пояснювальними і коментованими.**

Попереджувальний диктант має на меті закріпити вивчене орфографічне правило, запобігти можливим правописним помилкам учнів. Методика проведення така: учитель читає матеріал (слово, словосполучення, речення) і ставить низку запитань, з'ясовуючи написання окремих слів. Існують зорові та слухові попереджувальні диктанти. Така класифікація передбачає врахування аналізаторів під час сприйняття матеріалу для запису.

Зоровий диктант проводиться за такою методикою. Дібраний вчителем матеріал читається з класної дошки й аналізується. Після орфографічного розбору він закривається. Учні пишуть матеріал під

диктовку. Записи на дошці можна відкрити на етапі перевірки правильності виконання роботи.

Коментований диктант характеризується збігом у часі запобігання можливим помилкам, Під час його проведення один із учнів коментує написання кожного слова, «веде» клас, який пише під диктовку однокласника.

Пояснювальний диктант проводиться так. Учитель читає матеріал. Учні сприймають його на слух і цілком самостійно записують. Після запису речення або тексту починається орфографічний розбір.

За характером операцій з мовним матеріалом, відтворення його учнями розрізняють текстуальні, вибіркові, вільні і творчі диктанти.

Під час **вибіркового диктанту** учні відповідно до завдання вчителя записують окремі мовні одиниці (слова, словосполучення , речення) з продиктованого матеріалу.

Вільний диктант є одночасно орфографічною й мовленнєвою вправою. Учитель добирає зв'язний текст. Пояснивши учням завдання, він спочатку читає весь текст. Учні слухають. Потім учитель зачитує два – три речення, учні записують почуте так, як запам'ятали, не перекручуючи зміст тексту і зберігають послідовність викладу. При цьому можна скорочувати кількість речень, переконструювати, доповнювати словами, змінювати лексичні одиниці, але не забуваючи про орфографічну та пунктуаційну грамотність.

Творчим називають такий диктант, під час написання якого учні вносять певні зміни до сприйнятого на слух мовного матеріалу. Перед проведенням цього диктанту вчителю слід провести інструктаж і колективно розібрати порядок виконання завдання.

Досить ефективними є такі диктанти, **як письмо по пам'яті (самодиктант), диктант – переклад, диктант – мовчанка (малюнковий диктант)**.

Матеріалом для **самодиктанту** є віршований текст, який учні заучують напам'ять дома. На уроці вони пишуть з пам'яті завчений матеріал, тобто диктують собі самі.

Під час проведення **диктанту – перекладу** учитель повільно диктує речення, а діти перекладають його з однієї мови іншою і

записують. Виконуючи **малюнковий диктант**, учні сприймають зором предметні малюнки або інші предмети унаочнення. Вони мовчки записують слово, що є назвою предмета. Після завершення роботи перевіряється правильність його виконання.

Контрольний диктант проводиться після опрацювання орфографічної теми. Учитель читає текст речення. Учні уважно слухають ціле речення, запам'ятовують, чим воно закінчилося. Далі учитель читає це саме речення частинами, які повторюються, щоб діти могли їх записати. Після того як учні запишуть, речення повністю читається повторно, щоб перевірити записане. У такий спосіб диктується кожне речення. Після запису всього тексту вчитель читає його ще раз від початку до кінця.

24. Прийоми вивчення молодшими школярами прислівника

З прислівником як частиною мови учні ознайомлюються в четвертому класі. Ознайомлення доцільно провести на основі зв'язного тексту, де вжито прислівники різного значення, які відповідають на різні запитання. Учні мають навчитися впізнавати прислівники в реченні, правильно ставити до них запитання, в результаті аналізу з'ясувати, що ці слова пояснюють, уточнюють дії, вказують на час, місце, напрям та спосіб виконання цих дій. Алгоритм роботи над прислівником:

1. Знайти в реченні слово, з яким зв'язаний прислівник.
2. Від цього слова поставити запитання до прислівника.
3. Що означає прислівник у реченні? Як він пояснює виконувану в реченні дію?
4. Яким членом речення є прислівник?

Найголовнішою граматичною ознакою прислівників, яку мають засвоїти молодші школярі, є їх незмінність. Прислівники не мають закінчень, тому що не змінюються. Схожі на закінчення частини основи прислівників є суфіксами.

25. Класифікація учнівських творів. Вимоги програми до їх написання. Складання плану твору

Твір – це оригінальний зв'язний текст, самостійно складений в усній чи письмовій формі за заданою темою. Цей вид роботи надає широкі можливості для самостійного творчого виявлення зв'язного мовлення учня.

Усі твори класифікують:

- за способом виконання – *усні і письмові*;
- за ступенем самостійності – *колективні, індивідуальні*;
- за місцем проведення – *класні, домашні*;
- за джерелами матеріалу – *за картиною; у зв'язку з прочитаним твором (оповіданням, статтею); на матеріалі особистих вражень, власного досвіду; на основі творчої уяви*;
- за жанром – *твір-розповідь; твір-опис; твір-міркування*;
- за стилем – *художні; офіційно-ділові; публіцистичні*;
- за розміром – *поширені; мініатюри*;
- за навчальною метою – *навчальні* (оскільки творів контрольного характеру не передбачено програмою для 2-4-их класів).

Тематика творів у початковій школі різноманітна. В ній знаходиться відображення життєвий досвід самих дітей, життя їх класного колективу, трудова діяльність дорослих, природа, події суспільного характеру, знання, що одержують учні в навчальній. Учителю, плануючи свою роботу в тому чи іншому класі, заздалегідь визначає і тематику творів. При виборі тем учитель керується, з одного боку, навчально-виховною цінністю теми, а з іншого – відповідністю її інтересам і віку учнів.

У **першому класі** діти беруть участь у бесідах створюють невеликі усні розповіді, описи. Розвиток писемного мовлення полягає в записуванні слів із цих бесід, окремих речень, фрагментів тексту.

У **другому класі** проводиться колективна підготовка тексту, призначеного для записування. Елементи індивідуальної творчості проявляється в усних розповідях розповідях у вигляді висловлення своїх почуттів, повідомлень про себе, свої вчинки.

Третьюкласники навчаються працювати над твором самостійно. Для побудови усних та письмових зв'язних висловлювань їм пропонуються індивідуальні теми.

У **четвертому** класі кількість індивідуальних тем зростає. Учням пропонується вибирати тему твору самостійно або із запропонованого вчителем переліку.

Методика підготовки учнів до написання твору включає такий алгоритм:

- збирання матеріалу (спостереження, екскурсії, заходи, прогулянки, походи);
- розглядання картини, перегляд фільмів, вистав, спектаклів, читання художньої літератури;
- добір матеріалу згідно з темою і систематизація його: бесіда, обговорення, виділення суттєвого, складання плану, добір лексики, окремих виразів;
- словесне мовне оформлення твору (складання тексту, його запис, удосконалення, виправлення помилок, редагування, перевірка).

Складання плану. У 2 і на початку навчального року у 3 класі, учитель дає план у вигляді запитальних речень. У 3 і 4 класі план складається учнями під керівництвом учителя. Вирішують, про що треба сказати спочатку, про що потім і т.д.

26. Методика вивчення основ фонетики та графіки в початковій школі. Особливості фонетичного розбору

Мовний розвиток дітей, їх успішне навчання в школі залежить від правильної організації і змісту матеріалу з фонетики і графіки.

Згідно шкільної програми, учні початкової школи оволодівають комплексом (системою) фонетико-графічних умінь і навичок.

Починаючи з періоду навчання грамоти молодші школярі ознайомлюються зі звуками мови. Шляхом звукового аналізу учні виділяють окремі звуки зі слів, послідовно називають звуки у слові, визначають голосні і приголосні на основі артикуляції та характеру звучання, вчать позначати їх буквами на письмі, ознайомлюються з

алфавітними назвами букв, проводять звуковий і звуко-буквений аналізи слів.

У 2-му класі учні вивчають український алфавіт, вчать користуватись алфавітом у роботі з словниками. Другокласники отримують знання про голосні та приголосні звуки й позначення їх буквами на письмі.

Учні дізнаються, що:

– звук і буква – не одне й те ж. Звук ми вимовляємо і чуємо, а букву – бачимо й пишемо. Ця відмінність між звуками і буквами підкреслюється й тим, що вони неоднаково називаються. Звуки мовлення на письмі позначаються буквами, а буква позначає звук;

– в українській мові є шість голосних звуків: [а], [о], [у], [є], [и], [і]. На письмі голосні звуки позначаються за допомогою десяти букв: а, о, у, є, и, і, я, ю, є, ї.

Я, ю, є, ї – це тільки букви, таких звуків немає. Буква ї завжди позначає на письмі два звуки – [йі]. Голосними називаються такі звуки, які складаються тільки з голосу;

– букви я, ю, є можуть позначати на письмі один і два звуки. На початку слова, після букви, що позначає голосний, та після [й], після апострофа та м'якого знака букви я, ю, є позначають по два звуки [йа], [йу], [йе]. Після приголосного букви я, ю, є позначають на письмі відповідні голосні звуки та м'якість попереднього приголосного;

– приголосними звуками називаються такі звуки, які складаються з голосу і шуму, або тільки з шуму. Вони поділяються на дзвінкі і глухі. У шкільних підручниках та практиці навчання сонорні звуки (позначаються буквами в, м, н, л, р, й) відносять до дзвінких (голос переважає над шумом). Дзвінкі приголосні ті, в яких шум переважає над голосом; позначаються буквами б, д, г, з, ж, г, дз, дж.

Глухі приголосні складаються тільки з шуму, позначаються буквами п, т, х, с, ш, к, ц, ч, ф.

– дзвінкі та глухі приголосні звуки, крім звука [ф] (непарний), утворюють співвідносні пари: [б] – [п], [д] – [т], [г] – [х], [з] – [с], [ж] – [ш], [л] – [к], [дз] – [ц], [дж] – [ч], а також – [д'] – [т'], [з'] – [с'], [дз'] – [ц'];

– буква щ завжди позначає два звуки – [ш], [ч];

– звуки [дз], [дж], [дз'] в українській мові – дзвінкі приголосні. Звуки [дз], [дж] – тверді, позначаються буквосполученнями – дз, дж. Звук [дз'] – м'який. Звуки [дз], [дз'] позначаються однаковим буквосполученням – дз;

– звук [й] вважаємо цей звук м'яким приголосним. За участю голосу й шуму звук [й] – дзвінкий;

– в українській мові тверді приголосні звуки – [д], [т], [з], [с], [ц], [дз], [л], [н], [р], [г], [к], [х], [ґ], [б], [п], [в], [ф], [м], [ж], [ч], [ш], [дж] (22), м'які – [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'] [дз'] [л'], [н'], [р'], [й] (10). Для позначення м'яких приголосних в українській мові немає спеціальних букв. М'якість приголосних на письмі позначається:

1) буквами я, ю, є (синя, синю, синє); 2) м'яким знаком (ь) (швець, олень); 3) буквою і (ліс, сині).

У 3-му класі продовжують вивчати м'які приголосні звуки, зокрема способи позначення на письмі м'якості приголосних, виконують звуко-буквений аналіз відповідних слів.

У 4-му класі учні вдосконалюють навички фонетичного аналізу слів, розглядають найуживаніші чергування голосних і приголосних звуків під час вивчення частин мови. В процесі вивчення граматичних тем учні закріплюють отримані знання про м'які та тверді приголосні, удосконалюють навички вимови та правопису слів з уподібненими м'якими приголосними

Велика роль засвоєння фонетичних знань в оволодінні молодшими школярами усною і писемною мовою:

а) з опорою на фонетичні знання першокласники оволодівають процесом читання і письма в період навчання грамоти;

б) фонетичні знання лежать в основі правильної вимови;

в) фонетичні знання у взаємозв'язку з морфологічними і словотворчими складають базу для формування в учнів ряду орфографічних навичок (ненаголошених голосних, сумнівних приголосних в коренях слів і ін.);

г) фонетичні знання необхідні для осмисленого інтонування речень, дотримання логічного наголосу, пауз в структурі речення;

д) знання звукового складу слова важливо для осмислення змісту слова і свідомого його, вживання в мові (замок-замо́к, рі́ки-рікі́).

Вивчення фонетики і графіки займає центральне місце в 1 класі. В 2-3 класах програма не включає нових відомостей, однак фонетичні знання вступають у нові зв'язки і вдосконалюються.

В початковій школі не вводиться визначення звука. Але незважаючи на це, необхідно створити правильне наукове уявлення про звук.

Основним прийомом є спостереження над вимовою звуків і складів, над залежністю звукового складу слова від його лексичного значення: сом-сон, будка-булка, лодка-ложка, сон-сом і ін.

Послідовність проведення звуко – буквеного аналізу слова така:

1. Вимов слово по складах. Склади звукову модель слова.
2. Назви в ньому кількість складів, визнач наголошений склад.
3. Вимов послідовно звуки, складається слово.
4. Назви голосні і приголосні, приголосні м'які та тверді.
5. Запиши слово, називаючи букви, якими позначаються звуки в слові, указуючи на особливість уживання букв.

27. Методика формування в учнів уявлень про текст, його будову. Прийоми ознайомлення учнів з типами текстів

Текст є одиницею мови, її найвищим рівневим поняттям після звуків мови, морфем, слів, словосполучень і речень. Він є також і основною одиницею мовлення, що виражає завершене висловлювання.

Молодші школярі мають оволодіти на доступному для них рівні за допомогою відповідного текстового матеріалу такими практичними вміннями:

- відрізнити текст від окремих (навіть об'єднаних спільною темою) речень;
- визначати тему висловлювання;
- оцінювати наявний у тексті заголовок з точки зору його співвідношення з темою тексту або головною думкою;
- вибирати з-поміж запропонованих заголовків ті, що найбільше відповідають тексту;

– знаходити в тексті ключові слова, речення, на яких тримається головна думка;

– виявляти окремі засоби міжфразових зв'язків і користуватись ними у власних висловлюваннях;

– визначати і самостійно створювати структурні одиниці тексту (зачин, основну частину, кінцівку);

– розрізняти основні типи текстів – розповідь, опис, міркування, виявляти найважливіші лексичні показники кожного з наявних типів.

Важливою ознакою тексту, з якою на початковому етапі вивчення тексту треба ознайомити школярів є його будова.

З метою формування в школярів поняття про структурні одиниці тексту слід добирати такі зразки, в яких би зачин і кінцівка були виразними, легко виділялися із загального змісту.

У **другому** класі учні повинні вміти добирати або відбирати з – поміж запропонованих учителем заголовки до навчального тексту, визначати в тексті зачин, основну частину, кінцівку, дотримуватись абзаців у процесі списування текстів.

У **третьому** класі учні отримують поняття про типи текстів: текст-розповідь, текст-опис, текст-міркування. Важливо для аналізу взяти такий матеріал, який один і той же предмет зображає по-різному.

Спостерігаючи над текстами різних типів, підвести учнів до висновку, що всі вони відповідають на різні питання. Про один і той же предмет ми можемо скласти текст-опис, розповідь, міркування.

Текст-розповідь відповідає на питання – *що відбувається?*; опис – *який?*; текст-міркування – *чому?*

Далі працюючи над текстами різних типів, допомагаємо дітям усвідомити як будується кожен з них.

У **четвертому** класі учні продовжують застосовувати здобуті на уроках рідної мови відомості про зв'язність тексту, його будову, поділ на абзаци, набуті практичні вміння складати план до тексту і навпаки стануть важливою основою для успішного використання цих знань і умінь на уроках розвитку зв'язного мовлення – при написанні учнями переказів та власних творів. Таким чином, для успішного формування умінь та навичок молодших школярів складати тексти різних типів необхідно постійно звертати увагу дітей на особливості

композиційної побудови текстів, на вживання засобів зв'язку між їх частинами, на характерні риси компонентів текстів, а також домагатися використовувати набуті знання та вміння під час складання власних висловлювань.

Опрацювання теми «текст» проводиться на рівні практичних спостережень

28. Методика розвитку діалогічного мовлення. Структура та види завдань навчального діалогу

Діалогічне мовлення – особливий вид мовленнєвої діяльності, функції якого реалізуються у процесі безпосереднього спілкування співрозмовників. Діалог не вимагає розгорнутих речень, бо зміст його доповнюється, уточнюється мімікою, жестами, інтонацією, обстановкою, при якій відбувається розмова.

Діалог, як форма мовленнєвої діяльності має свою структуру: мотив, мету, засіб (мова) та кінцевий результат.

Навчання діалогічного мовлення в початковій школі здійснюється поетапно, від відтворення зразка до самостійної побудови діалогу за описаною чи створеною мовленнєвою ситуацією. З цією метою використовуються такі види завдань:

- відтворення, розігрування діалогів із прочитаних казок, оповідань;

- побудова діалогу за зразком;

- доповнення незавершеного діалогу;

- створення діалогу з опорою на допоміжні матеріали;

- побудова діалогу за ситуативним малюнком;

- складання діалогу у ході обговорення з однокласниками прослуханого чи прочитаного тексту, малюнка, життєвої ситуації тощо;

- придумування діалогу як доповнення до прочитаного тексту;

- створення діалогу за словесно описаною мовленнєвою ситуацією;

- оцінювання змістовності діалогу, правильності і доцільності використання під час діалогу мовних і немовних засобів;

- редагування діалогу в якому виявлені недоліки.

У процесі виконання зазначених завдань у молодших школярів необхідно формувати вміння:

1. регулювати силу голосу;
2. регулювати темп мовлення;
3. говорити чітко і правильно;
4. уважно слухати співрозмовника;
5. будувати свою репліку з урахуванням репліки та інтересів співрозмовника;
6. уживати формули мовленнєвого етикету;
7. розрізняти діалоги, в яких дотримано, або, навпаки, порушено правила ведення діалогу;
8. використовувати під час діалогу ті особливості мовлення і правила поведінки, які впливають на успішність спілкування.

Методика формування в учнів початкової школи вмінь будувати діалог передбачає здійснення таких етапів роботи:

- уведення школярів у тему, з якої відбувається діалогування;
- з'ясування мовленнєвої ситуації;
- визначення психофізіологічного стану дійових осіб;
- визначення способів спілкування героїв;
- розподіл ролей.

29. Види переказів у початковій школі. Структура уроку написання переказу

Переказ – це такий вид роботи із зв'язного мовлення, коли учневі належить передати чужий текст.

У початкових школах **перекази класифікуються** так:

- за способом виконання – *усні й писемні*;
- за відношенням до обсягу та змісту вихідного тексту – *детальні й стислі, вибіркові із додатковим завданням (творчі)*;
- за метою виконання – *навчальні, навчально-тренувальні й контрольні*;
- за ступенем участі учнів у передачі змісту – *колективні, напівсамостійні й самостійні*;

- за складністю мовного завдання – з лексичним, граматичним, стилістичним навантаженням;
- за сприйняттям вихідного тексту – прочитаного, сприйнятого зором тексту; почутого, сприйнятого на слух тексту; сприйнятого на слух і зором тексту;
- за ступенем знайомства з вихідним текстом – переказ незнайомого, тобто відтворюваного вперше тексту, і знайомого, відтворюваного раніше, відомого учням тексту;
- за типом мовлення – оповідання, описи, міркування.

Усний переказ тексту в шкільній практиці – це підготовка до переказу письмового, необхідна і важлива. Усне переказування сприяє розвитку внутрішнього мовлення школярів. Усні й письмові перекази можуть бути як класними, так і домашніми. Іноді учням дається завдання після достатньої роботи у класі написати переказ удома або дописати незакінчене у класі.

Залежно від докладності передачі змісту розрізняються перекази: **детальні, вибірккові, стислі та творчі**. Кожен із них має свої особливості і навчальну мету.

Детальний переказ передбачає передачу змісту прослуханого чи прочитаного близько до тексту зі збереженням його лексичних особливостей. Для детальних переказів добираються невеликі за розміром, цікаві і пізнавальні тексти, з чіткою сюжетною лінією. Детальний переказ використовується частіше від інших, тому що він легший, більше закріплює в дитячій пам'яті зміст прочитаного у деталях, допомагає засвоїти логіку зразка і його мову.

Завдання стислого переказу – навчити учнів висловлювати свої думки та почуття стисло, лаконічно і разом з тим чітко. Робота над стислим переказом складна і копітка.

Головна мета усних і письмових вибірккових переказів – навчити учнів ділити текст на частини, визначати найістотніше. Для вибірккових переказів добирають такі тексти, в яких розповідається про два чи більше фактів. Такому переказу може передувати й вибірккове читання, і бесіда за змістом окремих частин.

Вибірковий переказ буває таких видів:

- 1) переказ окремого епізоду, сцени;

2) переказ сцени, уривку, епізоду за картиною, ілюстрацією;

3) найбільш складний – це переказ уривків, взятих із різних частин тексту на задану тему.

Творчий переказ полягає у тому, що поряд із відтворенням змісту прочитаного учні виконують певні завдання творчого характеру. Для творчих переказів слід добирати такі тексти, які дозволяють учневі поставити себе на місце героя, своїми очима подивитись на події, що описуються. План до таких переказів дається готовий.

Творчі перекази можна класифікувати так:

- 1) переказ зі зміною особи;
- 2) переказ із творчими доповненнями до тексту – описами, міркуваннями;
- 3) переказ із введенням уривку – початку, кінцівки, продовження, діалогу;
- 4) переказ зі зміною обставин подій;
- 5) доповнення переказу шляхом поширення речень, добору прикметників, однорідних членів;
- 6) відновлення деформованого тексту;
- 7) переказ зі зміною часових форм дієслова;
- 8) поширений переказ за поданим коротким сюжетом.

Робота над письмовим переказом може бути проведена за таким **планом**:

1. Вступна бесіда, яка має підготувати учнів до сприймання тексту для переказу.
2. Читання тексту вчителем.
3. Бесіда за змістом прочитаного і словникова робота.
4. Повторне читання тексту за частинами і складання плану.
5. Усний переказ за планом. Спочатку учні відповідають на кожен пункт плану, а потім переказують оповідання в цілому. Якщо вчитель рекомендує учням ввести до переказу якісь конкретні слова (образні вирази), то їх слід записати на дошці.
6. Орфографічна робота. Звертається увага на складні для написання слова, пояснюється їх написання.
7. Самостійний запис переказу.
8. Читання 1-2 робіт.

30. Мовний розбір, його види та методика проведення

Мовний розбір – метод, прийом навчання через аналіз мовних одиниць та їх характеристики з метою ґрунтовного вивчення і систематизації здобутих знань. Об'єктом мовного аналізу можуть бути одиниці й елементи мовної структури всіх рівнів: звук, морфема, лексема, слово як граматична одиниця, словосполучення, речення, а також різні аспекти їх вивчення. Відповідно до визначеного об'єкта або аспекту аналізу розрізняють: фонетичний (фонетико-графічний), лексичний, морфемний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, орфографічний, пунктуаційний, стилістичний та ін.

Порядок розбору, перелік ознак, за якими характеризується мовне явище, визначаються завданнями і навчальною метою та призначенням аналізу (у шкільній практиці, у старших чи початковій школі).

За обсягом розбір може бути частковим або повним, за формою проведення – усним або письмовим. У багатьох випадках при розборі використовують схеми.

Мовний розбір має важливе значення у практиці навчання. Під час його виконання конкретизуються виучувані поняття й правила; порівняння мовних фактів, знаходження спільного й відмінного. Узагальнення позитивно впливають на розвиток логічного мислення учнів. Мовний розбір має велике значення і для розвитку орфографічних навичок, оскільки сприяє усвідомленню граматичної основи застосування орфографічного правила.

Морфологічний розбір – розбір, покликаний посприяти засвоєнню і систематизації ознак частин мови, їхніх граматичних категорій, виробленню міцних практичних навичок словозміни іменних слів і дієслова, підготовці до вивчення синтаксису як учення про зв'язки слів у словосполученні й реченні. При морфологічному розборі слова визначають його початкову форму (для змінюваних), морфологічні ознаки і синтаксичну функцію.

Наприклад, учні визначають тільки відмінок іменника, рід і відмінок прикметника і под. Повний розбір має на меті виділення усіх

відомих учням ознак певної частини мови. Повний морфологічний розбір учні можуть здійснювати тільки після того, як засвоїли всі граматичні ознаки частини мови. Морфологічний розбір може бути усним і письмовим.

Частковий розбір учитель використовує практично на кожному уроці мови. Завдання можуть бути такі: вписати іменники (прикметники, дієслова); вписати іменники (прикметники) в орудному відмінку (чи якомусь іншому); підкреслити іменники (прикметники) у множині, підкреслити дієслова, назвати їх особові закінчення, до поданих (виділених) слів дописати слова тієї ж категорії, визначити число й рід (якщо це іменник чи прикметник) або особу (у дієсловах).

Повний морфологічний розбір у 4 класі здійснюється в такому порядку:

Іменник. 1. Частина мови. 2. Початкова форма (називний відмінок однини). 3. Власна чи загальна назва. 4. На яке питання відповідає. 5. Назва істоти чи неістоти. 6. Рід. 7. Число. 8. Відмінок. 9. З яким словом зв'язаний в реченні 10. Яким членом речення є?

Прикметник. 1. Частина мови. 2. На яке питання відповідає. 3. Початкова форма (називний відмінок чоловічого роду, однина). 4. Відмінок. 5. Число. 6. Рід. 7. Від якого слова в реченні залежить. 8. Яким є членом речення.

Дієслово. 1. На яке питання відповідає? 2. Початкова форма (неозначена форма). 3. Частина мови. 4. Час. 5. Особа (у теперішньому і майбутньому часі). 6. Число. 7. Рід (для дієслів минулого часу). 8. Яким є членом речення. 9. З якими словами зв'язане в реченні.

Займенник. 1. Частина мови. 2. Початкова форма (називний відмінок). 3. На яке питання відповідає? 4. Особа. 5. Число. 6. Відмінок. 7. Рід (для займенників 3-ї особи однини).

Під час звуко – буквеного аналізу слід іти від звуку до букви і послідовність проведення звуко – буквеного аналізу слова така:

1. Вимов слово по складах. Склади звукову модель слова.
2. Назви в ньому кількість складів, визнач наголошений склад.
3. Вимов послідовно звуки, складається слово.

4. Назви голосні і приголосні, приголосні м'які та тверді, дзвінкі і глухі звуки.

5. Запиши слово, називаючи букви, якими позначаються звуки в слові, указуючи на особливість уживання букв.

Під час фонетичного розбору характеристика звуків подається з урахуванням вимог програми.

Морфемний розбір здійснюється в такому порядку:

1. Визначення, до якої частини мови належить слово – змінної чи незмінної.

2. Виділення закінчення слова: змінювання його так, як змінюються слова цієї частини мови; виділення змінної частини.

3. Виділення частини слова без закінчення – основи.

4. Виділення кореня слова: добір споріднених слів; порівняння споріднених слів, знаходження спільної частини.

5. Виділення префікса: виокремлення частини слова перед коренем; творення інших слів з цією частиною, добір слів з таким самим префіксом.

6. Виділення суфікса: добір слів.

Синтаксичний розбір буває неповним, частковим та повним, який проводиться в четвертому класі після опрацювання однорідних членів речення.

Схема усного синтаксичного розбору речення:

1. Прочитайте аналізоване речення.

2. Визначте, яким є речення за метою висловлювання.

3. Визначте, яким є речення за інтонацією.

4. Визначте основу речення.

5. Назвіть підмет і присудок, встановивши між ними за допомогою питань двосторонній зв'язок. Назвіть, якими частинами мови вони вираженні.

6. Назвіть другорядні члени речення, залежні від підмета, поставивши до них питання від підмета.

7. Назвіть другорядні члени, залежні від присудка, поставивши до них питання від присудка.

8. Назвіть другорядні члени, залежні від інших другорядних членів. Схема письмового розбору речення:

1. Запишіть аналізоване речення.

2. Підкресліть умовними лініями головні та другорядні члени речення.

3. Випишіть з речення всі сполучення слів парами, у дужках запишіть питання від слова до слова.

Елементи синтаксичного розбору включаються у схеми морфологічного розбору частин мови: встановлюється залежність між словами за допомогою граматичних питань, з'ясовується синтаксична роль слова в реченні.

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА
«МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
«МАТЕМАТИКА»»

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Ознайомлення учнів з найпростішими геометричними фігурами (точкою, відрізком, ламаною, багатокутником, кругом, колом).
2. Методи навчання математики.
3. Ознайомлення учнів з частинами і дробами.
4. Зміст початкового курсу математики. Аналіз програми з математики (1 – 4 класи).
5. Методика формування письмових прийомів ділення багатоцифрових чисел на одноцифрове.
6. Методика вивчення позатабличних випадків множення і ділення.
7. Методика навчання усних прийомів ділення та множення.
8. Методика формування письмових прийомів множення багатоцифрових чисел на круглі числа.
9. Методика вивчення письмових прийомів додавання і віднімання багатоцифрових чисел.
10. Методика формування письмових прийомів ділення багатоцифрових чисел на круглі числа.
11. Формування уявлень про вирази. Методика навчання знаходження виразів, які містять більше двох дій, в тому числі з дужками. Правило порядку виконання дій.
12. Ознайомлення учнів з дією віднімання. Методика навчання розв'язування простих задач на віднімання.
13. Методика розв'язування складених (нетипових) задач.
14. Методика вивчення нумерації в межах 1000000.
15. Методика формування письмових прийомів множення багатоцифрових чисел на одноцифрове
16. Методика вивчення нумерації в межах 1000.
17. Ознайомлення учнів з дією ділення та множення. Методика розв'язування простих задач на ділення та множення

18. Методика розв'язування складених типових задач.
19. Методика вивчення нумерації в межах 10.
20. Методика вивчення таблиці додавання одноцифрових чисел і відповідних випадків віднімання.
21. Первинне ознайомлення учнів з дією додавання. Методика навчання розв'язування простих задач на додавання.
22. Методика розв'язування складних задач на знаходження невідомого за двома різницями.
23. Система усних і письмових обчислень у початковому курсі математики. Етапи формування усних і письмових обчислень.
24. Методика формування письмових прийомів ділення багатоцифрових чисел на двоцифрове.
25. Вивчення нумерації в межах 100.
26. Методика формування письмових прийомів множення багатоцифрових чисел на двоцифрове.
27. Види творчої роботи над задачами.
28. Форми усного опитування учнів початкової школи з математики.
29. Методика розв'язування складних задач на знаходження четвертого пропорційного.
30. Найважливіші величини в початковому курсі математики. Методика ознайомлення з величинами.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Ознайомлення учнів з найпростішими геометричними фігурами (точкою, відрізком, ламаною, многокутником, кругом, колом)

Крива і пряма лінії. Формування поняття про пряму і криву лінії можна почати показом спочатку обвислого, а потім натягнутого тонкого шнура. Учням варто запропонувати зігнути аркуш паперу довільної форми і в будь-якому напрямі. Розправивши цей аркуш, вони побачать, що на ньому утворилася пряма лінія. Тут можна сказати, що пряма лінія нескінченна, а бачимо ми її частину.

Навчаючи дітей проводити прямі лінії за допомогою лінійки, вчитель спершу демонструє виконання такої роботи на аркуші білого паперу, прикріпленого до класної дошки. Учні мають навчитися будувати вертикальну, горизонтальну і похилу пряму.

Відрізок. Введення відрізка передуює першим вправам на вимірювання довжини. Вчитель креслить на дошці пряму лінію і позначає на ній рисками дві точки. Пояснює дітям, що частину прямої, обмежену двома точками, називають відрізком прямої або відрізком. Кінці відрізка на малюнку позначають тоненькими рисочками або точками. Якщо на малюнку рисочок (точок) немає, то це зображення прямої.

Після ознайомлення з поняттям відрізка, дітей вчать порівнювати їх за довжиною. Спочатку відрізки порівнюють «на око». При цьому вживають слова «рівні», «нерівні», «однакові», «довший», «коротший». Потім порівнюють за довжиною дві палички (дві смужки), прикладаючи їх одна до одної. У першому класі вони ознайомлюються з мірами 1 см і 1 дм. Учні 2 класу оволодівають навичками побудови відрізків заданої довжини, розв'язування задач на знаходження довжини ламаної, обчислення периметра прямокутника. Вводиться нова одиниця вимірювання довжини — метр.

Ламана лінія. Ламана лінія вводиться за такими малюнками підручника (мал. 120,121).

Потім подається окрема ламана лінія (мал. 122) і ставиться запитання: Із скількох відрізків складено ламану лінію?

У 3 класі вводять буквене позначення відрізків. Відрізки широко використовуються для розгляду понять збільшення і зменшення числа в кілька разів, кратного порівняння чисел тощо. У 4(3) класі вимірювання і креслення відрізків здебільшого пов'язане з розв'язуванням задач, зокрема, задач на знаходження відстаней та на знаходження дробу від числа.

Задача. Відрізок АВ становить $\frac{2}{5}$ відрізка АС. Виміряйте довжину відрізка АС, а довжину відрізка АВ знайдіть обчисленням (мал. 123).

А   В С
II   I
Мал. 123

Креслення відрізків за масштабом. Як правило, такі завдання учні виконують під безпосереднім керівництвом учителя. Пояснення проходить під час виконання вправ виду:

У першому класі учні ознайомлюються з трикутником, 40 трикутником, п'ятикутником і шестикутником. Діти повинні засвоїти правильні назви цих багатокутників, вміти їх розпізнавати. З цією метою багатокутники, а також круг постійно використовуються як дидактичний матеріал. У процесі вивчення нумерації чисел першого десятка практикується складання багатокутників з паличок, вирізування з паперу, а також розпізнавання багатокутників на предметах оточення та малюнках.

Новою вправою буде в цей час розгляд багатокутника, поділеного відрізком на дві фігури і визначення назви кожної фігури (мал. 126).

Робота з формування уявлень учнів про круг і багатокутники проводиться в тісному зв'язку з уроками праці і образотворчого мистецтва. Діти складають фігури з паперу, малюють їх, використовують фігури для різноманітних аплікаційних робіт, малюють орнаменти з геометричними фігурами.

У другому класі продовжується робота щодо формування уявлень учнів про багатокутники і круг. Пропонуються дещо ускладнені вправи на розпізнавання багатокутників, на поділ фігур на мно-гокутники і не багатокутники. Учні вивчають елементи

многокутників, вимірюють довжини їх сторін.

Поняття кута і вершини трикутника (многокутника) вводять (конкретизують) за допомогою запитань: Скільки в трикутнику кутів? вершин? сторін?

Сторони, вершини і кути многокутника потрібно показувати учням на моделях плоских фігур. Кут бажано показати віялоподібним рухом указки, один кінець якої суміщений з вершиною кута многокутника. Треба звернути увагу дітей на те, що вершина многокутника є і вершиною відповідного кута. Бажано показати їм, що кути є різні за величиною, але величина кута не залежить від довжини його сторін.

Прямий кут. Для ознайомлення з прямим кутом варто розглянути його утворення в процесі перегинання листка паперу. Кожному учневі треба дати аркуш паперу довільної форми. Потім під керівництвом учителя діти складають аркуші вдвічі, притискують лінію згину. Після цього аркуш перегинають ще раз, стежачи за тим, щоб частини утвореної раніше лінії перегину сумістилися. Утвориться кут. Такий кут називається прямим. Якщо папір розгорнути, діти побачать, що дві лінії перегину ділять аркуш на чотири частини. Утворилось чотири прямі кути, які мають спільну вершину

2. Методи навчання математики

Аналіз і синтез. Ці два методи взаємопов'язані і доповнюють один одного як дві нерозривні сторони діалектично єдиного процесу пізнання. Сутність аналізу полягає у зведенні складних понять до більш загальних і простих.

Типовим зразком аналізу є класифікація. За допомогою синтезу дістають нове знання про об'єктна основі з'ясування відношень, властивостей, взаємодії і зв'язків між його частинами.

Індукція і дедукція. Сутність індукції полягає в тому, що із знання про частину предметів якої-небудь їх сукупності роблять висновок про всю сукупність. Індуктивний умовисновок завжди має вірогідний характер. Застосування методу дедукції полягає у

використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ.

Моделювання. Існують три основні форми створення моделі: матеріальна, знакова та концептуальна (мислительна). Сутність моделювання полягає в заміні об'єкта моделлю, що містить потрібні з точки зору мети дослідження риси, властивості, відношення чіт зв'язки об'єкта. Модель дає змогу значно розширювати можливості експерименту. Результати експерименту на моделі поширюють на оригінал.

Теоретичні загальнонаукові методи. Узагальнення. Сутність узагальнення як загальнонаукового методу полягає в переході від одиничного до загального (виявленням загальних ознак) і поширенні здобутого знання на часткове, одиничне. Метод узагальнення є засобом розробки нових наукових понять, законів і теорій.

Абстрагування. Метод абстрагування заснований на формуванні ідеального образу реального об'єкта в результаті мисленого виділення ряду ознак, властивостей, зв'язків чи відношень, що цікавлять дослідника. Інші властивості і сторони об'єкта при цьому не враховуються. Сутність абстрагування полягає в тому, що додають до частини відомих об'єкту ознак нову інформацію, що з них випливає.

Абстрагування в процесі наукового пізнання тісно пов'язане з конкретизацією. Під конкретним розуміється така категорія, що виявляє єдність, цілісність об'єкта в усій багатогранності його зв'язків і відношень. Згідно із загальним законом розвитку людського пізнання перехід від абстрактного до конкретного є одним з принципів дидактичної логіки.

Емпіричні загальнонаукові методи. До емпіричних загальнонаукових методів відносяться спостереження, порівняння й експеримент.

Спостереження. Сутність спостереження як методу пізнання полягає в систематичному і цілеспрямованому сприйманні об'єкта, що передбачає: постановку мети, розробку певної системи спостережень, описування його результатів, формування висновків. Результати спостережень оформлюють у вигляді таблиць, схем, діаграм, графіків, протоколів, фотодокументів. Учителі використовують спостереження для вивчення праці учнів на уроках,

процесу засвоєння ними математичних знань.

Спостереження процесу навчання математики проводяться в основному на уроках. Спостерігається урок в цілому чи окремі його частини, наприклад, спостереження за самостійною роботою учнів у процесі розв'язування задач.

Порівняння як метод дослідження застосовується для виявлення кількісної і якісної характеристик об'єктів, класифікації, впорядкування, оцінювання тих чи інших явищ. Як пізнавальна операція порівняння лежить в основі міркування про схожість чи відмінність об'єктів.

Метод вивчення документальних джерел. До педагогічних документів відносять класні журнали, щоденники учнів, робочі плани вчителів, звіти класних керівників, керівників гуртків, протоколи педагогічних рад, навчальні плани, програми, протоколи зборів, зошити учнів, контрольні роботи, саморобні наочні посібники наліз письмових робіт учнів дає змогу зробити висновки як про процес їх виконання, так і про результати. Істотне значення має аналіз помилок учнів. На його основі виявляють типові утруднення й індивідуальні особливості в засвоєнні математичних знань учнів.

Метод опитування та контрольних робіт. Метод опитування спирається на цілеспрямоване одержання інформації способом усного опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування) за наперед складеною програмою, що включає прямі і непрямі запитання. Метод усного опитування часто поєднується з проведенням контрольних робіт, виконанням практичних завдань.

Бажано забезпечити планомірний характер запитань, їх лаконічність, конкретність, однозначність, послідовність, постановку запитань від простих до складних; оперативність і зручність фіксації відповіді; можливість одержання кількісної інформації.

Експертний метод. Експертні методи педагогічних досліджень спираються на думку спеціалістів, які дають апріорні кількісні або рангові оцінки явищ, що вивчаються.

Метод педагогічного експерименту. За своєю сутністю метод педагогічного експерименту є методом комплексного характеру, бо передбачає спільне використання методів спостережень, бесід, інтерв'ю, анкетування, створення спеціальних ситуацій та ін.

Залежно від мети і змісту експерименту визначається його тривалість: протягом кількох уроків, під час вивчення певної теми, протягом навчальної чверті або всього навчального року. Дослідник розробляє плани чи конспекти уроків з включенням до них засобів або методичних прийомів, які будуть перевірятися. За цими планами вчитель чи сам дослідник проводить уроки. Хід уроку фіксується в протоколах, ведуться спостереження за процесом засвоєння знань учнів, проводяться спеціальні роботи (усні й письмові) щодо обліку знань учнів. Для порівняння визначають контрольні класи. За рівнем знань учні цих класів однакові з учнями експериментальних класів. У контрольних та експериментальних класах викладання проводиться однаково, за винятком використання тих посібників чи методів, що застосовуються в експериментальних класах. Облік знань, проведений в експериментальних класах і контрольних класах, покаже вплив чинника, що досліджується, на якість знань учнів.

Підсумовуючи сказане про шляхи дослідження проблем методики викладання математики, зазначимо, що історично вони були узагальненням передового досвіду вчителів. Це джерело не виключається й нині, але застосовують і нові методики навчання математики, що є результатом наукових досліджень. При цьому враховуються нові напрямки в самій науці математики, дані психолого-педагогічних досліджень, рекомендації науково-методичних семінарів, конференцій. Результати наукових досліджень спочатку перевіряються на практиці роботи окремих учителів і шкіл, а потім ефективні методи запроваджуються в масову практику.

3. Ознайомлення учнів з частинами і дробами

Програмою з математики для 1-4 класів передбачено ознайомлення учнів з долями величин, їх записом і порівнянням з утворенням дробів, їх читанням, знаходженням частини числа, цілого за частиною.

В 3 класі при вивченні розділу «Множення і ділення в межах 1000» йде ознайомлення учнів з частинами. Потрібно дотримуватись

такої послідовності.

1. Утворення частин. На даному етапі діти вивчають утворювати частини шляхом виконання практичних вправ з предметами (смужки паперу, круги, відрізки прямої).

2. Запис частин.

- На скільки рівних частин поділений круг? (на 3 рівні частин).

- Скільки рівних частин зафарбовано? (Одну третю).

Учитель повідомляє, що число, яке пишеться під рискою показує на скільки рівних частин поділений будь-який предмет. А число, що стоїть над рискою показує скільки таких частин зафарбовано, вирізано, взято і т.п. Отже, в нашому випадку одна третя записується так: $1/3$ -----

- Зверніть увагу на 4 короткі смужки.

- На скільки рівних частин поділена перша смужка? (на дві рівні частини).

- Як можна записати зафарбовану частину. ($1/2$)

- На скільки рівних частин поділена друга смужка? (на три рівні частини).

- Як можна записати одну третю?

- Порівняйте $1/2$ смужки і $1/3$ смужку. Що можна сказати? (одна друга більше, ніж одна третя). Такому ж аналізу підлягають і дві довші смужки.

3. Порівняння частин. (на наочній основі)

4. Знаходження частини числа.

Цей вид роботи, як правило, не викликає труднощів у виконанні вправ. Практично діти вже готові виконувати вправи на знаходження частин числа. Наприклад, знайти $2/5$ від 25. Міркування дітей:

$2/5$ – це якесь число поділене на 5 рівних частин і взято таких частин дві, Отже отримуємо запис:

$$25 : 5 \cdot 2 = 5 \cdot 2 = 10;$$

5. Знаходження числа за його частиною.

Опрацьовуючи дану тему, учні повинні добре усвідомити, скільки частин в даній смужці. Крузі. Відрізок, якщо беремо $1/6$, $1/8$, $1/2$, $1/4$. Тому на даному етапі доцільно провести таку підготовчу роботу:

- Що означають числа, що стоять під рискою? (Поділено на

6,8,2,4 рівні частини).

- Скільки таких частин у цілому?

(6, 8, 2, 4).

Задача 1033 (Б. 3). У третьому класі 9 відмінків. Це $\frac{1}{3}$ усієї кількості учнів класу. Скільки учнів у третьому класі?

Зразок міркування.

- Що означає одна третя? (Поділено на три рівні частини).

- Чому дорівнює одна частина? (9).

- Скільки таких частин у цілому? (3 частини).

- Якщо одна частина становить 9, то скільки разів по 9 буде у цілому? (Три рази).

- Отже, учнів у третьому класі буде 27. Схематично це виглядатиме так:

9 учн.

9 учн.

9 учн.

Підручники з математики для 3 і 4 класів авторів М. В. Богдановича, Л. П. Кочиної та Н. П. Листопада містять чимало різноманітних завдань, пов'язаних з темою частини, які сприятимуть свідомому засвоєнню теми «Частини».

У 4 класі учні початкових класів знайомляться з дробами. Послідовність їх вивчення аналогічна темі «Частини». Тому немає потреби детально описувати методику їх вивчення. Новим у вивченні дробів є те, що діти знайомляться з певною термінологією, а саме:

Числа виду $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{5}$, $\frac{4}{7}$, $\frac{1}{6}$ називаються дробовими числами. Число $\frac{4}{5}$ – дріб, число 5 під рискою дробу знаменник, він показує на скільки рівних частин поділено ціле. Число 4 понад рискою дробу – чисельник, він показує скільки взято рівних частин цілого.

4. Зміст початкового курсу математики. Аналіз програми з математики для початкових класів

Згідно з введенням нових Державних стандартів освіти були внесені корективи у програму початкового курсу математики

Формування початкових математичних знань і способів діяльності, їх практичне застосування ґрунтується на засвоєних учнями у передшкільний період математичних уявленнях, які

елементарному рівні відображають ознаки, властивості та відношення предметів навкошнього світу. Результатом опанування дошкільником цих уявлень є вміння визначати ознаки та властивості предметів за формою, розміром, кольором, матеріалом, призначенням тощо; порівнювати предмети за однією або кількома ознаками; здійснювати серіацію предметів; орієнтування у просторі та визначати розташування предметів у ньому; встановлювати найпростіші причинно-наслідкові та просторово-часові зв'язки; лічити предмети; вживати мовленнєві логічні сполучники та розуміти їх значення; робити елементарні умовиводи; висловлювати оцінювальні судження. Ці вміння слугують основою для сприймання, розуміння та засвоєння математики учнями в початковій ланці освіти.

Найважливішим завданням навчання математики в початковій школі є формування в учнів міцних обчислювальних навичок - основи обчислювальної компетентності.

Змістова лінія «Числа. Дії з числами» є наскрізною для всього курсу.

Уявлення про натуральне число формується на основі оперування сукупностями предметів, зокрема геометричних фігур. Навчання математики можна розпочинати з ознайомлення учнів із геометричними фігурами - точкою, прямою, променем, відрізком, ламаною, многокутником. Учні виокремлюють ознаки та властивості геометричних фігур, лічать їх. Лічба розглядається як встановлення відповідності елементів заданої множини натуральному числу.

У першому класі учні вивчають нумерацію чисел першого десятка, числа і цифри їх запису, опановують дії додавання і віднімання. Далі - нумерацію у межах 20 та 100; поняття розряду, принцип позиційного запису числа, вивчають випадки додавання й віднімання двоцифрових чисел, які ґрунтуються на нумерації; Таблиці додавання і віднімання у межах 10 учні засвоюють на рівні практичної навички. Зважаючи на пізнавальні потреби у їхню готовність до опанування принципово нової дії, з метою пропедевтики можна подати через використання наочного матеріалу додавання і віднімання чисел у межах 20 з переходом через десяток.

Удругому класі учні вивчають таблиці додавання і віднімання у межах 20 з переходом через розряд, а на їх основі - додавання і

віднімання двоцифрових чисел у межах 100; опановують дії множення і ділення, ознайомлюються з табличним множенням, вивчають таблицю множення до 5 і відповідні їм випадки ділення. Таблиці додавання і віднімання у межах 10 та з переходом через розряд учні засвоюють на рівні навички; таблиці множення і ділення до рівня застосування в обчисленнях.

Вивчення арифметичних дій у першому і другому класах ґрунтується на розкритті їх змісту, взаємозв'язків між діями додавання і віднімання, множення і ділення, залежностей між компонентами й результатами дій. Зміст кожної арифметичної дії розкривають у процесі виконання практичних дій на сукупностях предметів.

У третьому класі учні вивчають нумерацію чисел у межах 1000, закріплюють поняття розряду як основи нумерації чисел; опановують прийоми письмового додавання і віднімання і вивчають таблицю множення 6—9, ознайомлюються з прийомами позатабличного множення ділення, ділення з остачею.

У четвертому класі учні вивчають нумерацію чисел у межах мільйона, засвоюють поняття класу та розрядів, що входять до складу перших двох класів: принцип запису чисел; засвоюють алгоритми письмового додавання і віднімання, множення ділення багатоцифрових чисел.

У межах цієї змістової лінії на практичній основі в учнів формують поняття дробу: у 3-му класі - ознайомлюють із частинами (дробами: з чисельником, знаменником, у 4-му - з дробами, утворенням і порівнянням.

У початковому курсі математики ми знайомимо учнів ще з такими змістовими лініями як «Величини», «Математичні вирази. Рівності. Нерівності»

Вивчення елементів геометрії передбачено змістовою лінією «Просторові відношення, геометричні фігури». Головне завдання полягає у розвитку в учнів просторових уявлень, спостерігати, порівнювати, узагальнювати й абстрагувати; формуванні у школярів практичних умінь будувати, креслити, моделювати й конструювати геометричні фігури.

Одним із завдань навчання математики є формування в учнів

здатності розпізнавати практичні проблеми, які можна розв'язати із застосуванням математичних методів. У зв'язку з цим значуща роль відведена змістовій лінії «Сюжетні задачі».

Сюжетні задачі виступають важливим засобом ілюстрації і конкретизації навчального матеріалу; розвитку пізнавальних процесів, оволодіння прийомами розумової діяльності; виховання вольових якостей, естетичних почуттів; розвитку вміння будувати судження, робити ґрунтовні висновки; формування в учнів мотивації їхньої навчальної діяльності, інтересу та здатності до цієї діяльності.

Уявлення про процес розв'язування задачі формується як перехід від текстової моделі (текст задачі) до схематичної (короткий запис, схематичний рисунок), а далі - до математичної (вираз, рівняння). Процес розв'язування задачі передбачає аналіз її умови, подання результатів цього аналізу у вигляді допоміжної моделі - короткого запису (схематично, таблицею, кресленням), схематичного рисунка тощо; пошук шляхів і складання плану розв'язування задачі, створення математичної моделі задачі.

Вивчення задач відбувається за принципом від простих до складних форм текстової задачі. Вивчаються типові задачі та алгоритми їх розв'язання (трійки величин)

У початковому курсі математики в учнів формують простіші вміння працювати з інформацією - змістова лінія «Робота з даними». Основне завдання цієї змістової лінії - ознайомити молодших школярів на практичному рівні зі способами подання інформації; вчити розуміти, знаходити, аналізувати, порівнювати інформацію, подану в різний спосіб, використовувати дані для розв'язування практично зорієнтованих задач.

Визначений у програмі обсяг навчального матеріалу є необхідним і достатнім для формування в учнів предметної математичної і ключових компетентностей, а також готовності до вивчення математики на наступному ступені освіти. Водночас передбачено диференціацію змісту навчання - до програми кожного класу подано орієнтовний перелік додаткових тем для розширеного вивчення курсу. Вчитель обирає теми самостійно, з огляду на індивідуальні можливості й потреби учнів.

4. 8 тисяч множимо на 9 для того, щоб дізнатись, скільки тисяч ми поділили ($9 \cdot 8 = 72$). Всі тисячі ми поділили.

5. Ділимо наступний розряд - розряд сотень. У нас 0 сотень. Ми знаємо правило, що при діленні нуля на число – отримуємо нуль. Отже в частці ставимо 0.

6. Наступний розряд – 3 десятки. Ділимо 3 десятки на 9. Але ми не можемо при діленні трьох десятків отримати десятки, отже на місці десятків у частці ставимо нуль.

7. 3 десятки роздроблюємо в одиниці – буде 30 одиниць + 6 одиниць в розряді – друге неповне ділене – 36 одиниць. і т. п.

Завершується вивчення цього алгоритму – вправами з іменованими числами.

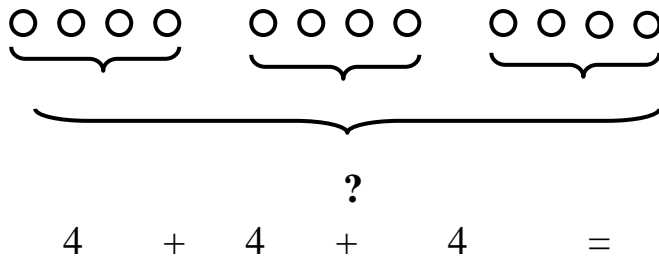
Знання, які необхідно мати учням для свідомого засвоєння алгоритму:

2. Табличні випадки множення і ділення.
3. Особливі випадки множення і ділення ($1 \cdot 4$; $4 \cdot 1$; $0 \cdot 4$; $4 \cdot 0$; ~~$0 \cdot 4$~~ ; $4 : 0$).
3. Ділення з остачею.
4. Ділення суми на число.
5. Нумерація чисел:
72036 – 72036 - одиниць
7203 – десятки
720 – сотень
72 – один. тисяч
7 – дес. Тисяч.

6. Методика вивчення позатабличних випадків множення і ділення

Перші задачі, з якими знайомляться учні, спрямовані на розкриття змісту множення, ділення. Дія множення вводиться через арифметичну дію додавання. Методика роботи подається така:

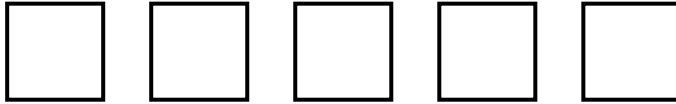
Задача: На 3 тарілки поклали по 4 яблучка. Скільки яблук на 4 тарілках? Міркування дітей:

- Чим цікавий цей вираз? (Однакові доданки).
- Скільки разів взято по 4? (3 рази).
- Дану суму можна замінити множенням.
- Отже, множення це сума однакових доданків. $4 \cdot 3 = 12$
- Читається: по 4 взяти 3 рази.

Наступні задачі-запитання сприяють міцному засвоєнню даної теми, наприклад:

- Скільки пішло лічильних паличок на складання квадратів?

Міркування учнів:

- На кожний квадрат потрібно 4 лічильні палички.
- Є 5 таких квадратів.
- Отже, по 4 треба взяти 5 разів:

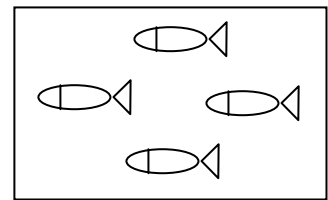
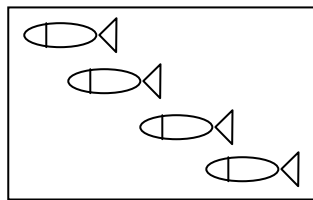
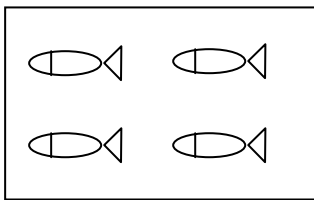
$$4 + 4 + 4 + 4 + 4 = 20$$

- Маємо суму з однаковими доданками.

Замінімо суму дією множення:

$$4 \cdot 5 = 20 \text{ (По 4 взяти 5 разів дорівнює 20).}$$

Або: Скільки рибок в трьох акваріумах?

- В одному акваріумі 4 рибки.
- Таких акваріумів 3.
- Отже, по 4 треба взяти 3 рази.

$$4 + 4 + 4 = 12$$

- Замінімо суму однакових доданків множенням:

$$4 \cdot 3 = 12 \text{ (По 4 взяти три рази дорівнює 12).}$$

Такі міркування дають можливість учням з'ясувати конкретний зміст дії множення.

Підручники з математики для 2 класу Богдановича М.В. містять чимало практичних вправа, задач - запитань, текстових задач, спрямованих на засвоєння даної теми.

Паралельно із дією множення йде розкриття конкретної дії ділення. Цьому сприяють задачі, практичні дії з предметами, наприклад:

12 зошитів роздали порівну трьом учням. По скільки зошитів отримав кожний учень?

- Скільки було зошитів? (12).
- Що зробили з зошитами? (Їх роздали порівну трьом учням).
- Що означає порівну? (Однакова кількість).
- Як краще роздавати зошити, щоб кожний учень отримав їх порівну? (По 1 зошиту).

Учитель викликає учня до дошки і пропонує йому роздати зошити трьом учням по одному.

- По скільки зошитів отримав кожний учень? (По 4 зошита).
- Які дії ми виконували? (Роздавали).
- Отже, замість цієї практичної дії (роздати) вводимо дію ділення (:).

$$12 : 3 = 4 \text{ (з).}$$

Даний вираз читають так:

12 поділити на 3 буде 4. Наступні практичні дії дітей (поділ смужок, розкладання на рівні частини предметів, зошитів і т.п.) сприяють засвоєнню даної теми.

Поруч із діленням на рівні частини необхідно ввести текстові задачі на ділення на вміщення. Це досягається шляхом аналізу і розв'язування текстових задач, виконання практичних дій.

Розглянемо це на прикладах:

12 зошитів роздали по 3 зошита кожному. Скільки учнів отримають зошити?

- Скільки є зошитів? (12).
- Що робили з зошитами? (Роздавали учням).
- Як треба було роздати зошити (По 3).

– Чи можемо ми роздавати їх по 1. ? (Ні, в умові задана вимога – роздавати по 3).

Учень, викликаний до дошки, нараховує три зошита і дає одному учневі, потім ще 3 зошита другому і т.п.

Записуємо розв'язок:

$$12 : 3 = 4 \text{ (учн.)}$$

Порівнюємо дану задачу з попередньою і проводимо грань відмінності між двома задачами:

– У першій задачі ми ділили зошита порівну (роздавали по одному) і в результаті отримали 4 зошита.

– У другій задачі ми роздавали по 3 зошита кожному учневі і дізнались, що така кількість зошитів вистачить 4 учням, тобто з'ясували, скільки разів по 3 вміщується в 12.

Так вводиться поняття про задачі на ділення на рівні частини і про задачі на ділення на вміщення. Подальше розв'язування і аналіз текстових задач дає змогу учням засвоїти два види простих задач на ділення.

Важливо, щоб даний матеріал усвідомлювався у процесі порівняння задач на ділення на рівні частини і ділення на вміщення. Причому слід брати задачі з однаковими числовими даними.

Наступним видом простих задач є задачі на збільшення числа у кілька разів і зменшення числа у кілька разів. Встановлення зв'язку між відношенням „у кілька разів більше” досягається в результаті виконання практичних дій з предметними множинами.

7   Методика навчання усних прийомів ділення та множення

Табличні випадки множення.

Вивчення даної теми проходить у такій послідовності:

1. Складання таблиці множення за сталим множником:

$$4 \cdot 4 = 16 \quad \text{бо} \quad 4 + 4 + 4 + 4 = 16$$

$$4 \cdot 5 = 20 \quad 4 + 4 + 4 + 4 + 4 = 20$$

.....

$$4 \cdot 9 = 36 \quad 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 = 36$$

2. Використання переставного закону множення для виведення нових випадків множення.

$$4 \cdot 5 = 20 \quad \text{і} \quad 5 \cdot 4 = 20$$

$$4 \cdot 9 = 36 \quad \text{і} \quad 9 \cdot 4 = 36$$

Використання переставного закону множення дає можливість учителеві розвантажити пам'ять дітей. Наприклад при вивченні множення на 8 достатньо запам'ятати випадки множення такі: $8 \cdot 8$, $8 \cdot 9$

А решту випадків множення учні виводять на основі переставного закону:

$$2 \cdot 8 = 16 \quad 8 \cdot 2 = 16$$

$$3 \cdot 8 = 24 \quad 8 \cdot 3 = 24$$

Табличні випадки ділення.

Табличні випадки ділення виводяться на основі встановлення залежності між компонентами і результатами дій.

Наприклад:

$$8 \cdot 4 = 32$$

$$\underline{32 : 8 = 4}$$

$$\underline{32 : 4 = 8}$$

Учні міркують так:

Якщо добуток (32) поділити на перший множник (8) отримаємо другий множник (4). Якщо добуток (32) поділимо на другий множник (4) отримаємо перший множник (8).

На цій основі складається вся таблицка ділення.

Програмна вимога – довести вивчення табличних випадків множення і ділення до автоматизму. Досягається це в результаті виконання різноманітних тренувальних вправ на уроці (різноманітні ігри, математичні диктанти, самостійні види робіт). Наприклад, можна використовувати такі види вправ:

1. Скласти всі можливі приклади на множення з відповіддю 12.

$$3 \cdot 4 = 12$$

$$2 \cdot 6 = 12$$

2. Знайти добуток однакових множників:

$$8 \cdot 8 = 64$$

$$9 \cdot 9 = 81$$

$$7 \cdot 7 = 49$$

3. Ряд чисел 3, 4, 5, 6, 7, 8 ..... збільшити у 5 разів:

$$3 \cdot 5 = 15$$

$$4 \cdot 5 = 20$$

$$6 \cdot 5 = 30$$

4. Записати всі можливі випадки множення до картки $3 \cdot \quad \square$

$$3 \cdot 7 =$$

$$3 \cdot 5 =$$

$$3 \cdot 6 = \qquad 3 \cdot 4 = \qquad \text{і т. п.}$$

5. Поставити відповідні знаки у виразах: ($=$, $<$, $>$).

$$2 \cdot 6 * 4 \cdot 6$$

6. Замінити множення додаванням і навпаки:

$$4 \cdot 5 = 4 + 4 + 4 + 4 + 4 = 20;$$

$$3 + 3 + 3 + 3 = 3 \cdot 4 = 12;$$

7. З таблиць множення вивести всі випадки ділення:

$$7 \cdot 6 = 42 \qquad 42 : 7 = 6 \qquad 42 : 6 = 7 \qquad \text{і т.п.}$$

8. Методика формування письмових прийомів множення багатоцифрових чисел на круглі числа

Теоретична основа – множення числа на добуток.

Наприклад:

$$\begin{array}{r} 368 \\ 70 \end{array}$$

Зразок пояснення:

1. Представляємо множник 70 як добуток чисел 7 і 10.

2. Число 368 множимо на 7 – отримуємо результат, а потім результат множимо на другий множник 10, для цього праворуч дописуємо один нуль.

При вивченні даного алгоритму особлива увага звертається на випадки множення, коли обидва множники закінчуються нулями:

$$\begin{array}{r} 3540 \\ 70 \end{array}$$

Під впливом арифметичної дії додавання, учні будуть допускати типові помилки, у них в добутку буде один нуль.

Зразок пояснення:

Число 70 представляємо як добуток чисел 7 і 10. Спочатку перший множник 3540 множимо на 7. При множенні нуля на 7 в результаті отримуємо нуль. Це ми помножили на 7, а нам потрібно ще помножити на 10, для цього у добутку пишемо праворуч ще один нуль. Звертаємо увагу учнів на те, скільки нулів було у множниках (2), а скільки ми отримали нулів у добутку – теж два. Робиться висновок: якщо множники закінчуються нулями, то у добутку їх буде

стільки, скільки мають множники. Даний алгоритм теж завершується вправами з іменованими числами:

7650	Використовується множення
40	іменованого числа тільки
00 (м)	способом перетворення.

Множення багатоцифрового числа на двоцифрове.

Теоретична основа – множення числа на суму.

659

84

Послідовність вивчення алгоритму:

1. Розкриття теоретичної основи:

$$659 \cdot 84 = 659 \cdot (80 + 4) = 659 \cdot 80 + 659 \cdot 4$$

2. Знаходження неповних добутків:

659	659	52220
× 80	× 4	+ 2636
52220	2636	54856

3. Введення письмового алгоритму:

659	Звертаємо увагу дітей на те, що якщо ми множимо
× 84	на одиниці – підписуємо під одиницями, а при
2636	множенні на десятки – під десятками.
+ 52220	
54856	

9. Методика вивчення письмових прийомів додавання і віднімання багатоцифрових чисел

Письмові випадки додавання і віднімання вивчаються у такій послідовності:

1. Додавання трицифрових чисел, коли сума одиниць, або десятків менша 10, тобто без переходу через розряд.

$$\begin{array}{r} 436 \\ + 223 \\ \hline 659 \end{array}$$

2. Додавання трицифрових чисел, коли сума одиниць, або сума десятків дорівнює 10.

$$\begin{array}{r} 456 \\ + 234 \\ \hline \end{array} \qquad \begin{array}{r} 456 \\ + 253 \\ \hline 9 \end{array}$$

Зразок пояснення:

До 6 одиниць додаємо 4 одиниці – отримуємо число 10. У числі 10 – 0 одиниць і 1 десяток. Нуль одиниць пишемо в розряді одиниць, а один десяток переносимо у розряд десятків.

3. Додавання трицифрових чисел, коли сума одиниць або сума десятків більша 10, тобто з переходом через розряд.

$$\begin{array}{r} 347 \\ + 225 \\ \hline \end{array} \qquad \begin{array}{r} 365 \\ + 273 \\ \hline \end{array}$$

Зразок пояснення:

До 7 одиниць додаємо 5 одиниць буде 12. У числі 12 – дві одиниці і один десяток. Дві одиниці пишемо в розряді одиниць, а десяток переносимо в розряд десятків.

При розгляді даного алгоритму учні використовують знання табличних випадків додавання з переходом через розряд.

4. Віднімання трицифрових чисел, коли одиниці і десятки зменшуваного більші ніж одиниці і десятки від’ємника, тобто без переходу через розряд.

$$\begin{array}{r} 365 \\ - 224 \\ \hline \end{array}$$

5. Віднімання трицифрових чисел, коли у зменшуваному є нулі:

$$\begin{array}{r} 760 \\ - 246 \\ \hline \end{array}$$

6. Віднімання, коли одиниці або десятки зменшуваного менші ніж одиниці або десятки від’ємника:

$$\begin{array}{r} 246 \\ - 139 \end{array} \qquad 6 < 9 \qquad \begin{array}{r} 457 \\ - 264 \end{array} \qquad 5 < 6$$

10. Методика формування письмових прийомів ділення багатоцифрових чисел на круглі числа

Теоретична основа : ділення числа на добуток.

Етапи вивчення алгоритму:

1. Ознайомлення з властивістю ділення числа на добуток:

$$1. \quad 12 : (2 \cdot 3) = 12 : 6 = 2$$

$$2. \quad 12 : (2 \cdot 3) = (12 : 2) : 3 = 6 : 3 = 2$$

$$3. \quad 12 : (2 \cdot 3) = (12 : 3) : 2 = 4 : 2 = 2$$

2. Усвідомлення властивості:

$$720 : (9 \cdot 5) = (720 : 9) : 5 = 80 : 5 = 16;$$

$$360 : (15 \cdot 6) = (360 : 6) : 15 = 60 : 15 = 4;$$

$$90 : (5 \cdot 2) = 90 : 10 = 9.$$

3. Використання властивості:

$$\begin{array}{r} 31280 \quad | \quad 80 \\ \hline \quad \quad | \quad \dots \end{array}$$

Зразок міркування:

1. Визначаємо перше неповне ділене. (312 сотень)

2. Визначаємо кількість цифр у частці. (3 цифри – сотні, десятки, одиниці)

3. Дільник 80 представляємо як добуток чисел 8 і 10.

4. Перше неповне ділене 312 спочатку ділимо на другий множник 10. Для цього праворуч відокремлюємо один розряд. Отримане число 31 ділимо на перший множник 8. Отримуємо число 3. Це і буде перша цифра частки.

5. 3 множимо на 80 для того, щоб дізнатись скільки сотень ми поділили. (240 сотень)

6. Від 312 сотень віднімаємо 240 сотень для того, щоб дізнатись скільки сотень залишилось неподілених. (72)

7 72 сотні роздроблюємо у десятки, буде 720 десятків та 8 десятків у розряді. Отже, друге неповне ділене – 728 десятків.

Ділення продовжуємо за аналогією.

11. Формування уявлень про вирази. Методика навчання знаходження виразів, які містять більше двох дій, в тому числі з дужками. Правило порядку виконання дій

Поняття про числовий вираз у молодших школярів формують у

тісному зв'язку з вивченням арифметичних дій. Робота над виразами проводиться в такій послідовності:

а) формування уявлень про найпростіші вирази (сума та різниця двох чисел) та введення виразів на дві дії ($7 + 2 + 3$, $12 - 3 - 4$, $9 + 4 - 2$);

б) вирази на дві дії першого ступеня із застосуванням дужок ($10 - (4 + 3)$, $17 - (10 - 3)$, $5 + (4 - 1)$);

в) вирази на дві дії першого і другого ступенів, знаходження числових значень яких виконується в порядку слідування дій ($12 : 3 + 8$, $2 \cdot 4 - 5$);

г) вирази на дві дії першого і другого ступенів, знаходження числових значень яких спирається на правила порядку виконання арифметичних дій ($20 - 16 : 2$, $24 : (3 \cdot 2)$), вирази на три і більше дій ($9 \cdot 8 + 9 \cdot 3$, $4038 \cdot 97 - 2460 : 60$).

Перший крок припадає на час вивчення додавання і віднімання в межах 10 та складання таблиць додавання і віднімання з переходом через десяток. У ідей період знаки «+» і «-» у прикладах виду $2 + 3$, $5 - 1$ виступають лише як коротке позначення слів «додати» і «відняти». Це відтворюється в процесі читання: до числа два додати три, буде п'ять. У робочому плані вводять термін «приклад». Такі записи як $2+1=3$, $3+2=5$ називають прикладами на додавання. Згодом діти дізнаються, що, додаючи кілька одиниць, збільшуємо число на стільки ж одиниць, а віднімаючи — зменшуємо його на стільки ж одиниць. Вводять також назви компонентів і результатів дій, назви знаків дій «плюс» і «мінус». У ході роботи вчитель «непомітно» вводить термін «вираз». Наприклад, пропонується вправа: запишіть і обчисліть вирази: до числа 4 додати 5; 6 плюс 3; 7 зменшити на 6; від числа 9 відняти 6; 10 мінус 8.

Ніяких тлумачень терміну «вираз» не подається, його значення розкривається під час застосування в різних ситуаціях, у процесі виконання завдань виду:

1. Прочитайте спочатку вирази на додавання, а потім вирази на віднімання: $10 - 6$, $7 + 2$, $9 + 1$, $6 - 4$, $3 + 3$, $2 - 1$.

2. Складіть і запишіть два вирази на додавання і два на віднімання.

3. Випишіть пари рівні між собою вирази: $10 + 3$, $13 - 4$, $2 +$

5, $4 + 5$, $5 + 7$, $12 - 5$, $14 - 5$, $9 + 4$. Зразок. $10 + 3 = 9 + 4$.

Усвідомлення того, що вираз виступає як самостійний компонент дій, досягається в процесі розв'язування вправ, що включають читання виразів і їх записування:

1, Прочитайте, запишіть і обчисліть: від числа 12 відняти суму чисел 7 і 2; до числа 8 додати різницю чисел 13 і 6.

2. Використовуючи дужки, запишіть потрібні вирази і знайдіть

відповіді: 16 зменшити на суму чисел 7 і 3; 9 збільшити на різницю чисел 14 і 8; різницю чисел 12 і 7 зменшити на 2.

Ознайомлення учнів з термінами «числовий вираз» та «значення виразу» подається за допомогою розповіді.

Учитель повідомляє дітям, що записи виду $25 + 3$, $60 - 20$, $10 + 4 - 8$, $16 - (8 - 5)$ називають числовими виразами. Якщо в цих числових виразах виконати зазначені дії, то дістанемо значення виразів. Наприклад $25 + 3 = 28$. Тобто значення виразу $25 + 3$ дорівнює 28 або сума чисел 25 і 3 дорівнює 28.

Третій етап припадає на початок ознайомлення з діями множення та ділення і триває до запровадження правил порядку виконання арифметичних дій. Діти повинні засвоїти назви компонентів і результатів дій множення та ділення, а також закріпити, що терміни «сума», «різниця», «добуток» і «частка» означають не тільки результати відповідних дій, а й самі вирази цих дій. Засвоєння учнями термінології відбувається в процесі виконання системи відповідних вправ.

На четвертому етапі розглядається правило обчислення значень виразів, що містять дії різних ступенів (в довільному порядку), подаються формулювання всіх правил порядку виконання дій. Ознайомлення з цим матеріалом виконують прямим повідомленням та читанням правил за підручником.

Корисними для засвоєння порядку виконання дій у виразах є завдання виду: обчисліть тільки першу дію кожного виразу; знайдіть значення виразів, у яких останньою є дія віднімання; розставте дужки так, щоб рівності були правильними тощо.

Учні вчать правильно читати, записувати й обчислювати складені вирази (вирази на кілька дій). Це суми, різниці, добутки і

частки, в яких один або два компоненти задані виразом. Це важкий для дітей матеріал. Тому варто проаналізувати структуру одного — двох виразів. Наведемо зразок бесіди, яку можна провести в процесі аналізу виразу $40 - 20 : 4$.

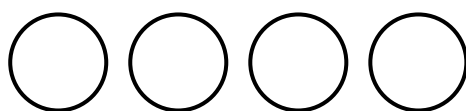
Бесіда. Яку дію у цьому виразі виконують останньою? (Віднімання). Як називають числа при відніманні? (Зменшуване і від'ємник). Назвіть зменшуване (зменшуване 40). Від'ємник тут виражений часткою чисел 20 і 4. Повторіть, чим виражений від'ємник. (Від'ємник виражений часткою чисел 20 і 4). Отже, останньою в цьому виразі буде виконуватися дія віднімання, тому весь цей вираз можна назвати різницею. Цей вираз можна прочитати так: це різниця числа 40 і частки чисел 20 і 4 або так: зменшуване 40, від'ємник виражений часткою чисел 20 і 4.

12. Ознайомлення учнів з дією віднімання. Методика навчання розв'язування простих задач на віднімання

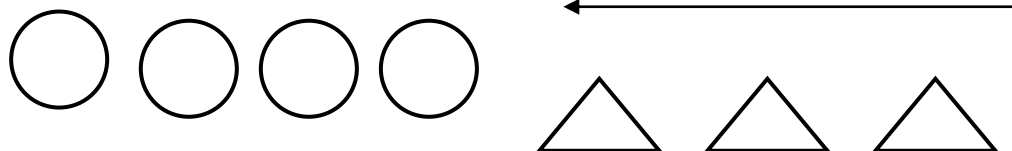
1. Практичні вправи при розв'язуванні задач на знаходження суми і остачі:

а) розкриття змісту дії додавання:

– покладіть перед собою чотири кружечки;

б) до чотирьох кружечків приєднайте 3 трикутники:

– Як змінилось число предметів? (Збільшилось).

– Коли предметів стало більше? (Коли прилічили, принесли, прилетіли, додали і т.п.).

Висновок: щоб предметів стало більше, що необхідно зробити? (Додати).

в) розкриття змісту дії віднімання:

- покладіть перед собою 5 трикутників;

- вилучіть 2 трикутники;

- Як змінилось число предметів? (Зменшилось).
- На скільки предметів стало менше? (На 2 предмета).
- Коли предметів стало менше? (Коли вилучили 2 предмета).

Отже, коли предметів стає менше? (Коли вилучаємо, відраховуємо, віднімаємо).

У результаті проведеної роботи учні засвоюють зв'язки:

більше – додати;

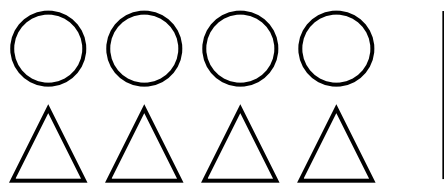
менше – відняти.

2. Практичні вправи при розв'язуванні задач на збільшення-зменшення числа на кілька одиниць.

При розгляді задач подібного виду учні повинні засвоїти поняття «однакова кількість» або «стільки ж» і вміти встановлювати зв'язки між поняттям «більше» і арифметичною дією «додавання», між поняттям «менше» і арифметичною дією «віднімання».

Учитель пропонує учням виконати такі вправи з множинами предметів:

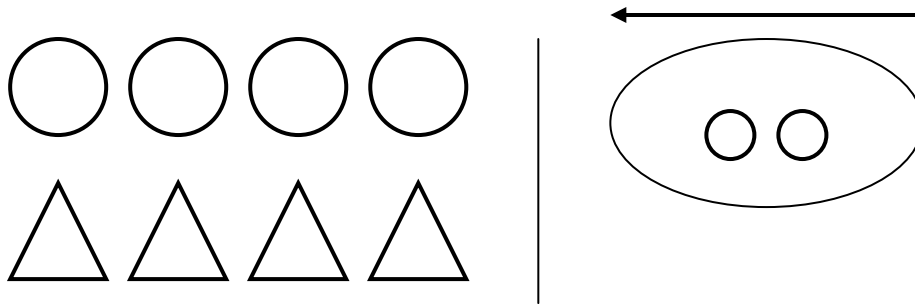
- покладіть перед собою 4 кружечки;
- під ними покладіть 4 трикутнички;

- що можна сказати про число кружечків стосовно числа трикутничків? (Їх стільки ж);
- чи можна це саме сказати стосовно трикутників? (Так);
- як ви розумієте поняття «стільки ж»? (Однакова кількість).

На даному етапі учні усвідомили два однозначних поняття «однакова кількість» і «стільки ж».

Виходимо на розкриття значення відношень «на більше-менше на кілька одиниць».

- Приєднайте два кружечки.
- Як змінилось число кружечків? (Збільшилось).
- Коли кружечків стало більше? (Коли приєднали два).
- Чи можемо тепер сказати, що кружечків стало стільки ж як і трикутничків? (Ні, їх не однакова кількість).

На скільки кружечків стало більше? (На 2).

- Що можна сказати про число трикутничків? (Їх стало менше на 2).

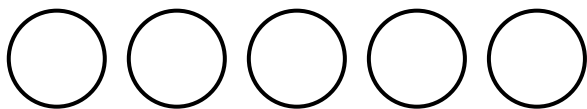
Виходимо на зв'язок між додаванням і відношенням «на більше».

- Коли предметів стало більше? (Коли прилічили, приєднали, додали).

Отже, щоб предметів стало «більше на», слід додати.

Аналогічна робота проводиться по усвідомленню зв'язку дії віднімання з відношенням «на менше»:

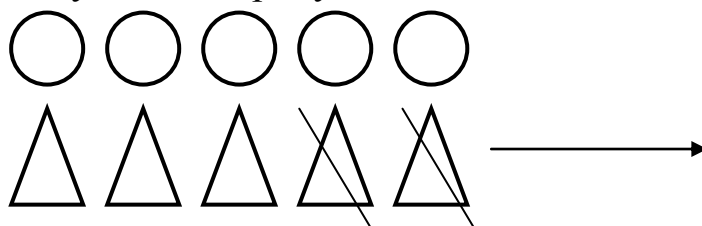
- покладіть перед собою 5 кружечків;

- покладіть стільки ж трикутничків;

- що можна сказати про число предметів? (Однакова кількість);
- вилучіть два трикутнички;

- як змінилось число предметів? (Зменшилось);
- на скільки зменшилось число трикутників? (На 2);
- коли предметів стало менше? (Коли вилучили, відняли, забрали і т.п.).

– Отже, щоб предметів стало менше, що необхідно зробити? (Відняти).

Отримані знання учні переносять на розв'язання текстових задач.

Наприклад: *Задача 1. Оленка принесла у класну бібліотечку 6 книжок, а Миколка на 2 книжки менше. Скільки книжок приніс Миколка?*

Учні міркують так:

Миколка приніс книжок стільки, скільки і Оленка, тільки без двох.

Отже, задача розв'язується так: $6 - 2 = 4$ (кн.)

Задача 2. В одному кошику 7 грушок, у другому на 2 грушки більше. Скільки грушок у другому кошику?

Міркування учнів: у другому кошику було грушок стільки, скільки у першому, та ще 2.

Отже, задача розв'язується так: $7 + 2 = 9$ (гр.)

3. Практичні вправи при розв'язуванні задач на різницеве порівняння:

– Покладіть перед собою ліворуч 7 кружечків, а праворуч 4 трикутники.

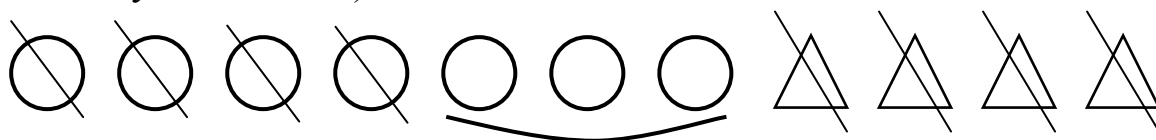
– Яких предметів більше, менше? (кружечків, трикутників).

– Щоб дізнатись, на скільки предметів більше чи менше, будемо вилучати з кожної групи предметів (по одному предмету).

– Вилучаємо один кружечок, один трикутничок і т.п. Учні спостерігають, як із більшого числа предметів вилучають менше.

– Яких предметів більше і на скільки більше? (Кружечків більше на 3).

– Як ми дізнались, що кружечків більше? (Від більшого числа предметів вилучали менше).

Для більш глибокого розуміння змісту задач у підготовчу роботу доцільно включати вправи для усвідомлення учнями пар протилежних понять (більше – менше, довше – коротше, ширше – вужче, важче – легше, вище – нижче, товстіше – тонше, праворуч – ліворуч, під – над, старий – молодий і т. п.).

13. Методика розв'язування складених (нетипових) задач

Усвідомлення змісту задачі. Це один із найважливіших етапів роботи над складеною задачею. Від того, наскільки чітко зрозуміли учні зміст задачі, заховані в ній зв'язки, у певній мірі залежить уміння дітей свідомо обирати арифметичні дії, тобто правильно розв'язувати задачу. Часто вчителі початкових класів допускаються помилки, поспішаючи перейти до виконання арифметичних дій, звертаючи недостатньо уваги на усвідомлення учнями змісту задачі. Зупинимося на цьому питанні більш детально. В 1 класі у дітей слабо розвинута техніка читання і тому задачу доцільно читати вчителю.

Пошуки розв'язування.

У початкових класах даний етап реалізується двома шляхами:

а) **синтетичний**, коли думка дитини рухається від числових даних до запитання, тобто дитина, маючи два числових даних, намагається встановити між ними певний зв'язок. Виходячи з числових даних задачі, учні складають з них першу просту задачу, а результат першої простої задачі дає змогу скласти нову просту задачу. Так продовжується доти, поки відповідь на останню просту задачу не буде відповіддю на запитання складеної задачі.

б) **аналітичний**, коли думка дитини рухається від запитання до числових даних.

Міркуючи аналітичним шляхом учні, відштовхуючись від запитання, намагаються знайти дані, за допомогою яких можна відповісти на запитання задачі. Якщо числових даних немає в умові, то потрібно ставити нові запитання, як їх знайти і так до тих пір, поки дійдуть до такої простої задачі, для розв'язування якої є всі дані.

III. Розв'язок задачі.

1. Задачу можна розв'язати по діях без пояснення.

2. Розв'язок задачі із стверджувальним поясненням:
3. Запитальна форма пояснення:
4. Складання числового виразу:

Числовий вираз записується у такій послідовності:

I. $15 : 3$ – робив деталей за 1 годину;

II. $15 : 3 + 1$ – став робити деталей за 1 годину;

III. $(15 : 3 + 1) \cdot 5$ – зробив деталей за 5 год. $(15 : 3 + 1) \cdot 5 = 30$

(д.)

Дотримуючись такої послідовності у складанні числового виразу до задачі, учні свідомо сприймають дії з числами, тому що кожний крок у складанні числового виразу пояснюється, а не виконується формальна робота по його складанню, як часто це можна спостерігати на практиці. Надзвичайно корисним видом робіт є осмислення числового виразу, порівнюючи його з порядком виконання арифметичних дій. Розглянемо це на прикладі попередньої задачі:

Розв'язок задачі по діях:

1) $15 : 3 = 5$ (д.) – виготовив за 1 год

2) $5 + 1 = 6$ (д.) – став виготовляти за 1 годину

3) $6 \cdot 5 = 30$ (д.) – виготовив за 5 годин

Учитель проводить таку бесіду:

– Яку ми виконували останню дію? (Множення).

– Де ми дістали число 6? (Ми число деталей, яке виготовляв слюсар спочатку, збільшили на 1, тобто: $15 : 3 + 1$).

– Отже, знаючи скільки деталей став виготовляти слюсар за 1 годину і, знаючи скільки годин він працював, ми можемо відповісти на питання задачі: $(15 : 3 + 1) \cdot 5 = 30$ (д.)

Після проведеної роботи по складанню виразу учні помічають, що числова формула об'єднує у собі всі арифметичні дії, потрібні для розв'язування запропонованої складеної задачі.

Прослідкуємо достовірність сказаного на даній задачі (про слюсаря).

1   2   3

$$(15 : 3 + 1) \cdot 5 = 30 \text{ (д.)}$$

Описана робота має величезне освітнє значення щодо вироблення вміння охопити однією формулою ряд дій у зв'язку з конкретним матеріалом задачі. Дана робота сприяє підготовці дітей до оволодіння

вмінням складати і розбиратись в числових формулах, що в свою чергу є підготовкою учнів до сприймання ними алгебраїчних формул.

IV. Перевірка розв'язання задачі.

Поряд із розв'язуванням задач учні початкових класів вчать і перевіряти правильність розв'язання. Перевірка розв'язку задачі допомагає учням усвідомити, чи правильно вони зрозуміли задачу і з'ясувати, чи відповідає знайдена відповідь всім умовам задачі.

14. Методика вивчення нумерації в межах 1000000

Вивчення нумерації чисел в концентрі «Багатоцифрові числа» можна проводити у такій послідовності:

1. Повторення вивченого про нумерацію трицифрових чисел.

На даному етапі слід закріпити все, що вивчали учні про нумерацію в концентрі «Тисяча»:

- читання і запис трицифрових чисел;
- розклад чисел на суму розрядних доданків;
- визначення місця числа в натуральній послідовності;
- порівняння чисел;
- порозрядний склад, тощо.

Доцільно опрацювати такі види вправ:

- 1) полічи сотнями до тисячі;
- 2) подати числа 469, 702, 360, 998, 730 у вигляді суми розрядних доданків;
- 3) назвати «сусідів» чисел: 479, 807, 999, 111, 657;
- 4) записати числа, які передують числам 630, 700, 1000, 840, 548;
- 5) записати числа, які слідуєть за числами: 499, 359, 600, 809, 999, 709, 549;
- 6) в попередньому ряді чисел підкреслити найбільше і найменше трицифрові числа;
- 7) заповнити числовий відрізок 449 ... 453;
- 8) визначити загальну кількість одиниць, десятків, сотень в числі 976 і т.п.;
- 9) суму чисел записати як одне число:

$$300 + 60 + 9 = \quad 200 + 40 + 1 =$$

$$900 + 70 + 6 = \quad 600 + 20 + 8 =$$

10) з допомогою цифр 7, 9, 6 записати всі можливі трицифрові числа.

11) продовжити до 1000 ряд чисел: 100, 200, 300, ...

2. Створення уявлення про тисячу як лічильну одиницю.

3. Запис багатоцифрових чисел за допомогою нумераційної таблиці

Клас тисяч				Клас одиниць			
С	Д	О	П	С	Д	О	П

Пропонуємо учням записати число в зошиті: 46 | 794

- Умовно поділити його на класи.
- Назвати число, що стоїть в першому класі (794)
- Назвати число, яке ми запишемо в другий клас – клас тисяч (46)

- Розкласти число на суму розрядних доданків:
  - $40\ 000 + 6\ 000 + 700 + 90 + 4$
- Назвати кожний розряд (4 одиниці, 9 десятків, 7 сотень, 6 одиниць тисяч, 4 десятки тисяч)
- Визначити місце числа в натуральному ряді: 46 793

46 794

46 795

- Скільки в даному числі всього: одиниць – 46 794; десятків – 4679; сотень – 467;
  - одиниць тисяч – 46; десятків тисяч – 4

Наступним завданням буде запис чисел на слух, наприклад:

1. Запиши число, в якому 42 тисячі і 320 одиниць.

2. Дану суму записати як одне число:

$$40\ 000 + 2\ 000 + 600 + 40 + 5$$

За допомогою таких розборів учні переконуються, що числа другого класу читаються так само, як і числа першого класу. Особлива увага зосереджується на записі чисел, в яких є відсутні

одиниці певного розряду, і на місці яких ставиться нуль. Доречно нагадати, що нуль – це не відсутність розряду, а лише відсутні одиниці в даному розряді. При цьому слід акцентувати увагу дітей на тому, що у записі багатоцифрових чисел перший клас – клас одиниць записується трьома цифрами, які вказують на три розряди (одиниці, десятки, сотні), аналогічно записується і другий клас, якщо у числі наявні всі розряди. При читанні і записі багатоцифрових чисел спочатку називаємо числа II класу, а потім через невелику паузу числа I класу.

15. Методика формування письмових прийомів множення багатоцифрових чисел на одноцифрове

Теоретична основа даного алгоритму – множення суми на число. Послідовність вивчення алгоритму:

1 етап. – розкриття теоретичної основи:

$$769 \cdot 8 = (700 + 60 + 9) \cdot 8 = 700 \cdot 8 + 60 \cdot 8 + 9 \cdot 8 = 5600 + 480 + 72 = 6152.$$

2 етап. – розкриття письмового алгоритму: (розгорнутого)

$$\begin{array}{r} 769 \\ + 8 \\ \hline 72 \text{ - від множення одиниць;} \\ 480 \text{ - від множення десятків;} \\ + 5600 \text{ - від множення сотень.} \\ \hline 6152 \end{array}$$

3 етап. – скорочений алгоритм:

$$\begin{array}{r} 769 \\ + 8 \\ \hline 6152 \end{array}$$

Завершується вивчення даного алгоритму вправами з іменованими числами.

Знання, які необхідні мати учням для свідомого засвоєння даного алгоритму: 1. Знання табличних випадків множення. 2. Властивість множення суми на число. 3. Порозрядний склад чисел.

Тому перед вивченням даного алгоритму необхідно провести таку підготовчу роботу:

1. Повторити табличні випадки множення. Можна застосовувати такі картки:

$$7 \cdot$$

2. Повторити властивість множення суми на число: $(7 + 6 + 9 + 8) \cdot 4 = 7 \cdot 4 + 6 \cdot 4 + 9 \cdot 4 + 8 \cdot 4$

3. Порозрядний склад чисел: $698 = 600 + 90 + 8$.

16. Методика вивчення нумерації в межах 1000

Особливістю концентру «Тисяча» є те, що саме даним концентром завершується вивчення чисел першого класу – класу одиниць.

Послідовність вивчення даного ряду чисел:

1. Створення уявлення про сотню як лічильну одиницю.

3 попередніх концентрів діти вже отримали певні знання:

10 одиниць становить один десяток;

10 десятків становить одну сотню;

10 сотень складають одну тисячу.

Для полегшення засвоєння сотні як лічильної одиниці у якості наочності можна використати квадрат, який містить 10 десятків.

Маючи кілька таких квадратів, діти можуть виконувати лічбу сотнями: одна сотня, дві сотні, три сотні, чотири сотні, і т.п., тобто ми маємо числа 100, 200, 300, 400, ...

Опрацювання даного етапу дає можливість ввести новий розряд – розряд сотень.

Сотні   Десятки   Одиниці

3   2   1

2. Заповнення натуральної послідовності.

Вивчення даного етапу спрямовано на усвідомлення учнями утворення трицифрових чисел, чисел, які складаються з одиниць, десятків і сотень. До вивчення даного етапу учні рахували сотнями і,

щоб не склалась думка про те, що, наприклад, за числом 400 слідує число 500, пропонуємо їм заповнювати числові відрізки.

3. Письмова нумерація. Метою даного етапу є навчити дітей записувати трицифрові числа за допомогою цифр, з'ясувати помісцеве значення цифр, тобто кожна цифра у записі числа матиме два значення – одне пов'язане із записом, друге – її місце у записі числа: наприклад, число 7 може позначати кількість одиниць, в певному числі, якщо вони стоять в розряді одиниць, кількість десятків, якщо дана цифра стоїть на другому місці справа, тобто у другому розряді і, нарешті, говорячи про концентр «Тисяча», може позначати кількість сотень, якщо її місце у третьому розряді, тобто на третьому місці справа.

Письмову нумерацію доцільно пояснювати на рахівниці. Це дає можливість досягти свідомого засвоєння учнями того, що одиниці різних розрядів займають певне місце і, що 10 одиниць одного розряду можна замінити 1 одиницею наступного розряду. Під час роботи на рахівниці не слід забувати і про абак, на якому за допомогою карток із цифрами можна записати будь-яке трицифрове число.

З попередніх концентрів діти дізнались, що існують два розряди: I розряд – одиниці, II розряд – десятки. В концентрі «Тисяча» за допомогою лічильної одиниці сотні, ми розкрили III розряд – розряд сотень.

У процесі вивчення нумерації в концентрі «Тисяча» учні повинні оволодіти такими знаннями:- розрізняти одноцифрові, двоцифрові, трицифрові числа; - вміти читати і записувати трицифрові числа;- знати місце числа в натуральному ряді; - знати попереднє і наступне число;- вміти порівнювати числа; - подавати числа у вигляді суми розрядних доданків;- знати розрядні одиниці і вміти їх називати у числі; - вміти визначати у числі загальну кількість одиниць, десятків, сотень.

Для засвоєння такого об'єму знань, учні повинні вміти давати характеристику числу, а саме:

Число 678: трицифрове; сума розрядних доданків: $600 + 70 + 8$; попереднє число 677, наступне – 679; загальна кількість одиниць – 678; загальна кількість десятків – 67; загальна кількість сотень – 6;

порозрядний склад: 6 сот., 7 дес., 8 один. найбільше трицифрове число 999; найменше – 100; найбільше з даних цифр число 876; найменше – 678.

Відповіді на ці запитання виявляють ступінь свідомості засвоєння усної нумерації трицифрових чисел.

17. Ознайомлення учнів з дією ділення та множення. Методика розв'язування простих задач на ділення та множення

Перші задачі, з якими знайомляться учні, спрямовані на розкриття змісту множення, ділення. Дія множення вводиться через арифметичну дію додавання. Методика роботи подається така:

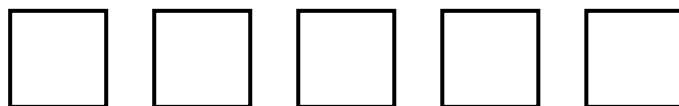
Задача: На 3 тарілки поклали по 4 яблучка. Скільки яблук на 4 тарілках? Міркування дітей:

$$\begin{array}{ccccccc} \circ & \circ & \circ & \circ & \circ & \circ & \circ & \circ & \circ & \circ & \circ & \circ \\ \underbrace{\hspace{1.5em}} & & \underbrace{\hspace{1.5em}} & & \underbrace{\hspace{1.5em}} & & & & & & & \\ & & & ? & & & & & & & & \\ 4 & + & 4 & + & 4 & = & 12 & & & & & \end{array}$$

- Чим цікавий цей вираз? (Однакові доданки).
- Скільки разів взято по 4? (3 рази).
- Дану суму можна замінити множенням.
- Отже, множення це сума однакових доданків. $4 \cdot 3 = 12$
- Читається: по 4 взяти 3 рази.

Наступні задачі-запитання сприяють міцному засвоєнню даної теми, наприклад:

- Скільки пішло лічильних паличок на складання квадратів?

Міркування

учнів:

- На кожний квадрат потрібно 4 лічильні палички.
- Є 5 таких квадратів.
- Отже, по 4 треба взяти 5 разів:

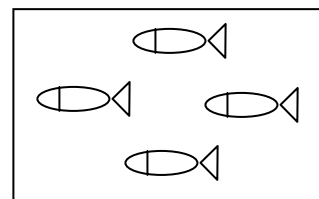
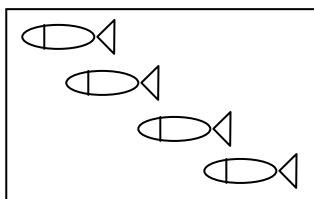
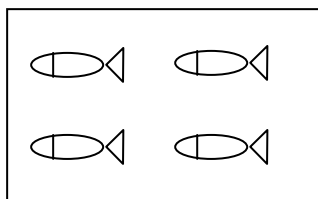
$$4 + 4 + 4 + 4 + 4 = 20$$

– Маємо суму з однаковими доданками.

Замінімо суму дією множення:

$5 \cdot 5 = 20$ (По 4 взяти 5 разів дорівнює 20).

Або: Скільки рибок в трьох акваріумах?

– В одному акваріумі 4 рибки.

– Таких акваріумів 3.

– Отже, по 4 треба взяти 3 рази.

$$4 + 4 + 4 = 12$$

– Замінімо суму однакових доданків множенням:

$5 \cdot 3 = 12$ (По 4 взяти три рази дорівнює 12).

Такі міркування дають можливість учням з'ясувати конкретний зміст дії множення.

Підручники з математики для 2 класу Богдановича М.В. містять чимало практичних вправа, задач-запитань, текстових задач, спрямованих на засвоєння даної теми.

Паралельно із дією множення йде розкриття конкретної дії ділення. Цьому сприяють задачі, практичні дії з предметами, наприклад:

12 зошитів роздали порівну трьом учням. По скільки зошитів отримав кожний учень?

– Скільки було зошитів? (12).

– Що зробили з зошитами? (Їх роздали порівну трьом учням).

– Що означає порівну? (Однакова кількість).

– Як краще роздавати зошити, щоб кожний учень отримав їх порівну? (По 1 зошиту).

Учитель викликає учня до дошки і пропонує йому роздати зошити трьом учням по одному.

– По скільки зошитів отримав кожний учень? (По 4 зошита).

– Які дії ми виконували? (Роздавали).

– Отже, замість цієї практичної дії (роздати) вводимо дію ділення (:).

$$12 : 3 = 4 \text{ (з).}$$

Даний вираз читають так:

12 поділити на 3 буде 4. Наступні практичні дії дітей (поділ смужок, розкладання на рівні частини предметів, зошитів і т.п.) сприяють засвоєнню даної теми.

Поруч із діленням на рівні частини необхідно ввести текстові задачі на ділення на вміщення. Це досягається шляхом аналізу і розв'язування текстових задач, виконання практичних дій.

Розглянемо це на прикладах:

12 зошитів роздали по 3 зошита кожному. Скільки учнів отримають зошити?

- Скільки є зошитів? (12).
- Що робили з зошитами? (Роздавали учням).
- Як треба було роздати зошити (По 3).
- Чи можемо ми роздавати їх по 1. ? (Ні, в умові задана вимога – роздавати по 3).

Учень, викликаний до дошки, нараховує три зошита і дає одному учневі, потім ще 3 зошита другому і т.п.

Записуємо розв'язок:

$$12 : 3 = 4 \text{ (учн.)}$$

Порівнюємо дану задачу з попередньою і проводимо грань відмінності між двома задачами:

- У першій задачі ми ділили зошити порівну (роздавали по одному) і в результаті отримали 4 зошити.
- У другій задачі ми роздавали по 3 зошити кожному учневі і дізнались, що така кількість зошитів вистачить 4 учням, тобто з'ясували, скільки разів по 3 вміщується в 12.

Так вводиться поняття про задачі на ділення на рівні частини і про задачі на ділення на вміщення. Подальше розв'язування і аналіз текстових задач дає змогу учням засвоїти два види простих задач на ділення.

Важливо, щоб даний матеріал усвідомлювався у процесі порівняння задач на ділення на рівні частини і ділення на вміщення. Причому слід брати задачі з однаковими числовими даними.

Наступним видом простих задач є задачі на збільшення числа у кілька разів і зменшення числа у кілька разів. Встановлення зв'язку

між відношенням «у кілька разів більше» досягається в результаті виконання практичних дій з предметними множинами.

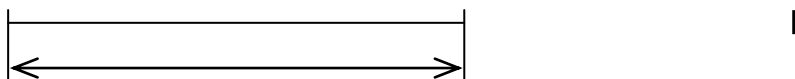
18. Методика розв'язування складених типових задач

Робота над даним видом задач проводиться у такій послідовності:

1. Підготовча робота. На підготовчому етапі проводиться робота по усвідомленню учнями величин «Час», «Швидкість», «Відстань». Спостереження за рухом транспорту на вулицях міста, району дають можливість зрозуміти чому, скажімо, одна машина переганяє іншу, чому одна їде швидше, друга – повільніше; що відбувається з відстанню, коли машини рухаються назустріч одна одній, в протилежних напрямках. У ході підготовчої роботи розв'язують прості задачі, в яких учні з'ясовують залежності між трійками величин:

2. Задача 381 (Б. 4) *За дві години автобус проїхав 120 км, проїжджаючи щогодини однакову кількість кілометрів. Скільки кілометрів автобус проїжджав за 1 год ?*

Ілюструємо задачу за допомогою креслення:

120 км

За 1 год – ?

- Скільки кілометрів повинен проїхати автобус? (120 км).
- За скільки годин він подолає цю відстань? (За 2 години)
- Як рухався автобус? (Щогодини автобус проїжджав однакову кількість кілометрів).
- Скільки кілометрів автобус проїжджав за 1 годину?
 $120 : 2 = 60$ (км)
- Відповідь: за 1 годину автобус проїжджав 60 км.
- І за першу і за другу годину автобус проїжджав 60 км.

– Якщо автобус за кожну годину проїжджає 60 км, то говорять, що він рухається зі швидкістю 60 км за годину. На письмі це позначається так: 60 км/год.

– Як ми знаходили швидкість? (Відстань поділили на час).

Пропонується виконання такого завдання:

Рухоме тіло	Швидкість	Час	Відстань
Велосипедист	?	3 год	36 км
Вантажний автомобіль	?	4 год	240 км
Літак	?	2 год	1284 км

За даними таблиці учні знаходять швидкість. Ще раз усвідомлюють, що швидкість – це відстань, яку проходить тіло за одиницю часу.

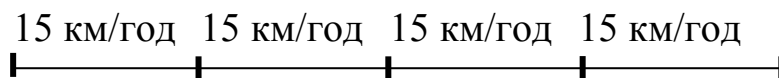
Аналогічна робота проводиться по знаходженню відстані і часу. Наводимо зразки таблиць, опрацьовуючи які учні вчаться знаходити різні елементи руху:

Рухоме тіло	Швидкість	Час	Відстань
Велосипедист	15 км/год	?	180 км
Мотоцикліст	51 км/год	?	510 км
Турист	4 км/год	?	32 км

Міркуючи, скільки разів дана швидкість вміщується у відстані, учні усвідомлюють знаходження часу (відстань поділити на швидкість):

Рухоме тіло	Швидкість	Час	Відстань
Велосипедист	15 км/год	4 год	?
Вершник	12 км/год	5 год	?
Автобус	75 км/год	3 год	?

З даної таблиці діти усвідомлюють, як знайти відстань: швидкість помножити на час. Доцільно застосувати креслення:

– Скільки разів повторюється швидкість 15 км/год (4 рази тому, що велосипедист був у дорозі 4 години) – отже, щоб знайти відстань, потрібно швидкість помножити на час.

Наступним кроком засвоєння даної теми є розв'язування задач, які включають різні напрямки руху:

1) З одного автовокзалу одночасно вирушили в протилежних напрямках два автобуси. Швидкість першого 65 км/год, швидкість другого – 75 км/год. На скільки кілометрів вони віддаляються один від одного за 1 годину?

2) З одного автовокзалу одночасно вирушили назустріч один одному два автобуси. Швидкість першого 65 км/год, швидкість другого – 75 км/год. На скільки кілометрів вони зближаються за одну годину?

3) З двох сіл одночасно о 9 годині вийшли назустріч один одному два автобуси. Зустрілися вони о 14 годині. Скільки годин перебував у дорозі кожний автобус?

4) З двох міст одночасно назустріч один одному вирушили два автобуси. Швидкість першого 65 км/год, швидкість другого – 75 км/год. На скільки більше кілометрів проходив другий автобус за 1 год? Який автобус подолає більшу відстань до зустрічі і чому?

19. Методика вивчення нумерації в межах 10

Нумерація – це сукупність прийомів найменування і позначення чисел. В початкових класах учні знайомляться з усною і письмовою нумерацією. Усна, коли числа вимовляємо за допомогою слів, письмова – за допомогою знаків. Будь-яке число в натуральній послідовності можна записати за допомогою цифр від 0 до 9. Такий запис називається десятковим.

Вивченню нумерації чисел в межах 10 надається велика увага. **Основним завданням даного розділу є:**

1. Навчити дітей лічити в межах 10.
2. Розкрити принцип утворення чисел – від 1 до 10.
3. Навчити дітей писати цифри.
4. Навчити учнів додавати і віднімати в межах 10, які ґрунтуються на знаннях складу числа та утворенні кожного числа.

5. Ознайомити дітей з геометричними фігурами, навчити їх впізнавати, креслити.

6. Виробити вміння розв'язувати прості задачі, усвідомлено обґрунтовувати арифметичні дії.

У цьому ж центрі поряд із зазначеними навчально-виховними моментами учні засвоюють нові терміни, наприклад: цифра, додати, відняти, знак рівності, нерівності і їх позначення: $+$, $-$, $=$, $>$, $<$; попереднє, наступне число.

Вивчення чисел першого десятка слід проводити на наочній основі (малюнки з рухомими предметами, лічильний матеріал та ін.). Принцип утворення кожного наступного числа розкривається шляхом прилічування одиниці до попереднього числа і одноразово діти повинні засвоїти утворення попереднього числа шляхом вилучення одиниці від наступного числа. Це і послужить розкриттям закономірності натурального ряду чисел, яка звучить так: кожне наступне число більше від попереднього на одиницю і кожне попереднє число менше від наступного на одиницю.

Уроки математики, які спрямовані на **вивчення нумерації чисел** від 1 до 10, повинні включати **такі види робіт**: утворення числа шляхом прилічування одиниці до попереднього числа; визначення місця числа в натуральному ряді; ознайомлення із записом числа 4 (цифрою 4); співвіднесення кількості предметів з числом (цифрою) і числа (цифри) з відповідною кількістю предметів:

1. Порівняння чисел.
2. Склад числа.
3. Написання цифри.

Цей вид роботи слід провести у такій **послідовності**:

1. Написання цифри вчителем на дошці, пояснюючи кожний її елемент: Аналогічне коментування отримують всі цифри від 1 до 10.
2. Учитель прописує кілька цифр в рядочку.
3. Координація рухів у повітрі (Діти піднімають ручки і під рахунок вчителя прописують цифру у повітрі).
4. Письмо цифр учнями на дошці (Троє – четверо дітей виходять до дошки і прописують відповідну цифру. Це важливий момент для попередження можливих помилок. Учні класу

залучаються до аналізу написаних цифр, підкреслюють, хто із дітей написав краще, хто допустив яку помилку).

5. Письмо цифри в зошиті за зразком

4. Ознайомлення з геометричними фігурами.

Учні розглядають чотирикутники, виділяють його елементи: чотири кути, чотири сторони, чотири вершини. Розглядають предмети в класі, називають ті, які мають форму чотирикутника. За допомогою косинця і олівця креслять фігуру в зошиті.

5. Закріплення лічби.

Учні вправляються у прямій і зворотній лічбі.

Такі види робіт повинні мати місце на всіх уроках математики, на яких вивчається нумерація чисел в межах 10.

Слід зазначити, що після вивчення числа 5, вводиться відповідна термінологія: попереднє і наступні числа та знаки порівняння чисел: $>$, $<$, $=$.

Не дивлячись на обмежений об'єм чисел, з якими учні мають справу при вивченні першого десятка, цей концентр за своїм змістом, за кількістю нових понять і навичок, що їх набувають діти, має більше значення, ніж наступні.

Об'єм знань, які повинні мати учні в результаті вивчення нумерації в межах 10, визначений програмою:

- лічити предмети, які по-різному розташовані на площині;
- читати, записувати і порівнювати числа в межах розглядуваного концентру;
- називати попереднє і наступні числа до будь-якого у межах вивчаємого концентру;
- знати склад числа;
- користуватися знаками: $=$, $-$, $=$, $>$, $<$;

розпізнавати та називати прості геометричні фігури – пряма, відрізок, криві лінії, трикутники, чотирикутники, п'ятикутники, шестикутники.

20. Методика вивчення таблиці додавання одноцифрових чисел і відповідних випадків віднімання

II етап - Додавання і віднімання 1.

Ґрунтується цей вид додавання і віднімання на знаннях нумерації чисел (утворення числа). Щоб додати 1, треба отримати наступне число.

Наприклад: $7 + 1 = 8$.

Щоб відняти одиницю, потрібно отримати попереднє число.

Наприклад: $7 - 1 = 6$.

III етап - Додавання і віднімання чисел 2, 3, 4.

Наприклад: $\frac{7+2=}{7+1+1}$ $\frac{7+3=}{7+1+2}$ $\frac{6+4=}{6+1+3}$ або $6+2+2$

Аналогічно віднімання:

$\frac{7-2=}{7-1-1}$ $\frac{7-3=}{7-1-2}$ $\frac{6-4}{6-1-3}$ або $6-2-2$

Вивчення випадків додавання і віднімання завершується складанням таблиць додавання і віднімання чисел 1, 2, 3, 4.

IV етап - Додавання чисел 5, 6, 7, 8, 9.

Цей випадок додавання ґрунтується на переставному законі додавання.

Наприклад: $\frac{3+7=10}{7+3=10}$

Дуже важливо, щоб учні зрозуміли, що додавши два числа, дістанемо нове число і що кожне число можна записати як суму двох чисел:

$$4 + 3 = 7; \quad 7 = 4 + 3$$

V етап - Віднімання чисел 5, 6, 7, 8, 9.

Вивчення прийому віднімання чисел 5, 6, 7, 8, 9 ґрунтується на знаннях складу числа і зв'язку додавання з відніманням.

На даному етапі діти повинні добре знати знаходження невідомого доданка за даною сумою і другим доданком.

Наприклад: $9 - 6 =$ бо $6 + 3 = 9$

9 – це сума чисел $6 : 3$,

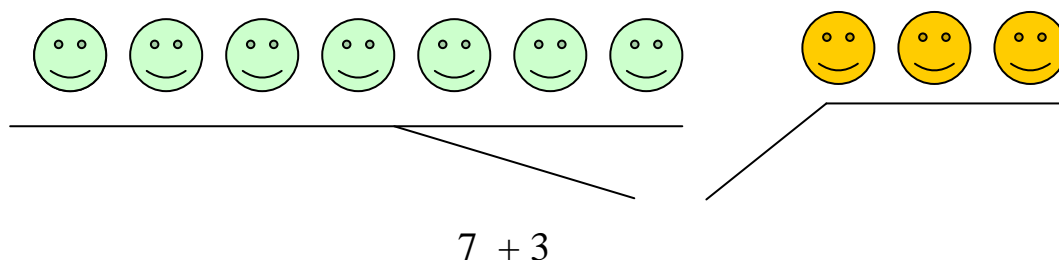
Якщо відняти один із доданків (6), залишиться другий доданок (3).

Зразок міркування дітей:

$$10 - 7 = \square$$

Учні: щоб від 10 відняти 7, треба знайти таке число, яке б ми додали до 7 і дістали 10.

Таким числом буде число 3, тому, що склад числа

Цей прийом віднімання є важким для учнів першого класу, а інколи навіть зовсім непосильним, для тих дітей, які погано засвоїли склад числа під час вивчення нумерації в межах 10.

Розглянуті прийоми обчислень не повинні обмежувати можливості учнів. Інколи вони користуються власними прийомами обчислень:

Наприклад: $5 + 4 = 5 + 5 = 10 - 1 = 9$.

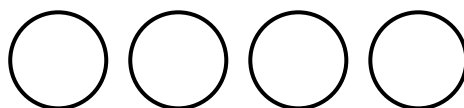
Обмеження учнів перешкоджає розвитку їх математичного мислення. Наступні уроки з теми, яка розглядається потрібно насичувати тренувальними вправами з метою засвоєння учнями прийомів додавання і віднімання, включати ігрові моменти.

21. Первинне ознайомлення учнів з дією додавання. Методика навчання розв'язування простих задач на додавання

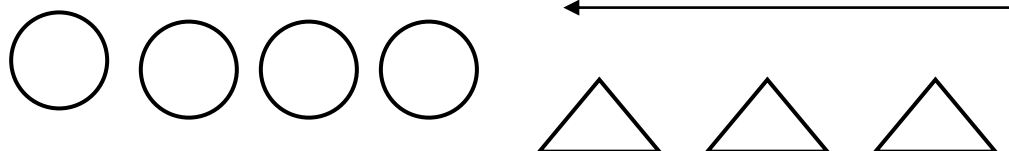
1. Практичні вправи при розв'язуванні задач на знаходження суми і остачі:

а) розкриття змісту дії додавання:

– покладіть перед собою чотири кружечки;

б) до чотирьох кружечків приєднайте 3 трикутнички:

- Як змінилось число предметів? (Збільшилось).
- Коли предметів стало більше? (Коли прилічили, принесли, прилетіли, додали і т.п.).

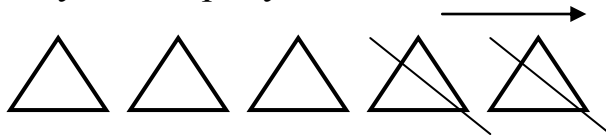
Висновок: щоб предметів стало більше, що необхідно зробити? (Додати).

в) розкриття змісту дії віднімання:

- покладіть перед собою 5 трикутників;

- вилучіть 2 трикутники;

- Як змінилось число предметів? (Зменшилось).
- На скільки предметів стало менше? (На 2 предмета).
- Коли предметів стало менше? (Коли вилучили 2 предмета).

Отже, коли предметів стає менше? (Коли вилучаємо, відраховуємо, віднімаємо).

У результаті проведеної роботи учні засвоюють зв'язки:

більше – додати;

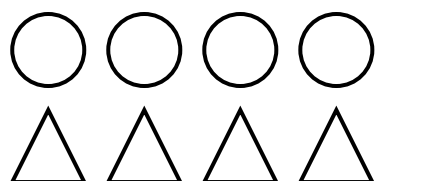
менше – відняти.

2. Практичні вправи при розв'язуванні задач на збільшення-зменшення числа на кілька одиниць.

При розгляді задач подібного виду учні повинні засвоїти поняття «однакова кількість» або «стільки ж» і вміти встановлювати зв'язки між поняттям «більше» і арифметичною дією «додавання», між поняттям «менше» і арифметичною дією «віднімання».

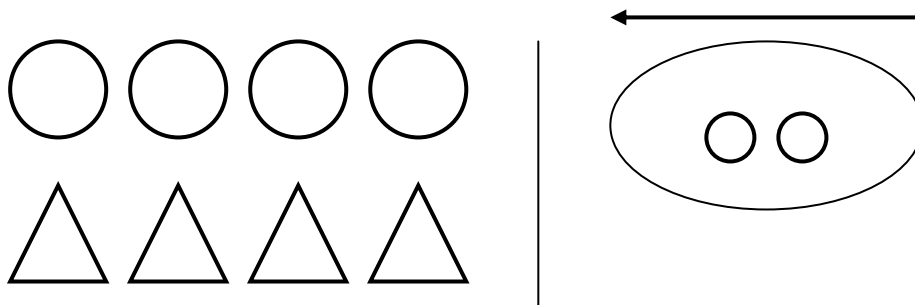
Учитель пропонує учням виконати такі вправи з множинами предметів:

- покладіть перед собою 4 кружечки;
- під ними покладіть 4 трикутнички;

- що можна сказати про число кружечків стосовно числа трикутничків? (Їх стільки ж);
- чи можна це саме сказати стосовно трикутників? (Так);
- як ви розумієте поняття «стільки ж?» (Однакова кількість).

На даному етапі учні усвідомили два однозначних поняття «однакова кількість» і «стільки ж». Виходимо на розкриття значення відношень «на більше-менше на кілька одиниць».

- Приєднайте два кружечки.
- Як змінилось число кружечків? (Збільшилось).
- Коли кружечків стало більше? (Коли приєднали два).
- Чи можемо тепер сказати, що кружечків стало стільки ж як і трикутничків? (Ні, їх не однакова кількість).

На скільки кружечків стало більше? (На 2).

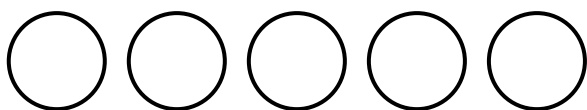
- Що можна сказати про число трикутничків? (Їх стало менше на 2).

Виходимо на зв'язок між додаванням і відношенням «на більше».

- Коли предметів стало більше? (Коли прилічили, приєднали, додали). Отже, щоб предметів стало «більше на», слід додати.

Аналогічна робота проводиться по усвідомленню зв'язку дії віднімання з відношенням «на менше»:

- покладіть перед собою 5 кружечків;

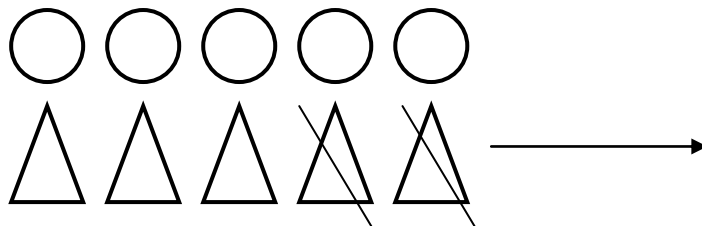

- покладіть стільки ж трикутничків;

- що можна сказати про число предметів? (Однакова кількість);

- вилучіть два трикутнички;

- як змінилось число предметів? (Зменшилось);
  - на скільки зменшилось число трикутничків? (На 2);
  - коли предметів стало менше? (Коли вилучили, відняли, забрали і т.п.).
- Отже, щоб предметів стало менше, що необхідно зробити? (Відняти).

Отримані знання учні переносять на розв'язання текстових задач.

Наприклад: *Задача 1. Оленка принесла у класну бібліотечку 6 книжок, а Миколка на 2 книжки менше. Скільки книжок приніс Миколка?*

Учні міркують так:

Миколка приніс книжок стільки, скільки і Оленка, тільки без двох.

Отже, задача розв'язується так: $6 - 2 = 4$ (кн.)

Задача 2. В одному кошику 7 грушок, у другому на 2 грушки більше. Скільки грушок у другому кошику?

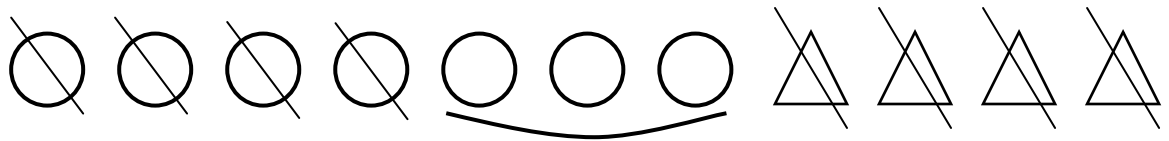
Міркування учнів: у другому кошику було грушок стільки, скільки у першому, та ще 2.

Отже, задача розв'язується так: $7 + 2 = 9$ (гр.)

3. Практичні вправи при розв'язуванні задач на різницеve порівняння:

- Покладіть перед собою ліворуч 7 кружечків, а праворуч 4 трикутнички.
- Яких предметів більше, менше? (кружечків, трикутничків).
- Щоб дізнатись, на скільки предметів більше чи менше, будемо вилучати з кожної групи предметів (по одному предмету).
- Вилучаємо один кружечок, один трикутничок і т.п. Учні спостерігають, як із більшого числа предметів вилучають менше.
- Яких предметів більше і на скільки більше? (Кружечків більше на 3).

– Як ми дізнались, що кружечків більше? (Від більшого числа предметів вилучали менше).

Для більш глибокого розуміння змісту задач у підготовчу роботу доцільно включати вправи для усвідомлення учнями пар протилежних понять (більше – менше, довше – коротше, ширше – вужче, важче – легше, вище – нижче, товстіше – тонше, праворуч – ліворуч, під – над, старий – молодий і т. п.).

22. Методика розв’язування складних задач на знаходження невідомого за двома різницями

Задачі на знаходження невідомого за двома різницями.

Характерною особливістю задач даного виду є те, що в умові задачі дана вказівка на сталу величину, є два значення однієї змінної, що являє собою сховану різницю, дана різниця між двома значеннями другої змінної. Розв’язок задач зводиться до знаходження значення сталої величини за рахунок встановлення зв’язку між заданою і схованою різницями.

Пояснення розв’язування типової задачі: Задача № 804 (Б. 4).

З однієї ділянки зібрали 30 мішків картоплі, а з другої – 32 таких мішки. Причому з другої ділянки зібрали на 100 кг картоплі більше, ніж з першої. Яка маса одного мішка картоплі?

І д. – 30 м.

ІІ д. – 32 м., на 100 кг більше, ніж з

Маса 1 мішка - ?

Скорочено умову задачі можна записати за допомогою трійок величин:

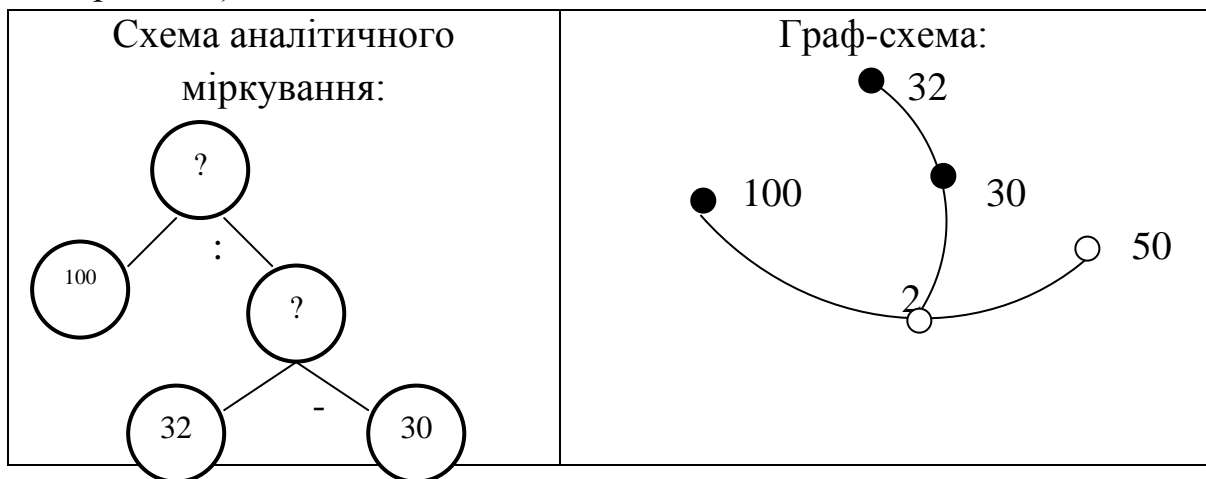
Маса одного мішка	Кількість мішків	Загальна маса
І д. однакова	30 м.	?, на 100 кг більше
ІІ д.	32 м.	

Маса 1 мішка – ?

Зразок міркування:

- Яке питання стоїть в задачі? (Яка маса 1 мішка?)
- Що сказано про мішки в умові задачі? (Мішки були однакові).
- Скільки мішків картоплі зібрали з першої ділянки? (30 мішків).
- Яку кількість мішків картоплі зібрали з другої ділянки? (32 мішки).
- Що ще сказано про другу ділянку? (З другої ділянки зібрали на 100 кг картоплі більше).
- Чому з другої ділянки зібрали картоплі більше? (Тому, що і мішків там було більше).
- На скільки більше мішків картоплі зібрали з другої ділянки? (На 2 мішки).
- Скільки картоплі було у двох мішках? (100 кг картоплі).
- Маючи ці дані про що можна дізнатись? (Яка маса 1 мішка картоплі?).

23. Система усних і письмових обчислень у початковому курсі математики. Етапи формування усних і письмових обчислень

У початковій школі розглядають як усні так і письмові обчислення. Між *усними і письмовими обчисленнями* є спільні і відмінні риси.

Спільним є те, що усні і письмові обчислення ґрунтуються на знаннях десяткової системи числення. В основі усних і письмових обчислень лежать теоретичні основи, а саме додавання суми до суми, додавання числа до суми, множення суми на число, та ділення суми на число і т.п.

Відмінні риси:

1. Усні обчислення виконуються в рядок. Письмові обчислення виконуються в стовпчик.

2. Письмові обчислення починаємо виконувати з нижчих розрядів (за винятком ділення багатоцифрових чисел). Усні обчислення починаємо виконувати з вищих розрядів.

3. Письмові обчислення виконуються за певними алгоритмами, усні обчислення виконуються різними способами.

4. При виконанні усних обчислень проміжні результати тримаємо в пам'яті. При виконанні письмових обчислень проміжні результати записуються зразу.

Шляхи формування усних та письмових обчислень:

1. З'ясування теоретичної основи.
2. Застосування теоретичної основи для виконання певних дій.
3. Практичне використання знань.

24. Методика формування письмових прийомів ділення багатоцифрових чисел на двоцифрове

Теоретична основа – ділення суми на число.

$$\begin{array}{r|l} 7297 & 4 \\ \hline & \end{array}$$

...

Зразок пояснення:

1. Визначаємо перше неповне ділене (7 тисяч).
2. Визначаємо кількість цифр у частці (чотири – тисячі, сотні, десятки і одиниці).

3. Ділимо 7 тисяч на чотири. Беремо по 1.
4. Один множимо на чотири для того, щоб дізнатися скільки тисяч ми поділили ($1 \cdot 4 = 4$ тисячі).
5. Від 7 тисяч віднімаємо 4 тисячі для того, щоб дізнатись, скільки тисяч залишилось неподілених ($7 - 4 = 3$). Остача 3 менша дільника 4, отже першу цифру частки знайшли правильно.
6. 3 тисячі роздроблюємо в сотні - буде 30 сотень та 2 сотні в розряді, отже друге неповне ділене буде 32. Далі ділимо по аналогії.

Як переконати дітей в тому, що теоретична основа – ділення суми на число. Випишуємо неповні ділені, або доданки, які ділилися на 4:

$$\begin{array}{r}
 4\ 000 - 4\ \text{тисячі} \\
 +\ 3200 - 32\ \text{сотні} \\
 80 - 8\ \text{десятків} \\
 \underline{16} - 16\ \text{одиниць} \\
 7296
 \end{array}$$

При вивченні даного виду ділення, особлива увага звертається на ті випадки, коли в частці з'являються нулі.

$$\begin{array}{r}
 72036 \overline{) 9} \\
 \underline{} \\
  \dots
 \end{array}$$

Зразок пояснення:

1. Визначаємо перше неповне ділене (72 тисячі).
2. Визначаємо кількість цифр у частці – 4 (тисячі, сотні, десятки, одиниці).
3. 72 тисячі ділимо на 9, отримуємо 8 тисяч.
4. 8 тисяч множимо на 9 для того, щоб дізнатись, скільки тисяч ми поділили ($9 \cdot 8 = 72$). Всі тисячі ми поділили.
5. Ділимо наступний розряд - розряд сотень. У нас 0 сотень. Ми знаємо правило, що при діленні нуля на число – отримуємо нуль. Отже в частці ставимо 0.
6. Наступний розряд – 3 десятки. Ділимо 3 десятки на 9. Але ми не можемо при діленні трьох десятків отримати десятки, отже на місці десятків у частці ставимо нуль.
7. 3 десятки роздроблюємо в одиниці – буде 30 одиниць + 6 одиниць в розряді – друге неповне ділене – 36 одиниць. і т. п.

Завершується вивчення цього алгоритму – вправами з іменованими числами.

Знання, які необхідно мати учням для свідомого засвоєння алгоритму: табличні випадки множення і ділення; особливі випадки множення і ділення ($1 \cdot 4$; $4 \cdot 1$; $0 \cdot 4$; $4 \cdot 0$; $0 : 4$; $4 : 0$); ділення з остачею; ділення суми на число; нумерація чисел:

72036 – 72036 - одиниць

7203 – десятки

720 – сотень

72 – один. тисяч

7 – дес. тисяч.

25. Вивчення нумерації в межах 100

Вивчення нумерації в концентрі 100 потрібно розглядати у два етапи:

– числа від 11 до 20 і від 21 до 100.

Завданням першого етапу є розкриття принципу утворення чисел від 11 до 20.

Першим кроком у розв'язанні даного питання є створення уявлення про десяток як лічильну одиницю.

Вчитель пропонує учням нарахувати десять паличок і зв'язати їх у пучечок:

- Скільки паличок у пучечку? (Десять)

- Іншими словами це називається десяток

– Зв'яжемо ще десять паличок Скільки ми отримали десятків? (Два)

– Отже предмети можна рахувати крім одиниць десятками.

– Де в житті ви зустрічались з десятком як лічильною одиницею? (Лічба гудзиків, яблук, яєчок і т.п.)

Другий крок – розкриття принципу утворення чисел в межах від 11 до 20.

Пропонуємо учням покласти перед собою десять кубиків (квадратів):

– Яку кількість предметів ви поклали? (Десять)

– Як ще можна назвати десять предметів? (Десяток)

- Покладемо на десяток один кубик (квадрат)
- Що ми зробили? (Один поклали на десять). Учитель повідомляє учням, що десяток скорочено називається «дцять».
- Яке число вимовляється? (один – на – дцять – одинадцять)
- З чого складається число 11? (З одного десятка і з однієї одиниці).

Аналогічна робота проводиться над утворенням наступних чисел в межах 20: два – на – дцять, три – на – дцять і т.п.

Отже, при ознайомленні учнів з усною нумерацією в межах 20, використовуються складні іменовані числівники, кожне з яких включає спочатку частину слова, яка вказує на кількість одиниць, а потім частину, яка показує десяток. Наприклад: п'ят – на – дцять

Структура цих назв відображає утворення чисел від 11 до 19 шляхом накладання або, інакше кажучи, шляхом додавання. Для назви круглих чисел використовуються складні числівники, перша частина яких позначає кількість десятків. Наприклад: два – дцять (два десятки).

При ознайомленні учнів з письмовою нумерацією слід зосередити їх увагу на те, що при написанні двоцифрових чисел також користуються складними числівниками, де перша частина слова засвідчує при вимові одиниці, а друга частина – десятки, але на письмі спочатку пишемо десятки, а потім одиниці. Для кращого розуміння сказаного можна скористатися абаком.

Десятки		Одиниці	
☪☪			
1	☪☪	6	
☪☪	2	0	

Завершальним етапом вивчення нумерації чисел в межах 20 є характеристика двоцифрового числа, наприклад, 17: Число 17 – двоцифрове тому, що для його запису взяли дві цифри. Місце числа в натуральній послідовності: дане число стоїть між числами 16 і 18. Порозрядний склад числа: в даному числі один десяток і 7 одиниць. Загальна кількість одиниць – 17. Порівняння числа: $16 < 17 < 18$.

Утворення числа: утворилось число 17 шляхом накладання семи одиниць на десяток: сім – на – дцять.

Наступні числові *відрізки від 21 до 100 розглядаються* в такій послідовності:

1. Створення уявлення про десяток як лічильну одиницю.

На даному етапі учні рахують десятками: від одного десятка до 10 десятків. Звертається увага на те, що перша частина слова висвітлює кількість десятків у числі: два десятки – двадцять

три десятки – тридцять

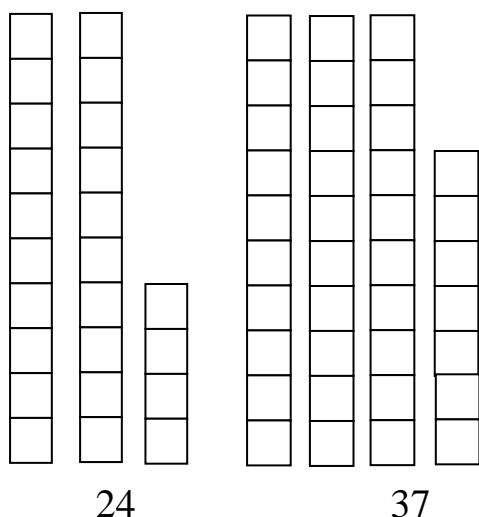
чотири десятки – сорок і т.п.

Введення десятка як лічильної одиниці дає можливість ознайомити учнів з розрядом десятків.

Десятки	Одиниці

2. Числові відрізки 21 – 39. Таке об'єднання чисел відбувається за рахунок того, що в даному числовому відрізку є спільна частина у вимові «дцять», яка полегшує учням засвоїти усну нумерацію.

Утворення чисел від 21 до 39 відбувається шляхом прилічування одиниць до десятків. Зобразимо десятки за допомогою смужок, поділених на 10 квадратів. Проілюструємо дані числа за допомогою смужок та абаку:

Десятки	Одиниці
 2	 4
 3	 7

3. Число 40 та числовий відрізок 50 – 89. Якщо число 40 немає нічого спільного з попереднім числовим відрізком так і наступними числовими відрізками, то числовий ряд 50 – 89 об'єднує спільна частина «десят». Усна і письмова нумерація чисел 50 – 89 вивчається так як і чисел 21 – 39.

4. Числовий відрізок 90 – 100. Спільна частина „сто”.

26. Методика формування письмових прийомів множення багатоцифрових чисел на двоцифрове

Множення багатоцифрових чисел на дво- і трицифрові числа.

$$\begin{array}{r} 27. \quad \times 758 \\ \hline 28. \quad \quad 36 \end{array}$$

29. Етапи вивчення алгоритму:

30. 1. З'ясування теоретичної основи алгоритму:

31. $758 \times 36 = 758 \times (30 + 6) = 758 \times 30 + 758 \times 6 =$

32. 2. Знаходження неповних добутоків:

$\begin{array}{r} 1) \times 758 \\ \hline \quad 30 \\ 22740 \end{array}$	$\begin{array}{r} 2) \times 758 \\ \hline \quad \quad 6 \\ 4548 \end{array}$	$\begin{array}{r} 3) + 22740 \\ \hline \quad 4548 \\ 27288 \end{array}$
--	--	---

33.

34. 3. Розкриття письмового алгоритму:

$$\begin{array}{r} \times 758 \\ \hline \quad 36 \\ 4548 \\ \hline 2274 \\ 27288 \end{array}$$

Зразок міркування:

Множимо число 758 на 6 одиниць, отримуємо перший неповний добуток 4548. Множимо число 758 на 3 десятки, отримуємо другий неповний добуток – 2274 десятки (підписуємо під десятками). Знаходимо суму неповних добутоків - 27288.

27 Види творчої роботи над задачами

Виокремлюють такі види творчої роботи над задачами:

- складання обернених задач;
- розв'язування задач різними способами;
- складання задачі за заданими запитаннями;
- складання задач за даним розв'язком;

- складання задач за числовим виразом;
- складання задач за схематичним виразом;
- виділення простих задач із складеної;
- складання задач за малюнком;
- складання задач за скороченим записом умови;
- складання схем до задач;
- складання задач за схемами аналітичного і синтетичного міркування;

- складання задач за графо-схемами;
- робота з нестандартними задачами;
- зміна числових даних у задачі;
- зміна запитання;
- складання задачі за даним рівнянням;
- складання задачі, аналогічної даній;
- розв'язування задач з логічним навантаженням;
- перетворення одного типу задач в інший;
- постановка запитання до задачі;
- складання задач на вказану дію.

Пропонуємо зразки творчої роботи над задачами:

З двох автовокзалів одночасно вирушили назустріч один одному два автобуси. Швидкість першого 65 км/год, другого на 4 км/год менше. Через п'ять годин автобуси зустрілись. Яка відстань між цими автовокзалами?

Можливі способи розв'язування:

1. 1) $65 \cdot 5 = 325$ (км)
- 2) $65 - 4 = 61$ (км/год)
- 3) $61 \cdot 5 = 305$ (км)
- 4) $325 + 305 = 630$ (км)
2. 1) $65 - 4 = 61$ (км/год)
- 2) $65 + 61 = 126$ (км/год)
- 3) $126 \cdot 5 = 630$ (км)
3. 1) $65 \cdot 5 = 325$ (км)
- 2) $4 \cdot 5 = 20$ (км/год)
- 3) $325 - 20 = 305$ (км)
- 4) $325 + 305 = 630$ (км)
4. 1) $65 \cdot 5 = 325$ (км)

- 2) $325 \cdot 2 = 650$ (км)
- 3) $4 \cdot 5 = 20$ (км/год)
- 4) $650 - 20 = 630$ (км)
- 5. 1) $65 \cdot 2 = 130$ (км/год)
- 2) $130 - 4 = 126$ (км/год)
- 3) $126 \cdot 5 = 630$ (км)
- 6. 1) $65 \cdot 2 = 130$ (км/год)
- 2) $130 \cdot 5 = 650$ (км)
- 3) $4 \cdot 5 = 20$ (км/год)
- 4) $650 - 20 = 630$ (км)

За допомогою числових виразів ці розв'язки можна подати так:

- 1. $65 \cdot 5 + (65 - 4) \cdot 5 = 630$ (км)
- 2. $(65 - 4 + 65) \cdot 5 = 630$ (км)
- 3. $65 \cdot 5 + (65 \cdot 5 - 4 \cdot 5) = 630$ (км)
- 4. $65 \cdot 5 \cdot 2 - 4 \cdot 5 = 630$ (км)
- 5. $(65 \cdot 2 - 4) \cdot 5 = 630$ (км)
- 6. $65 \cdot 2 \cdot 5 - 4 \cdot 5 = 630$ (км).

28. Форми усного опитування учнів початкової школи з математики

Усне опитування – одна з форм динаміки вивчення успішності учня. Опитування передбачає: контроль і перевірку знань, умінь і навичок учнів; закріплення та поглиблення вивченого матеріалу; підготовку до сприймання нових знань. Сучасна дидактика привертає увагу до творчого (осмисленого) відтворення навчального матеріалу в процесі перевірки знань. Такий підхід змінює співвідношення контрольної і навчальної функцій перевірки, вона стає засобом поглиблення та засвоєння знань, розвитку мислення учнів.

Облік успішності молодших школярів з математики не становить для вчителя значних труднощів. Проводячи кожного семестру чотири-п'ять письмових контрольних робіт, оцінюючи певну частину письмових самостійних робіт (класних і домашніх), учитель має достатньо чітку картину стану засвоєння тієї чи іншої теми та рівня сформованості умінь і навичок учнів. Це створює передумову для посилення навчальної функції індивідуального опитування.

Навчальні резерви опитування «доцільно спрямовувати на посилення пізнавальної активності учнів класу, зокрема на усвідомлення програмового матеріалу тими учнями, які відстають у навчанні».

Усне опитування має бути стимулюючим у навчанні школярів. Його потрібно проводити систематично й послідовно, застосовуючи індивідуальний підхід до учнів, розвиваючи в них самоконтроль, зацікавленість у перевірці знань і оцінюючи їхні знання.

Для поточного опитування треба добирати такий матеріал, який ще потребує закріплення й узагальнення. Якщо спиратися на матеріал, яким діти оволоділи досконало, то в класі спостерігатиметься лише зовнішня активність, учні працюватимуть без достатнього розумового напруження. Педагогічний такт, об'єктивна вимогливість учителя, що поєднується з його бажанням допомогти кожному учневі, сприяють вихованню в дітей правильного ставлення до обліку їх успішності. Неприпустимим є виставлення незадовільної оцінки за випадкову неуважність, забутий вдома зошит або інші порушення дисципліни.

У процесі вивчення математики застосовується *індивідуальне і фронтальне опитування*. У першому випадку учень виконує завдання на дошці і відповідає перед класом на поставлені йому запитання. У другому випадку вчитель пропонує завдання всьому класу і на них відповідають кілька учнів.

Індивідуальне опитування. Усне опитування біля дошки практикується майже на кожному уроці. Таким способом на одному уроці варто опитувати одного-двох учнів.

Першому учневі завдання і запитання для опитування вчитель повідомляє вголос. Ці завдання, як правило, виконують всі діти класу. Бажано, щоб відповіді були наближені до зв'язного пояснення. Учень пояснює виконані обчислення, відповідає перед класом на поставлені запитання. Учні класу перевіряють правильність обчислення, за пропозицією вчителя уточнюють відповіді. Другий учень працює біля дошки самостійно за завданнями, записаними на картці. Залучати усіх дітей до перевірки правильності виконання ним завдань необов'язково. Учитель здебільшого сам перевіряє правильність виконання і

виставляє оцінку. В разі необхідності він дає учневі додаткові запитання.

Об'єктивність оцінки й активність дітей у процесі усного опитування значною мірою залежать від обсягу і змісту поставлених завдань. Здебільшого одне із завдань чи запитань стосується матеріалу попереднього уроку, а інше – даної теми. Бажано, щоб від уроку до уроку спостерігалася певна наступність завдань.

Фронтальне опитування. У початкових класах фронтальне опитування подібне до усних обчислень. Проте його можна розглядати і як самостійний вид навчальної роботи.

Опитування проводиться у формі бесіди. Подамо зразок завдань і запитань для опитування на один урок (під час вивчення таблиці ділення на 7).

1) Посіяли 4 кг вівса, а зібрали 36 кг. У скільки разів більше кілограмів вівса зібрали, ніж посіяли?

2) За 2 год трактор витратив 14 л пального. Скільки літрів пального йому потрібно для 8 год роботи?

3) Розкажіть (по черзі) таблицю множення числа 7.

4) Розкажіть всю таблицю множення числа 7 (одному учневі).

5) Які приклади на ділення можна скласти за прикладом $5 \cdot 6 = 30$?

6) Що отримаємо, коли добуток двох чисел поділимо на перший множник?

Розглянемо детальніше **прийоми навчаючого опитування**. Сутність таких прийомів розкриємо на конкретних зразках завдань з основних тем програми.

Прийом типових структур. Опитування проводиться за тими наочними посібниками або структурними записами (схемами, таблицями, малюнками), які використовував учитель для пояснення нового матеріалу. Ці посібники чи записи одразу вводять учнів у проблему завдання, а кількаразове використання їх перетворює на своєрідні еталони. Відповіді за допомогою типових структур не сприятимуть механічному заучуванню, оскільки завжди можна запропонувати дітям навести власні приклади.

Прийом наочно-практичних дій. З погляду «навчаючого опитування» наочно-практична форма постановки завдань має

великі переваги. Тема опитування. Додавання і віднімання в межах 6. За допомогою 6-ти паличок складіть і запишіть всі приклади на додавання з відповіддю 6. Користуючись паличками, знайдіть відповіді до прикладів:

$$6 - 1 \quad 6 - 2 \quad 6 - 3 \quad 6 - 4 \quad 6 - 5$$

Приєм підказування. Завдання для опитування поділяються на дві частини. Перша, як правило, будується на наочній основі (запис на дошці, малюнок, таблиці). Це полегшує сприймання дітьми самого завдання, привертає їх увагу до проблеми і певною мірою є підказкою для знаходження відповіді. Відповіді на запитання і вправи другої частини покажуть учителеві, чи свідомо учні засвоїли матеріал, чи вони вміють застосовувати знання в дещо зміненій ситуації.

Тема опитування. Порядок виконання арифметичних дій.

1. Прочитайте приклад $3 + 7 \cdot 4$ і поясніть, в якому порядку виконували дії.

2. Розв'яжіть приклади: $28 - 8 : 4$; $(28 - 8) : 4$.

3. В якому порядку треба виконувати дії у виразах без дужок?

Приєм опитування за планом застосовується під час закріплення чи узагальнення знань з тієї чи іншої теми. Цей прийом є особливо зручним для закріплення алгоритмів виконання арифметичних дій. Опитування проводиться за допомогою конкретних завдань, зміст яких записують на дошці.

Приєм типових помилок і провокуючих вправ. Знаходячи помилку в розв'язаних завданнях і пояснюючи її причину, учні стають уважнішими. Щоб цей прийом став навчальним, треба пропонувати дітям приклади з типовими помилками: сплутування розрядів під час додавання чи віднімання, пропуск нулів у частці, неправильне розміщення чисел при письмовому виконанні дій та ін.

Якщо помилку допустив учень, якого опитують, і її можна конкретизувати, то це треба зробити. Наприклад, учень повідомив: «Щоб помножити число на 100, треба до нього дописати 2 нулі». Для конкретизації неточності вчитель записує на дошці: $17 \cdot 100 = 0017$.

«Провокуючими» умовно назвали такі завдання, які спрямовують учнів на виконання їх не за правилом, а «легшим» способом, що призводить до помилки. Наприклад, $14 + 6 \cdot 3$, $x - 6 = 26$, $48016 : 16$.

Доцільно урізноманітнювати форми опитування. Однією з них є «парне» опитування. До дошки викликають двох учнів, і вони по черзі відповідають. Завдання, як правило, пов'язані між собою. Для урізноманітнення опитування учнів бажано використовувати перфокарти, подачу завдань через графопроектор, на магнітній дошці.

29. Методика розв'язування складних задач на знаходження четвертого пропорційного

Задачі на знаходження четвертого пропорційного.

Характерною особливістю задач даного виду є те, що в умові задачі чітко визначені трійки величин, які пов'язані між собою прямою або оберненою пропорційною залежністю. Наприклад, в задачі, яка включає трійки величин (ціна кількість, вартість) і одна з цих величин стала учні можуть прослідкувати залежності:

а) пряма пропорційна залежність: якщо ціна стала величина, то чим більше ми будемо купляти, тим більше ми будемо платити. Розглянемо це на конкретній задачі:

Ціна	Кількість	Вартість
16 грн.	4	64 грн.
(однакова)	6	96 грн.
	8	128 грн.

б) обернена пропорційна залежність: якщо вартість стала величина, то чим більша ціна товару, тим менше ми можемо його купити.

Ціна	Кількість	Вартість
15 грн.	50	750 грн.
30 грн.	25	750 грн.
50 грн.	15	750 грн.

В задачах на знаходження четвертого пропорційного є вказівка на сталу величину, є два значення однієї змінної, два значення другої змінної, одне з яких шукана величина. Розв'язок задач даного типу зводиться до знаходження значення сталої величини.

У 7 ящиків розклали порівну 42 кг слив. Скільки потрібно таких ящиків, щоб розкласти 18 кг слив?

Міркування до задачі:

– Яке питання стоїть в задачі? (Скільки потрібно ящиків, щоб розкласти 18 кг слив?).

– Чи можна зразу відповісти на запитання задачі? (Ні. Ми не знаємо, скільки кілограмів слив поклали в 1 ящик).

– Що сказано про ящики? (Вони були однакові).

– Скільки слив було у 7 ящиках? (42 кг).

– Про що можна дізнатись з цих даних? (Скільки кг слив було в 1 ящику).

2) Запис розв'язування:

$$42 : 7 = 6 \text{ (кг) – маса 1 ящика;}$$

$$18 : 6 = 3 \text{ (ящ.) – потрібно ящиків.}$$

Числовий вираз:

$18 : (42 : 7) = 3$ (ящ.) Відповідь: щоб розкласти 18 кг слив, потрібно 3 ящики.

3) Закріплення.

Слід звернути увагу учнів на пряму пропорційну залежність, яка простежується в даній задачі: чим більше ящиків, тим більше можна покласти в них слив. Доцільні і такі запитання:

– На скільки менше потрібно ящиків для розкладання 18 кг слив?

– Порівняйте кількість слив в 7 ящиках і 3 ящиках (В трьох ящиках менше слив).

– На скільки менше кілограмів слив поклали в 3 ящики? (На 24 кг слив менше).

– У скільки ящиків можна було б розкласти 24 кг слив? (У 4 ящики).

Запропоновані запитання сприяють більш глибокому засвоєнню типових задач, вчать дітей виявляти ті залежності, які заховані в задачі.

Випишемо числові дані:

Маса	Кількість	Загальна маса
1 ящика	7 шт.	42 кг
однакова (6 кг)	3 шт.	18кг

Запропонуємо учням поставити всі можливі запитання:– Скільки всього було ящиків? (10 ящ.) Скільки кг слив поклали в 10 ящиків? (60 кг) Яка маса одного ящика? (6 кг).

30 Найважливіші величини в початковому курсі математики. Методика ознайомлення з величинами

В 1–4 класах формується уявлення про такі величини, як довжина, маса, об’єм, час, площа.

Величина розглядається як певна властивість предметів і явищ. Вивчення величини тісно пов’язане з вимірюванням. Однорідні величини можна порівнювати, додавати, віднімати, а також множити і ділити на число.

Вивчення величин пов’язане з розділами курсу, як «Нумерація» «Арифметичні дії».

В основі методики формування уявлень про величини лежить практичний метод.

Методика вивчення кожної величини має свої особливості, пов’язані зі специфікою даної величини, та загальний підхід до величини як властивість предметів і явищ дозволяє говорити про загальну **методику вивчення величин, яка включає наступні етапи:**

I. етап. Виявлення уявлень дитини про дану величину. Введення поняття і відповідного терміну.

II. етап. Порівняння однорідних величин (візуально, відчуттям, накладанням, прикладання, за допомогою різних мірок).

III. етап. Знайомство з одиницею вимірювання величини і з матеріальним приладом.

IV. етап. Додавання і віднімання однорідних величин, виражених в одиницях одного найменування.

V. етап. Знайомство з новими одиницями вимірювання величин в тісному зв'язку з вивченням нумерації по концентрам. Переведення одних одиниць вимірювання в інші.

VI. етап. Переведення величин, виражених в одиницях одних найменувань, в однорідні величини, виражених в одиницях других найменувань.

VII. етап. Додавання і віднімання однорідних величин, виражених в одиницях двох різних найменувань.

VIII. етап. Множення і ділення величини на число.

Для формування вірного уявлення про величини важливо приділити особливу увагу наступним питанням: методиці знайомства з величиною; формуванню вимірювальних навиків; формуванню уміння переводити величини, виражених в одиницях одних найменувань в інші.

**НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «ПРИРОДОЗНАВСТВО»»,
«МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
«СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»»**

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Назвіть завдання, які розв'язує методика навчання освітньої галузі «Природознавство». Розкрийте сутність кожного з них.
2. Мета і завдання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі. Формування предметних компетентностей.
3. Дайте загальну характеристику навчального курсу «Природознавство» у початковій школі.
4. Мета і завдання курсу «Я у світі». Зміст навчального матеріалу.
5. Охарактеризуйте природничі поняття, якими мають оволодіти учні початкової школи.
6. Методика опрацювання теми «Людина» у 3 класі на уроках курсу «Я у світі».
7. Розкрийте роль географічного майданчика в опануванні учнями природознавства. Дайте характеристику його влаштуванню та обладнанню.
8. Методика опрацювання теми «Людина» у 4 класі на уроках з курсу «Я у світі».
9. Охарактеризуйте практичні методи навчання природознавства.
10. Методика опрацювання теми «Людина серед людей» у 3 класі на уроках з курсу «Я у світі».
11. Охарактеризуйте наочні методи навчання природознавства
12. Методика опрацювання теми «Людина серед людей» у 4 класі на уроках з курсу «Я у світі».
13. Доведіть, що метод спостереження є провідним методом вивчення природи у початковій школі.
14. Методика опрацювання теми «Людина у суспільстві» у 3 класі на уроках з курсу «Я у світі».
15. Поясніть необхідність застосування різноманітних форм навчання у процесі викладання природознавства.
16. Методика опрацювання теми «Людина у суспільстві» у 4 класі на уроках з курсу «Я у світі».
17. Назвіть типи уроків природознавства. Охарактеризуйте методику проведення предметного уроку.
18. Методика опрацювання теми «Людина і світ» у 3 класі на уроках з курсу «Я у світі».

19 Визначте особливості організації і проведення узагальнюючого уроку з природознавства.

20 Методика опрацювання теми «Людина і світ» у 4 класі на уроках з курсу «Я у світі».

21 Охарактеризуйте структуру й методику проведення комбінованого уроку з природознавства.

22 Методи та прийоми вивчення курсу «Я у світі» у початковій школі.

23 Розкрийте функціональну значущість кожного структурного компонента уроку-екскурсії.

24 Позаурочна та позакласна робота з курсу «Я у світі».

25 Назвіть види позаурочної й позакласної роботи; дайте характеристику кожного з них.

26. Розкрийте роль бесіди у навчанні природознавства, охарактеризуйте види бесід

27 Назвіть головну мету та функції контролю знань, умінь та навичок молодших школярів з природознавства.

28 Розкрийте особливості організації позаурочної роботи з природознавства у початковій школі

29 Доведіть необхідність комплексного використання засобів навчання у процесі навчання молодших школярів природознавства.

30. Розкрийте особливості застосування розповіді на уроках природознавства у початковій школі

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Назвіть завдання, які розв'язує методика навчання освітньої галузі «Природознавство». Розкрийте сутність кожного з них

Методика навчання освітньої галузі «Природознавство» в початковій школі – це педагогічна наука, що досліджує мету, відбір змісту, різні форми, методи, технології навчання, контроль якості засвоєння молодшими школярами курсу природознавства.

Предметом методики навчання освітньої галузі «Природознавство» є процес навчання курсу природознавства в початковій школі.

Мета методики досягається через розв'язання конкретних завдань:

- 1) виокремлення цілей природничо-наукової освіти у початковій школі;
- 2) визначення принципів відбору матеріалу і змісту навчального предмета;
- 3) розробка ефективних методів, форм і засобів навчання;
- 4) виявлення оптимальних умов розвитку молодших школярів у процесі вивчення курсу природознавства;
- 5) розробка системи підготовки майбутнього вчителя до організації та керування процесом навчання природознавства молодших школярів.

Усі наведені завдання можна сформулювати так: «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство» розробляє питання – чого навчати на уроках природознавства, як учити і чому так, а не інакше?

Чого навчати? Відповіддю на це питання є розробка змісту навчання – програм із природознавства, створення підручників і різних навчальних посібників для учнів, їх постійне вдосконалення.

Як учити? Відповідно до цього питання розробляють методи навчання, методичні прийоми, системи завдань, рекомендації із застосування тих чи інших видів вправ.

Чому так, а не інакше? Тут мається на увазі дослідження порівняльної ефективності методів, обґрунтування вибору методики, експериментальна перевірка рекомендацій тощо.

Теоретичною базою курсу для майбутніх учителів початкової школи є попереднє вивчення природничо-наукових та психолого-педагогічних дисциплін. Вироблення практичних умінь і навичок здійснюється у процесі проходження педагогічної і польової практик.

Вивчення методики навчання освітньої галузі «Природознавство» допоможе молодим учителям свідомо і творчо формулювати цілі навчання, вибирати зміст, форми, методи і засоби проведення навчальних занять із природознавства в початковій школі.

2. Мета і завдання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі. Формування предметних компетентностей

Ідея цієї дисципліни є визнання як найвищої цінності на Землі, окреслення найбільш перспективних шляхів формування особистості, яка поєднує в собі патріотизм і любов до своєї Вітчизни, стверджує демократичні цінності громадянського суспільства та прагне жити в рідній процвітаючій Україні. Освітня галузь «Суспільствознавство» саме й покликаний слугувати благородній справі формування сучасного світогляду молодій людині представника нової генерації українського народу. Метою предмета є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і життєвої компетентностей на основі поетапного засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює загальнолюдські, загальнокультурні й національні цінності, соціальні норми, громадянську активність, практику прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій, різних позицій.

3. Дайте загальну характеристику навчального курсу «Природознавство» у початковій школі

Відповідно до базового навчального плану, курс «Природознавство» вивчається з 1 по 4 клас по дві години на тиждень

у кожному класі. Загальний обсяг навчального часу становить 270 годин.

Введення навчального предмета «Природознавство» у структуру навчального плану початкової школи як двогодинного предмета з 1 по 4 класи зумовило переосмислення цілей, функцій та змістового наповнення навчального предмета.

Програма навчального предмета «Природознавство» (автори: Т. Гільберг, Т. Сак, Д. Біда, І. Грущинська) розроблена на основі Державного стандарту початкової загальної освіти, її зміст структурований за *спірально-концентричним* принципом, що передбачає неперервне розширення і поглиблення знань та повторне вивчення певних тем із метою глибокого проникнення в сутність явищ та процесів відповідно до вікових особливостей дітей. Зміст програми інтегрований, поєднує пропедевтику біології та екології, географії, фізики, астрономії, хімії.

Метою навчального предмета «Природознавство» визначено:

- сприяння формуванню природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину та основ екологічних знань;
- опанування способами навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності;
- розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи.

Природознавча компетентність учня початкової школи – це особистісне утворення, що характеризує здатність учня розв'язувати доступні соціально і особистісно значущі для нього практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа».

Програмою з природознавства передбачено реалізацію освітньої, розвивальної, виховної та мотиваційної функцій.

Освітня функція передбачає формування природознавчої компетентності через:

- ✓ урізноманітнення типології уроків (комбінований урок, урок-екскурсія, урок-подорож, урок-дослідження, нестандартний урок тощо);

✓ вибір методів навчання (спостереження, ігрові вправи, практичні дії, практичні роботи), методів взаємодії (рольові ігри, робота у малих групах, у парах тощо) та видів навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності;

✓ застосовування практичних методів навчання на різних етапах уроку: організацію безпосередніх спостережень дітей, їхню практичну та дослідницьку роботу, у процесі якої формуються уміння застосовувати набуті знання, способи діяльності в реальних навчальних і конкретних життєвих ситуаціях;

✓ забезпечення змістових та мотиваційних зв'язків природознавства з навчальним матеріалом інших предметів початкової школи;

✓ здійснення співпраці вчителя з батьками, батьків – з дітьми.

Розвивальна функція навчального предмета реалізується шляхом відображення тих видів діяльності, які передбачають розвиток психічних пізнавальних процесів (перцептивні, мислительні, мнемічні, мовленнєві, імажинативні), зокрема уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, доводити, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки.

Виховна функція передбачає створення ситуацій для формування в учнів вибіркового досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи, що потребує оцінювання об'єктів, вибіркового ставлення до світу природи на основі певних переконань, екологічно спрямованого світогляду, формування особистісних рис із соціальними, моральними, естетичними властивостями, що регулюються суспільними нормами, правилами, поведінковими еталонами у взаємодії людини і природи.

Реалізація **мотиваційної функції** має на меті розвиток позитивних мотивів навчання, пізнавальних потреб та інтересу до природознавчої тематики і способів її застосування у природодоцільній діяльності.

4. Мета і завдання курсу «Я у світі». Зміст навчального матеріалу

Однією з головних цілей даної програми «Я у світі» є втілення в практику роботи початкової школи вимог, які містяться в Державному стандарті початкової загальної освіти, в освітній галузі «Суспільствознавство» і спрямовується на соціалізацію особистості молодшого школяра, його патріотичне і громадянське виховання. Поступове формування ставлення школярів до себе, до найближчого і віддаленого соціального середовища сприятиме розвитку їхньої самосвідомості й самовизначення, а також прагнення до самовдосконалення. Програма пропонує реалізувати навчально-виховні та розвивальні завдання стандарту шляхом виділення його положень в окремий курс. Останній має вивчатися упродовж 3 та 4 класів.

Метою предмета є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і життєвої компетентностей на основі поетапного засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює загальнолюдські, загальнокультурні й національні цінності, соціальні норми, громадянську активність, практику прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій, різних позицій.

5. Охарактеризуйте природничі поняття, якими мають оволодіти учні початкової школи

Формування і розвиток природничих понять було і залишається найактуальнішою проблемою у навчанні природознавства у початковій школі.

Поняття – це узагальнена форма відображення у свідомості людини навколишньої дійсності.

У понятті як логічній категорії виокремлюють дві його взаємопов'язані і взаємопротилежні сторони: *зміст і обсяг*.

Зміст поняття – це сукупність суттєвих ознак предмета, що відрізняють його від інших.

Наприклад: у зміст поняття «тварини» входять такі ознаки:

✓ належать до живої природи (живляться, дихають, ростуть, активно переміщуються у просторі, розвиваються, розмножуються);

✓ живляться за рахунок живої природи (рослинами і тваринами).

У початковому курсі природознавства розрізняють такі поняття за змістом:

- **астрономічні** (Сонце, Сонячна система, планети, супутники планет, зірки, сузір'я, комети, астероїди тощо);

- **біологічні:**

- ✓ **ботанічні** (рослина, корінь, стебло, лист, квітка, плід, умови розвитку рослин тощо);

- ✓ **зоологічні** (тварина, свійські і дикі тварини, комахи, риби, птахи, звірі, способи живлення, способи пересування тощо);

- ✓ **анатомічні** (організм людини, системи органів тіла людини, дихальна система, травна система, кровоносна система, органи чуття тощо).

- **геологічні** (гірські породи, корисні копалини, видобуток корисних копалин, поклади корисних копалин тощо);

- **географічні** (форми земної поверхні, територія, рівнина, гора, горб, річка, горизонт, орієнтування на місцевості, масштаб, план, карта, глобус, природна зона, острів, материк, океан тощо);

- **екологічні** (природне угруповання, ланцюг живлення, умови життя; охорона природи, взаємозв'язки живих організмів у природі, охорона природи, екологічна безпека тощо);

- **фенологічні** (пора року, зима, ознаки зими в неживій природі, осінь, осінні зміни в живій і неживій природі, весна та її ознаки тощо);

- **фізичні** (тіло, речовина, явище, властивості води, кругообіг води в природі, властивості повітря тощо);

- **сільськогосподарські поняття** (овочі, фрукти, бур'яни, перегній, мінеральні і органічні добрива тощо).

Обсяг поняття – безліч предметів, кожному з яких належать ознаки, що становлять зміст поняття.

Наприклад: поняття «тварини» об'єднує групи: звірі, птахи, комахи, риби, земноводні, плазуни тощо.

У початковій школі на уроках природознавства розрізняють поняття за **обсягом**:

Прості – це елементарні, первинні поняття, що характеризуються однією суттєвою ознакою (річка, зірка, Сонце, супутник, Місяць).

Складні поняття мають кілька ознак. Вони включають ряд простих понять, кількість яких залежить від рівня узагальнення: чим вищий рівень узагальнення, тим більша кількість понять об'єднується (гори, міста, річки).

Збірні об'єднують складні і прості поняття (річки Черкаської області, планети Сонячної системи тощо).

Природничі поняття можна поділити на *загальні й одиничні*.

Загальні поняття відтворюють у мисленні не окремі предмети чи явища, а цілу їх однорідну групу, що має одну й ту саму назву (дерево, кущ, річка, риба, птах, комаха тощо). Загальні поняття включають істотні ознаки, які є спільними для всіх об'єктів, що входять до цих понять.

Одиничні – це поняття про конкретні об'єкти і явища, що мають власну назву: кущ калини, дерево клен, річка Уманка, птах голуб тощо. У змісті одиничних понять знаходять місце як загальні ознаки групи предметів чи явищ, так і ознаки, що притаманні лише певному об'єкту чи явищу, які зумовлюють його своєрідність.

У початковій школі процес навчання природознавства завершується утворенням переважно елементарних понять, у яких відбитий певний рівень вивченого навчального матеріалу про навколишній світ, узагальнені істотні ознаки об'єктів і явищ природи. Ці поняття представлені термінами, мають визначення, а зміст їх розкрито певними прийомами опису і пояснення.

6. Методика опрацювання теми «Людина» у 3 класі на уроках курсу «Я у світі»

Людина, суспільство, держава, Україна, закон і права, символи, людські цінності, позитивні риси характеру, культура – ці елементи являються першочерговими, що задають мету реалізації програми «Я у світі».

Конкретними теоретичними знаннями про людину та її діяльність, державу та її функції, патріотизм та формування

позитивних рис людини, культуру та її види повинні оволодівати майбутні вчителі початкових класів. Лише за умови, коли майбутній педагог вільно володіє теоретичним матеріалом у нього є прекрасна можливість на належному рівні розкрити методику формування того чи іншого суспільствознавчого поняття при проведенні уроків «Я у світі».

7. Розкрийте роль географічного майданчика в опануванні учнями природознавства. Дайте характеристику його влаштуванню та обладнанню

Робота на географічному майданчику має важливе освітнє і виховне значення, зацікавлює дітей і дуже корисна для засвоєння знань учнями.

Учні навчаються:

- найпростішим методам спостережень за природними явищами;
- правильно фіксувати й описувати в щоденниках та в класному календарі природи і праці людей спостережувані явища;
- аналізувати, узагальнювати умови погоди і знаходити найпростіші взаємозв'язки між окремими метеорологічними елементами.

Географічний майданчик влаштовують на шкільному подвір'ї так, щоб на нього не падала тінь від будинків, що стоять поруч.

Відведену під географічний майданчик ділянку 100 кв. м треба вирівняти, обгородити спеціальним парканом заввишки до 1 м, а потім встановити потрібне обладнання: гномон, флюгер, зовнішній термометр, снігомірну рейку, дощомір, барометр тощо.

У центрі майданчика встановлюється вертикально **гномон** (стержень висотою 1,5 м). За допомогою гномона учні спостерігають за видимим рухом Сонця і за тінню, яка падає від гномона опівдні, роблять висновок про зміни висоти Сонця протягом року.

Обов'язково на географічному майданчику на металевій жердині висотою 10 м встановлюють **флюгер** (основні його частини: показник напрямку вітру і показник сторін горизонту). За допомогою цього приладу учні спостерігають за напрямом і силою вітру.

На географічному майданчику встановлюється **метеорологічна будка** (білого кольору, щоб вона відбивала сонячні промені), в яку вмонтовують **термометр** для спостережень за температурою повітря, **барометр** для визначення атмосферного тиску тощо. Барометр можна вішати і в класі на стіні.

Для вимірювання товщини снігового покриву на географічному майданчику встановлюють **снігомірну рейку**. Восени, поки земля ще не замерзла, рейку втикають гострим кінцем у землю так, щоб, знаходячись у вертикальному положенні, вона входила в землю якраз до першої риски, від якої починається рахунок сантиметрів. Встановлювати рейки потрібно в різних місцях: біля паркана, на відкритому місці тощо.

На географічному майданчику бажано встановити **дощомір**. Цей прилад можна виготовити з відра або лійки. Дощомір встановлюється на стовпчику, вбитому в землю. Кількість зібраної дощоміром води можна виміряти звичайною мензуркою.

На географічному майданчику проводиться також моделювання. Для цього треба мати ящик з піском. За завданням вчителя учні відтворюють з нього різні форми поверхні, які вони спостерігали на екскурсії або розглядали на картині.

Якщо до метеорологічної ділянки є можливість підвести воду, то споруджують водойму з «рікою» – виток, руслом, притоками, гирлом. Якщо на шляху штучного річки ставити різні перешкоди, можна простежити картину розмивання берегів, утворення островів, водоспадів.

Така робота на географічному майданчику проводиться восени і навесні, а взимку проводять лише метеорологічні спостереження і вимірювання висоти снігового покриву тощо.

З метою ознайомлення учнів із розміщенням шарів ґрунту на географічному майданчику необхідно зробити ґрунтовий розріз.

Успіх у роботі на географічному майданчику залежить від систематичної і повсякденної праці на ньому молодших школярів і здійснення постійного контролю за ходом її виконання з боку вчителя.

8.Методика опрацювання теми «Людина» у 4 класі на уроках з курсу «Я у світі»

Уроки курсу « Я у світі» можуть бути досить різноманітними як за формами роботи, так і за змістом, вдалим буде використання педагогічних інновацій.

Викладання матеріалу на основі інновацій сприяє розв'язанню таких актуальних проблем у навчанні, як:

- активізація аналітичного мислення учнів;
- розвиток дослідницьких навичок;
- розширення світогляду учнів;
- використання інформаційних технологій під час розв'язування найскладніших життєвих завдань.

Для практичного втілення цієї ідеї потрібно використовувати такі найбільш поширені інновації:

- особистісно-орієнтовані технології навчання;
- проблемне навчання;
- технологію розвитку «критичного мислення»;
- інформаційно-комунікаційні технології;
- проектні та дослідницькі методи в навчанні;
- технологію використання в навчанні ігрових методів: рольових, ділових і інших видів навчальних ігор;
- інтерактивні технології навчання.

Впровадження та використання інновацій дає можливість встановити в своїй роботі різні форми взаємодії «учитель-учень», що дає можливість вчителю спрогнозувати позитивне ставлення учнів до уроку.

9.Охарактеризуйте практичні методи навчання природознавства

Для успішного навчання словесного сприймання й споглядання **наочності** недостатньо. Особливого значення в навчанні молодших школярів, які за своєю природою прагнуть діяти, набувають **практичні методи**.

Практичні методи найчастіше застосовуються на предметних уроках й уроках-екскурсіях.

Серед практичних методів розрізняють:

- лабораторні роботи;
- практичні роботи різного змісту та з різними матеріалами;
- моделювання;
- проектування.

На уроках природознавства діти мають проводити нескладні досліди своїми руками – це **учнівські досліди** або **лабораторні роботи**.

Постановка учнівського досліду: активізує увагу, розвиває творче мислення; допомагає дітям зрозуміти певні явища природи та зміни, що відбуваються у довкіллі під впливом різних зовнішніх факторів, а також з'ясувати їх причиново-наслідкові зв'язки; підвищує інтерес до вивчення природознавства. Діти самостійно можуть проводити досліди на виявлення властивостей повітря, снігу й льоду, води при нагріванні та охолодженні; умов, необхідних для життя рослин тощо.

Практичні роботи у початковій школі проводять у класі, під час екскурсій, на шкільному подвір'ї, навчально-дослідній земельній ділянці, географічному майданчику. Особливе місце серед практичних методів займають практичні роботи з приладами (компасом, термометром, глобусом, телурієм тощо), планом і картою, розпізнавання і визначення предметів природи тощо.

Моделювання виконує функцію методу, коли дитина на основі створеного в голові образу сама створює модель і в процесі діяльності отримує інформацію про модельований предмет, явище.

На уроці природознавства можна застосувати моделювання учнями в ході практичної роботи з піску, глини, пластиліну й інших матеріалів із застосуванням фарб, форм поверхні, різних видів водоймищ, фрагментів природних угруповань; у зошитах учні самі створюють (викреслюють) моделі напрямів сторін горизонту, моделі місцевості або шляху руху у вигляді плану, схеми розвитку рослини з насіння, утворення джерела тощо.

В основу **проектування** на уроках природознавства покладено створення проекту – результату (продукту) колективної або індивідуальної творчо-пошукової діяльності, що отримується при

розв'язанні тієї чи іншої проблеми. Цей результат можна побачити, осмислити, застосувати на практиці.

Проектна діяльність включає такі етапи:

- розробка проектного задуму (плану);
- реалізація проектного задуму (виконання запланованих дій);
- оцінка результатів.

Програмою з природознавства передбачено роботу зі створення проектів після вивчення майже кожного розділу («Будьмо знайомі! (Походження назв рослин і тварин), «Вивчення небесних тіл за допомогою наземних телескопів та космічних апаратів», «Речовини навколо нас», «Захисти природу» тощо).

10.Методика опрацювання теми «Людина серед людей» у 3 класі на уроках з курсу «Я у світі»

Можливим було б використання і тренінгових технологій, спрямованих на розвиток творчого мислення, комунікативності. Тренінг спонукає дитину звертатись до свого внутрішнього світу, оцінювати свої позитивні надбання і невикористані можливості, вибудовувати індивідуальну програму життєдіяльності на близьку і віддалену перспективу. Проте під час проведення тренінгів слід дотримуватися всіх вимог до їх проведення, оскільки буде втрачатися результативність. Оскільки у змісті предмета «Я у світі» першочерговими є формування системи ставлень учнів до навколишнього світу, створення умов для вибору ними суспільних цінностей, формування соціальної, громадянської компетентностей та вміння вчитися, то і кожен урок вчителя має бути нестандартним, позбавленим знаннецентричності, направленим здобуття дитиною практичних навиків.

11 Охарактеризуйте наочні методи навчання природознавства

Наочний метод – це візуально-чуттєве сприйняття предметів та явищ навколишнього світу в їх натуральному або штучному, символічному зображенні.

Наочні методи можуть застосовуватися як при вивченні нового матеріалу, так і при його закріпленні. При вивченні нового матеріалу вони є способом формування нових знань, а при його закріпленні – способом практичного застосування знань.

До наочних методів навчання належать *ілюстрування, демонстрування і спостереження*.

Ілюстрування – оснащення ілюстраціями статичної (нерухомої) наочності: плакатів, малюнків, картин, карт, схем тощо.

У процесі вивчення природознавства ілюстрування допомагає учням ефективніше сприймати навчальний матеріал, формувати конкретні уявлення, точні поняття.

Демонстрування на уроках природознавства передбачає показ учителем натуральних об'єктів, певних дослідів, аудіовізуальних засобів, моделей, приладів тощо.

Вивчення природи за допомогою демонстрування натуральних об'єктів дозволяє формувати достатньо повні і достовірні уявлення про об'єкт, що вивчається, полегшує формування уявлень про об'єкти і явища природи, які з різних причин не можуть бути вивчені в самій природі, створює можливості безпосередніх контактів дитини з живою природою.

Для досягнення цієї мети об'єкти ставлять на спеціальні підставки, створюють особливий фон, підсвічування, використовують допоміжне устаткування, наприклад, проекційну апаратуру. Дрібні об'єкти можна для показу пронести по класу. Рухомі об'єкти, наприклад, дрібних і середніх тварин, поміщають у клітки, прозорі ємкості (скляні або поліетиленові банки, пробірки, акваріуми, тераріуми) тощо.

Вивчення натуральних об'єктів доречно поєднувати з демонструванням ілюстративних наочних посібників, яке допомагає дитині побачити цей об'єкт у взаєминах з місцем існування, отримати додаткову інформацію про звички, способи прояву якихось життєвих процесів тощо. Варто застосовувати і роботу з підручником, що дозволяє знаходити потрібні терміни, складати формулювання тощо.

При використанні методу демонстрування вчителю необхідно забезпечити всебічний огляд об'єкта, чітко визначити головне,

детально продумати пояснення, залучати учнів до пошуку потрібної інформації.

Спостереження – це безпосереднє, цілеспрямоване сприймання предметів і явищ навколишнього світу за допомогою органів чуття (зору, слуху, дотику, нюху, смаку). Спостерігати предмети і явища можна в самій природі або у приміщенні. Діти спостерігають як самотійно, так і під керівництвом вчителя. Спостереження проводяться на уроках природознавства під час розповіді вчителя при демонструванні різних наочних посібників, на предметних уроках, уроках-екскурсіях, під час роботи на пришкольній навчально-дослідній земельній ділянці, а також у позаурочний час у куточку живої природи, полі, лісі, на городі, річці тощо.

12 Методика опрацювання теми «Людина серед людей» у 4 класі на уроках з курсу «Я у світі»

Суспільствознавчі факти, закономірності слугують предметом вивчення учнями предмета «Я у світі», і разом з тим, є предметом викладу їх учителем у школі. Методика викладання освітньої галузі «Суспільствознавство» з'ясовує, для чого треба вивчати предмет «Я у світі». Викладаючи предмет, учитель повинен розкривати його освітнє та виховне значення. При цьому він має націлювати свою роботу на те, щоб вивчення не обмежувалося лише ознайомленням молодших школярів з окремими фактами з життя суспільства; під час вивчення цього предмета в учнів потрібно сформувати цілісне уявлення про суспільство, забезпечити розуміння ними найпростіших причинно-наслідкових зв'язків, що існують у навколишньому світі; розкрити культуру взаємодіяння людей; передбачити накопичення досвіду особистісного ставлення до системи цінностей, до суспільства; сприяти розвитку розумових здібностей школярів, їхньої емоційної сфери, пізнавальної активності та самотійності, здатності до самовираження тощо.

Для того, щоб оволодіти методикою викладання освітньої галузі, майбутньому вчителю початкової школи потрібно знати зміст таких наукових дисциплін, а саме: психологію і педагогіку (загальну,

вікову, соціальну), краєзнавство, історію світову та України, природознавство, етику, естетику, культурологію, правознавство.

Вчитель повинен вміти педагогічно доцільно реалізувати програму навчального предмета «Я у світі» на практиці в школі, забезпечуючи засвоєння учнями навчального матеріалу, розв'язуючи завдання курсу.

13 Доведіть, що метод спостереження є провідним методом вивчення природи у початковій школі

Спостереження – це безпосереднє, цілеспрямоване сприймання предметів і явищ навколишнього світу за допомогою органів чуття (зору, слуху, дотику, нюху, смаку). Спостерігати предмети і явища можна в самій природі або у приміщенні. Діти спостерігають як самостійно, так і під керівництвом вчителя. Спостереження проводяться на уроках природознавства під час розповіді вчителя при демонструванні різних наочних посібників, на предметних уроках, уроках-екскурсіях, під час роботи на пришкольній навчально-дослідній земельній ділянці, а також у позаурочний час у куточку живої природи, полі, лісі, на городі, річці тощо.

За певними ознаками спостереження поділяються на такі **види**:

за формою організації діяльності учнів:

- індивідуальні (спостереження виконується кожним учнем самостійно);
- групові (завдання виконуються групами по 2 – 5 учнів);
- фронтальні (здійснюються з усім класом, за однаковим завданням під керівництвом вчителя);

за рівнем пізнавальної самостійності:

- репродуктивні (спрямовані на сприймання і відтворення зовнішніх ознак, властивостей предметів та явищ);
- евристичні (спрямовані на розв'язання проблеми);

за часом проведення:

- випереджувальні (проводяться ще до засвоєння нових знань);
- опорні (організуються в процесі засвоєння нових знань);

- розширювальні (застосовуються після засвоєння теоретичних знань);

за об'єктом спостереження:

- фенологічні (сезонні зміни в природі);
- жива природа (рослини, тварини, людина);
- нежива природа;

за тривалістю виконання:

- короткочасні (потребують незначного відрізка часу);
- довготривалі (як правило, проводяться в позаурочний час; потребують часу).

Будь-які спостереження починаються з постановки мети, визначення об'єкта і повідомлення завдання. Завдання для спостережень повинні спрямовувати увагу дітей на те, що їх безпосередньо оточує, тобто зміст завдань повинен будуватися на краєзнавчому принципі.

14 Методика опрацювання теми «Людина у суспільстві» у 3 класі на уроках з курсу «Я у світі»

«Я у світі» – новий навчальний предмет, який справедливо називають першим курсом громадянської освіти.

Навчальна дисципліна «Методика навчання предмета «Я у світі»» покликана підготувати вчителя, який би формував саме таку людину, інтелектуально-творчу особистість. Перед педагогом стоять завдання: використати набуті знання та вміння, щоб допомогти соціалізації особистості молодшого школяра в українському суспільстві, забезпечити умови для особистісного розвитку учня, формування його соціальної і громадянської компетентностей. З цією метою студент повинен знати зміст Державного стандарту початкової загальної освіти, освітньої галузі «Суспільствознавство», програми загальної середньої загальноосвітньої школи «Я у світі», підручників «Я і Україна», оволодіти формами, інноваційними технологіями і методиками викладання навчального предмета «Я у світі» в початковій школі.

То ж оволодіваймо знаннями, навчаймося наполегливо та творчо!

15 Поясніть необхідність застосування різноманітних форм навчання у процесі викладання природознавства

Засвоєння знань учнями залежить не тільки від методів і прийомів навчання, а й від форм організації навчання природознавства.

Форма організації навчання – спосіб організації навчальної діяльності, що здійснюється у визначеному порядку і певному режимі.

У теорії і практиці навчання природознавства склалися три групи форм організації навчальної діяльності учнів: *урок, позаурочна діяльність і позакласна робота*. Кожна з форм організації характеризується певною структурою, принципами упорядкування її структурних елементів та взаємозв'язками між ними. Але разом з тим вони мають і загальні риси. А саме:

- пізнавальні, виховні і розвивальні завдання мають добиратися класоводом залежно від змісту заняття, вікових особливостей учнів, рівня їхньої підготовленості;
- при визначенні обсягу і складності змісту навчального матеріалу на заняттях необхідно враховувати державні вимоги навчального навантаження молодших школярів, правила безпеки і гігієни праці;
- застосування різноманітних методів і прийомів, вибір і поєднання яких залежить від цілей змісту занять;
- достатнє і необхідне матеріальне забезпечення занять;
- оптимальний темп ходу занять і раціональне використання відведеного часу вимагають обов'язкового продумування чіткої послідовності і змінюваності видів діяльності, а також підготовки умов, матеріалів тощо;
- по можливості використання потенційних здібностей кожного учня, врахування його індивідуальних особливостей.

Основною формою організації навчання є *урок*. На уроках вивчається матеріал, визначений програмою. Але на уроці вчитель не завжди може показати пристосування організмів до навколишнього середовища, продемонструвати взаємозв'язки, що існують у природі, природні явища тощо. Тому з уроками тісно пов'язані й інші,

допоміжні форми організації навчального процесу, які застосовує класовод: *позаурочні, позакласні заняття, домашні завдання, літні роботи учнів* тощо.

16 Методика опрацювання теми «Людина у суспільстві» у 4 класі на уроках з курсу «Я у світі»

У підвищенні мотивації спільної навчально-пізнавальної діяльності студента на заняттях з освітньої галузі «Суспільствознавство» належне місце займають й ігрові технології. Ігри посідають важливе місце серед перспективних методів інтерактивного навчання у професійній освіті. Вони використовуються для тренування розвитку творчого мислення формування практичних умінь і навичок активізують сприймання навчального матеріалу стимулюють увагу і підвищують інтерес до вивчення освітньої галузі «Суспільствознавство» Важливе значення мають ігри-сценування. Це своєрідний діловий театр коли розігрується яка-небудь ситуація поведінки в ній людей. Тут студент має мобілізувати весь свій досвід знання навички зуміти вжитися в образ певної особи зрозуміти особливості її виробничої діяльності оцінити обстановку і знайти правильну лінію поведінки.

17 Назвіть типи уроків природознавства Охарактеризуйте методику проведення предметного уроку

Залежно від мети, змісту і вибраних методів навчання визначається тип уроку. У початковій школі використовують 5 основних типів уроків природознавства:

- ✓ урок засвоєння нових знань,
- ✓ комбінований урок,
- ✓ предметний урок,
- ✓ урок-екскурсія,
- ✓ узагальнюючий урок.

Предметний урок – це урок, на якому учні працюють у класі безпосередньо з предметами вивчення, а не з їх зображенням. На

такому уроці об'єкт для вивчення передається в руки учня і провідними формами діяльності дітей є *практичні і лабораторні роботи*. Останні можуть бути організовані як фронтальні, або групові, або індивідуальні.

Роль предметних уроків у навчальному процесі дуже велика, тому що вони дозволяють:

- накопичити певний запас конкретних уявлень про предмети і явища природи, що є основою формування і розвитку понять, думок, висновків;
- забезпечити сприймання предметів і явищ природи різними органами чуття дітей;
- мобілізувати діяльність таких органів сприймання, які на уроках іншого типу перебувають у пасивному стані;
- учні не лише розглядають конкретний матеріал, а вчаться уважно спостерігати за даним предметом чи явищем, виокремлювати його суттєві та несуттєві ознаки, визначати схожість і відмінність з іншими предметами і на цій основі робити висновки, узагальнення;
- підвищувати інтерес учнів до роботи, активізувати процес навчання;
- розвивати у дітей важливі практичні уміння і навички тощо.

На предметному уроці виховується акуратність, наполегливість, уміння долати труднощі і доводити справу до кінця.

Структура предметного уроку дещо відрізняється від структури комбінованого уроку. У молодших школярів ще слабкі навички практичної роботи, тому на їх виконання потрібно багато часу. Отже, на цих уроках може не бути повторення. Якщо вчитель все ж таки планує цей етап, то методика його проведення буде такою, як і на комбінованому уроці. Основний час (25 – 30 хв) відводиться на вивчення нового матеріалу.

Домашні завдання на цьому уроці можна запропонувати, подібні до тих, що вивчались у класі:

- виконати зарисовки з натури об'єктів;
- провести досліди;

- підібрати з довідкової та науково-популярної літератури відомості про об'єкти та предмети. Можна запропонувати дітям виконати диференційовані завдання.

18 Методика опрацювання теми «Людина і світ» у 3 класі на уроках з курсу «Я у світі»

Системою всіх занять з даного курсу є активна взаємодія студентів один з одним та з викладачем з метою спільного розв'язання поставленого того чи іншого завдання. При цьому студенти вільно обмінюються думками ідеями пропозиціями проводяться дискусії виявляється творчий характер кожного студента розвивається самостійність доброзичливість комунікабельність прагнення до творчого розв'язання проблем. Студенти вчаться застосовувати здобуті знання на практиці, а саме вміло використовувати знання при моделюванні та розробці планів-конспектів уроків «Я у світі». Це насамперед потребує творчого підходу, високого рівня методичного мислення кожного студента.

19 Визначте особливості організації і проведення узагальнюючого уроку з природознавства

Узагальнюючий урок проводиться в кінці вивчення певного розділу або в кінці навчального року. Завданням такого уроку є впорядкування та систематизація засвоєних знань.

На узагальнюючих уроках розкриваються елементарні причинно-наслідкові зв'язки, що існують у природі; матеріал, що вивчався, приводиться у певну систему. Такі уроки сприяють міцному і свідомому засвоєнню знань, розвитку пам'яті, мислення, мовлення молодших школярів тощо.

Під час підготовки до узагальнюючого уроку вчитель повинен скласти логічну схему вивченого змісту, в якій відображаються основні поняття та відношення між ними, що були засвоєні в розділі; ретельно продумати запитання, в які слід включити певний фактичний матеріал, передбачити порівняння, зіставлення; питання

повинні допомогти учням встановити зв'язки між предметами та явищами тощо.

На узагальнюючих уроках потрібно мати всі навчальні посібники, що використовувались на попередніх уроках, матеріал яких узагальнюється, щоб учні не лише розповідали про предмети та явища, а й мали можливість показати їх. Під час підготовки до узагальнюючого уроку вчитель повинен ретельно продумати запитання: у них слід включити певний фактичний матеріал, передбачити порівняння, зіставлення; питання повинні допомогти учням встановити зв'язки між предметами та явищами. На деяких уроках доцільно продемонструвати фрагменти фільму чи діафільм, нові для учнів досліди, запропонувати провести спостереження за новими об'єктами тощо.

На узагальнюючих уроках виняткова роль належить методу бесіди, яка повинна чергуватися з роботою з наочними посібниками, з використанням підручника, робочих зошитів тощо.

Виходячи із загальних завдань узагальнюючих уроків, до бесіди повинні бути включені різноманітні питання.

Перша група питань спрямована на відтворення певного фактичного матеріалу. Це питання із словами «хто?», «що?», «що є?» тощо. Зовсім необов'язково відтворювати весь фактичний матеріал теми. Важливо відібрати те, що є істотним при формулюванні висновків до розділу. *Друга група* питань повинна допомогти дітям виявити істотні ознаки і властивості предметів і явищ, встановити й усвідомити деякі об'єктивні взаємозв'язки між ними. Формулювання таких питань будується на застосуванні логічних прийомів: порівняння (Чим відрізняються ці об'єкти? Які суттєві ознаки можна виокремити? тощо); класифікації (До якої групи належить...? Хто зайвий...? тощо); систематизації («Чому?», «З чим пов'язано ...?», «Поясніть причини...» тощо). *Третя група* питань дозволяє виокремити загальні риси вивчених об'єктів і сформулювати поняття. Це питання із словосполученнями «Що в них загальне?», «Що їх об'єднує?», «Як їх можна назвати одним словом, одним словосполученням?» тощо.

Бесіда завершується загальним висновком, у якому з уже зроблених первинних узагальнень відбиваються їх загальні риси, особливості.

Питання про домашнє завдання вирішується залежно від якості засвоєння матеріалу розділу і зробленого вчителем висновку. Якщо навчальний матеріал засвоєний усіма учнями класу, домашнє завдання може і не задаватися. В іншому випадку завдання можуть отримати окремі учні з деяких питань розділу.

Структура узагальнюючого уроку не містить етапу пояснення нового матеріалу.

20 Методика опрацювання теми «Людина і світ» у 4 класі на уроках з курсу «Я у світі»

Аналіз відвіданих уроків показав, що вчителі початкових класів, в основному, знають програмові вимоги до даного курсу, володіють сучасними методиками, забезпечують викладання програмового матеріалу у логічній послідовності, застосовуючи різноманітні навчальні методи (словесні, наочні, практичні), демонструючи різні види унаочнення, різноманітні методичні прийоми з метою формування молодших школярів відповідних уявлень і понять про об'єкти та явища природи, про взаємозв'язок себе з іншими компонентами світу в системах : я – я; я – інша людина; я – суспільство; я – світ.

21 Охарактеризуйте структуру й методику проведення комбінованого уроку з природознавства

Структура комбінованого уроку неоднозначна і залежить від того, які дидактичні цілі в ньому поєднуються.

Комбінований урок має дві або кілька дидактичних цілей, наприклад:

- перевірити раніше засвоєні знання;
- засвоїти нові знання;
- узагальнити, систематизувати знання;

- застосувати раніше засвоєні знання на практиці тощо.

Структура комбінованого уроку

I етап. Організаційний момент (0,5–1 хв.)

Учитель перевіряє готовність класу до уроку і створює робочу атмосферу.

II етап. Хвилинка календаря (3 хв)

Учні доповідають(відповідно до проведених спостережень), які зміни відбулися в природі за час від останнього уроку природознавства.

III етап. Перевірка раніше засвоєних знань (8–10 хв)

Ця частина уроку має за мету не лише контроль і облік знань, а й продовження роботи над формуванням відповідних понять.

Повторення попереднього матеріалу може відбуватися у формі фронтальної бесіди; індивідуального опитування; поєднання індивідуального опитування з колективною роботою; ущільненого опитування; самостійної письмової роботи тощо.

IV етап. Актуалізація чуттєвого досвіду та опорних знань і вмінь учнів (1–2 хв)

Для актуалізації опорних знань, умінь і навичок, потрібних для подальшого сприймання нового матеріалу, можна запропонувати різноманітні підготовчі вправи. Самостійними завданнями підготовчого характеру можуть бути: усні й письмові вправи на повторення, зіставлення певних фактів, попереднє читання та спостереження, розгляд картин та ілюстрацій, складання описів, змалювання певних об'єктів, відшукування даних тощо.

V етап. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми, мети і завдань уроку (1–2 хв)

Після повідомлення теми нового матеріалу, мети (освітньої, розвивальної і виховної) перш за все треба показати практичне значення виучуваного матеріалу:

VI етап. Сприймання й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу (20–25 хв).

На цьому етапі учителю необхідно використовувати різноманітні методи і прийоми: бесіду, що чергується із стислою розповіддю, колективну роботу з наочними посібниками, досліди, читання

вчителем уривків із додаткової художньої чи науково-популярної літератури, робота з текстом підручника тощо.

VII етап. Осмислення, узагальнення і систематизація знань (5 хв).

На цьому етапі учні узагальнюють, осмислюють і систематизують одержані на уроці нові знання. На цьому етапі застосовують такі методи і прийоми: бесіда, робота з підручником, таблицями, схемами, роздатковим матеріалом, малюнками, картами, використання дидактичних ігор тощо.

VIII етап. Повідомлення домашнього завдання.

IX етап. Підсумок уроку (2–3 хв).

Комбінований урок є найпоширенішим типом уроку природознавства у початковій школі.

22 Методи та прийоми вивчення курсу «Я у світі» у початковій школі

Найважливішим виховним аспектом цієї освітньої галузі є формування у школярів патріотизму, поваги до Української держави, її символіки, свідомого бажання зробити свій внесок у становлення України як демократичної заможної держави – рівноправного члена світової спільноти. Виховне спрямування забезпечується набуттям учнями досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу через вибір змісту, особистісно значущого для дітей, його зв'язок з навколишньою дійсністю, співвідношення системи потреб і мотивів, створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності.

Формування суспільствознавчих понять, а також встановлення взаємозв'язків і залежностей між ними в системі початкової освіти здійснюється через вивчення освітньої галузі «Суспільствознавство», що затверджена Державним стандартом початкової освіти та реалізується через уроки «Я у світі».

Провідна ідея навчальної дисципліни «Я у світі» – сформувати в учнів уявлення про цілісність світу; соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність і до суспільства.

Тому в змісті курсу відображені актуальні проблеми, які інтегрують знання з різних галузей.

Суспільствознавчий напрям охоплює знання про людину як моральну і самостійну істоту, знання про українське суспільство, в якому живе дитина.

«Я у світі» в 3-4 класах – автор програми Н.М.Бібік. Даний курс продовжує суспільствознавчу складову початкової освіти і спрямовується на соціалізацію особистості молодшого школяра, його громадянське зростання.

23 Розкрийте функціональну значущість кожного структурного компонента уроку-екскурсії

Важливе значення під час вивчення природознавчого матеріалу мають екскурсії. Урок-екскурсія – це особливий вид навчальних занять, що проводяться поза школою: у лісі, на полі, у парку тощо. На уроках-екскурсіях, як і на предметних уроках, учні безпосередньо вивчають предмети та явища природи, але тут вони бачать їх у природній обстановці, тоді як у класі об'єкти, що вивчаються, ізолюються один від одного і від навколишнього середовища. Екскурсія є основою краєзнавчої роботи класовода з учнями.

Усі екскурсії, що проводяться в початкових класах, можна розподілити на 3 групи:

- екскурсії в природу;
- екскурсії на виробництво;
- екскурсії в музеї.

Структура уроку-екскурсії

I етап. Організаційний момент (0,5–1 хв.).

II етап. Вступна бесіда (2–3 хв).

Вступну бесіду до екскурсії можна провести у класі або на місці екскурсії. Учитель знайомить дітей із темою, завданнями, метою, змістом і планом екскурсії. У бесіді нагадуються правила поведінки учнів на екскурсії. На даному етапі уроку учитель об'єднує дітей в групи. Кожній групі учнів дається завдання для самостійної роботи,

відбувається організація дітей до її виконання, призначаються відповідальні за обладнання тощо.

III етап. Самостійна робота (20–25 хв).

Діти проводять спостереження за предметами й об'єктами неживої і живої природи. Спостереження проходить за питаннями-завданнями. Учителю треба залучати дітей до активної самостійної роботи, збору матеріалу (листя, гілки, комахи тощо). Він має дати вказівки, показати прийоми роботи: як викопати рослину, як користуватися сачком тощо. На уроці-екскурсії, як і на предметному, вчителю потрібно стежити за роботою учнів, допомагати їм у разі потреби.

IV етап. Бесіда за матеріалами самостійних робіт (10–15 хв).

Діти доповідають про результати своїх спостережень. Бесіду можна проводити після виконання кожного завдання, за яким працюють ланки.

V етап. Підсумок уроку (2–3 хв).

Наприкінці екскурсії необхідно зробити підсумок: зазначити основні відомості, про які учні дізналися під час екскурсії, відмітити роботу кращих учнів, зробити зауваження щодо дисципліни.

VI етап. Повідомлення домашнього завдання (0,5–1 хв).

Учитель пропонує учням оформити спостереження і зібраний матеріал у вигляді колекцій, гербарію; написати твір.

VII етап. Хвилинка календаря (2–3 хв).

Відмічаються зміни, які відбулися протягом тижня в неживій природі, рослинному, тваринному світі та праці людей.

Спостереження, які провели учні на екскурсії, зібрані об'єкти використовуються на наступних уроках.

24 Позаурочна та позакласна робота з курсу «Я у світі»

Позаурочна робота допомагає задовольнити потреби дітей і молоді в неформальному спілкуванні.

Позаурочна робота розуміється сьогодні переважно як діяльність, що організується з класом у позаурочний час для реалізації потреб школярів у змістовному дозвіллі, участі у

самоврядуванні і суспільно-корисної діяльності.

Позаурочна робота, звичайно, включає в себе і заняття в різноманітних гуртках, секціях, клубах.

Під позакласній роботі застосовуються різні форми:

- заняття бесіди будуються в основному на прямому спілкуванні вчителя і учнів. Після невеликого оповідання вчителя слід питання, на якій діти повинні відповісти, використовуючи отриману тільки що інформацію і власні знання. При такій формі занять можна легко дізнатися загальний рівень знань дітей по певній темі. Форма В«запитання - відповідьВ» дозволяє звернутися як до одного учневі, так і до всього класу в цілому.

- заняття - Ігри - моделювання реальних подій суспільного життя. Це допомагає відчувати ситуацію зсередини, проаналізувати всі можливі варіанти поведінки і визначити правильні. Крім того, матеріал, поданий у формі гри, сприймається і засвоюється дуже легко. В процесі гри учні діляться або на групи, або на пари. Завдяки такому поділу діти вчаться взаєморозумінню.

25 Назвіть види позаурочної й позакласної роботи; дайте характеристику кожного з них

Обмаль часу, відведеного на вивчення природознавства, обмеженість безпосереднього наближення дитини до природи зумовлюють необхідність систематичної **позакласної роботи** в усіх класах початкової школи.

За своїм змістом, формами організації та методами проведення позакласна робота з природознавства різноманітна. Виокремлюють такі види позакласної роботи: **масові, групові, індивідуальні**.

Особливістю **масових позакласних заходів** є те, що в них можуть брати участь всі учні школи або окремої ланки, наприклад, тільки учні початкової школи.

Одним із видів масових позакласних заходів є свята. Вони проводяться як у школі, так і в позашкільних установах. Тематика свят може бути найрізноманітніша: «Свято врожаю», «День лісу»,

«День зустрічі птахів», «Свято першої борозни», «Обжинки», «Свято квітів» тощо.

До масових позакласних заходів належать також такі загальношкільні масові заходи, як: екскурсії, походи з вивчення природи рідного краю; подорожі екологічною стежкою, читацькі конференції з оглядом книг про природу; природознавчі олімпіади тощо.

Із завданнями охорони природи безпосередньо пов'язані такі заходи, як озеленення школи, села, міста, проведення різних кампаній, наприклад, «Дня птахів», «Тижня саду», «Місячника лісу» тощо.

Значно регулярнішими є **групові позакласні заняття**. Це, перш за все, різноманітні гуртки. У початковій школі переважають гуртки юних натуралістів, юних квітникарів, юних любителів природи тощо.

Заняття гуртків проводяться з певною періодичністю (двічі на місяць), за певною програмою, розробленою вчителем.

Мета гуртка – зацікавити учнів предметом, поглибити і розширити їхні знання, виробити в них навички спостережень, проведення експерименту, матеріалістичне розуміння природи тощо.

До групових занять належить також робота з обладнання класу-кабінету чи куточка живої природи. Доцільно вибрати «співробітників» (лаборантів) кабінету, які добровільно виявили бажання обладнувати кабінет. Учні можуть виготовляти прилади, таблиці, полицки для рослин, заготовлювати роздатковий матеріал, крім того, вони ремонтують наочні посібники, підтримують порядок у класі-кабінеті, допомагають використовувати цей матеріал на уроці тощо.

Індивідуальна позакласна робота різноманітніша, ніж масова і групова, оскільки вона більшою мірою, чим попередні, індивідуалізована, і значно більшою мірою враховує індивідуальні особливості дітей, виконується дітьми самостійно. Це можуть бути самостійні відвідування дітьми музеїв, виставок, ботанічних садів, зоопарків тощо. Діти можуть в індивідуальному порядку проводити спостереження, експеримент та інші дослідження.

Важливим видом індивідуальної позакласної роботи є читання вдома книг про природу, що розкриватимуть перед учнями

захоплюючий світ живої природи, сприятимуть вихованню бережливого ставлення і любові до рослин і тварин.

Отже, правильно організована позакласна робота (індивідуальна, групова, масова) сприяє формуванню в учнів пізнавальних інтересів, спрямованих на розширення і поглиблення, знань сприяє всебічному розвитку особистості дитини.

26 Розкрийте роль бесіди у навчанні природознавства, охарактеризуйте види бесід

Бесіда – метод навчання, за якого вчитель, спираючись на знання та практичний досвід учнів, за допомогою запитань підводить їх до розуміння нового або уточнення, поглиблення, розширення відомого.

Основним структурним елементом будь-якої бесіди є **запитання вчителя**. Вони повинні:

- ✓ бути конкретними, точними, чіткими, логічно послідовними;
- ✓ мати просте й коротке формулювання;
- ✓ сприяти розвитку мислення;
- ✓ стимулювати учнів самостійно робити висновки, узагальнення;
- ✓ задаватися всьому класу, залучаючи всіх учнів до роботи;
- ✓ бути цілеспрямованими, стилістично правильними і відповідати віковим особливостям молодших школярів;
- ✓ відповідати поставленому завданню, пробуджувати інтерес дітей до предмета.

Залежно від дидактичної мети бесіда може бути вступною, пояснювальною, підсумковою, контрольною.

Вступна бесіда проводиться з метою актуалізувати знання дітей, що є опорними для роботи над новим матеріалом. Готуючись до проведення бесіди, потрібно чітко визначити її мету, поняття, способи дій, які треба відтворити, опорні слова для розвитку мовлення дітей.

Пояснювальна бесіда має на меті організацію засвоєння нового навчального матеріалу через діалог учителя з учнями.

Бесіда, у процесі якої учні засвоюють новий матеріал, може будуватися *індуктивним* шляхом (від окремих фактів, прикладів, спостережень до загальних висновків) і *дедуктивним* (від загального

положення, твердження, висновку до окремого випадку, конкретного факту, прикладів, що ілюструють або підтверджують загальне).

Під час пояснювальної бесіди можуть використовуватися елементи пояснення, застосовуватися наочність, ігрові ситуації.

Підсумкова бесіда, як правило, завершує вивчення нового матеріалу або є розгорнутим підсумком уроку. Під час такої бесіди вчитель пропонує запитання для узагальнення матеріалу уроку, виявлення емоційного ставлення дітей до вивченого, висловлення оцінювальних суджень про роботу всього класу та окремих учнів.

У процесі **контрольної бесіди** вчитель проводить контроль якості засвоєних знань у вигляді фронтального опитування. При цьому результативною є така бесіда, у якій запитання і завдання не тільки напружують пам'ять, а й пробуджують інтерес, змушують установлювати причинно-наслідкові зв'язки, визначати істотні ознаки предмета, доводити правильність висловленої думки.

За рівнем пізнавальної активності учнів найбільшої переваги набувають **евристична** та **проблемна бесіди**, роль яких незамінна для розвитку творчих здібностей. Сутність евристичної бесіди полягає в тому, що вчитель уміло сформульованими запитаннями скеровує учнів на формування нових понять, висновків, використовуючи набуті знання, спостереження. Під час проблемної бесіди діти проходять під керівництвом учителя весь шлях пошуку нового знання аж до його відкриття: створення проблемної ситуації, усвідомлення проблеми у вигляді проблемних запитань і, нарешті, їх поетапне вирішення.

Бесіда, порівняно з іншими словесними методами, дає більші можливості *для застосування індивідуального підходу до учнів*. Диференціюючи запитання залежно від підготовки учнів, можна залучати всіх до активної участі в роботі.

Метод бесіди цінується за його рухливість, гнучкість. Він практикується на заняттях з усіх предметів і може застосовуватися для виконання будь-якого дидактичного завдання.

27. Назвіть головну мету та функції контролю знань, умінь та навичок молодших школярів з природознавства

Процес навчання природознавства спрямований на розв'язання навчально-виховних завдань, кожне з яких характеризується дидактичною завершеністю. Обов'язковим компонентом цього процесу є контроль знань, умінь та навичок, тобто перевірка його результативності.

Головна **мета контролю** як дидактичного засобу управління навчанням – забезпечення його ефективності приведенням до системи знань, умінь, навичок учнів, самостійного застосування здобутих знань на практиці, стимулювання навчальної діяльності учнів, формування у них прагнення до самоосвіти.

Контроль знань учнів складається з:

- **перевірки** – виявлення рівня знань, умінь та навичок;
- **оцінки** – вимірювання рівня знань, умінь і навичок;
- **обліку** – фіксування результатів у вигляді оцінок у класному журналі, щоденнику учня, відомостях.

Основними **функціями** контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів з природознавства є:

а) мотиваційна (оцінка у поєднанні з іншими мотивами учіння сприяє розкриттю перспектив успіху дитини, створює і підтримує позитивний емоційний настрій, викликає бажання вчитися, сприяє формуванню адекватної самооцінки);

б) **діагностувальна** (у процесі контролю вчитель виявляє причини труднощів, з якими стикається учень, встановлює причини і шляхи їх усунення, визначає заходи, спрямовані на поліпшення успішності);

в) прогностична (отримані результати контролю використовуються з метою прогнозування шляхів удосконалення методики навчання предмета та засобів удосконалення результатів навчальних досягнень окремих учнів);

г) навчально-перевірювальна (така організація оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення сприяє вдосконаленню підготовки учня, групи чи класу)

д) **розвивавальна** (контроль й оцінювання сприяють розвитку волі, уваги, мислення, пам'яті, мовлення учнів, їхньої пізнавальної активності і самостійності, рефлексії);

е) **виховна** – виявляється в меті та змісті завдань, а також у методиці, коментуванні й оцінюванні робіт.

Функції контролю взаємопов'язані. Учитель, плануючи перевірку чи контрольну роботу з природознавства, завжди ставить мету – не тільки отримати відомості про рівень засвоєння матеріалу, а й спланувати подальшу роботу, стимулювати розумові й вольові зусилля учнів на вдосконалення своєї праці.

28. Розкрийте особливості організації позаурочної роботи з природознавства у початковій школі

Позаурочна робота з природознавства як форма організації навчальної діяльності учнів обумовлена необхідністю розв'язання обов'язкових навчальних завдань, закладених у державній програмі. Вона, як і урок, є **обов'язковою**. Проте, на відміну від уроку, вона не обмежена чіткими часовими рамками, тривалість її виконання багато в чому визначається індивідуальними особливостями дитини.

Організація позаурочних робіт викликана тим, що деякі спостереження за природою та її об'єктами, постановка з ними дослідів, необхідних для засвоєння програмових понять, не вкладаються у рамки навчального розкладу. Організація і керування роботою повинні здійснюватись обов'язково учителем. За її виконання, як і за інші види навчальної діяльності, учні отримують оцінки.

Види позаурочної роботи з природознавства різноманітні. Це, перш за все, виконання **домашніх завдань** за матеріалом, вивченим на уроці. Цей вид позаурочної діяльності учнів слід розглядати як продовження його діяльності на уроці. Обсяг і зміст домашнього завдання визначається вчителем конкретно до кожного уроку. При цьому слід урахувувати загальний обсяг завдання з усіх предметів так, щоб на його виконання учень не витрачав більше часу, ніж це регламентовано для цього віку учнів.

Зміст домашнього завдання також визначається вчителем на кожному конкретному уроці. Це може бути закріплення матеріалу уроку в ході роботи з текстом і малюнками підручника; виконання

завдань у робочих зошитах; виконання дослідів і фрагментів практичних і лабораторних робіт, спостереження тощо. Домашні досліді і практичні роботи можуть виконуватися учнями з метою закріплення отриманих на уроці знань і умінь. Але нерідко необхідність виконання цих видів робіт обумовлена особливостями протікання деяких процесів у самій природі і тим самим неможливістю досліджувати їх у рамках одного уроку.

Деякі досліді на уроці лише закладаються, а потім обговорюються їх результати. Весь процес ходу дослідів, що може бути достатньо тривалим, виконується в позаурочний час.

У зміст домашнього завдання можуть включатися завдання для спостережень у природі, необхідних для теми наступного уроку; завдання щось повторити з раніше вивченого; знаходження потрібної й цікавої інформації з різних джерел тощо.

У початковій школі застосовуються позаурочні **заняття в куточку живої природи, на шкільній навчально-дослідній ділянці, географічному майданчику.**

Значну увагу треба приділити організації роботи молодших школярів на географічному майданчику. Виконуючи на ньому різноманітну роботу, діти набувають практичних умінь і навичок у роботі з найпростішими приладами (гномомом, термометром, снігомірною рейкою тощо), проводять щоденні спостереження у природі. Вони відмічають наявність та силу вітру, стан неба, опади та інші явища природи. Дані, отримані учнями, фіксуються у класному календарі природи та у щоденниках спостережень і використовуються на узагальнювальних уроках.

До позаурочних занять належать також **літні роботи** учнів з природознавства та проведення спостережень у природі. Змістом літніх завдань повинні бути спостереження за неживою природою; рослинами, тваринами та змінами, що з ними відбуваються упродовж літа; за працею людей; дослідницька робота на пришкільній ділянці; перевірка на практиці народних прикмет тощо.

На перших уроках нового навчального року відводиться час для оцінювання літніх завдань. Діти приносять щоденники спостережень, зібрані природні матеріали. Вчитель їх оцінює, відзначаючи систематичність ведення спостережень, повноту виконання завдань,

охайність і правильність записів тощо. Значний ефект дає організація виставки літніх завдань.

29. Доведіть необхідність комплексного використання засобів навчання у процесі навчання молодших школярів природознавства

Успішність процесу навчання природознавства в початковій школі, ефективність використання різних методів навчання значною мірою залежить від **засобів навчання**.

У навчальному процесі мають використовуватися засоби навчання, різноманітні за функціями, змістом і способами сприймання учнями. Це зумовлено віковими особливостями молодших школярів, а також логікою процесу пізнання, яке здійснюється через різні види сприймання, мислення й мовлення.

У процесі навчання природознавства використовуються такі засоби навчання:

- **вербальні** – підручники, навчальні посібники для учнів;
- **натуральні** – колекції, гербарії, живі об'єкти;
- **ілюстративні** – площинні: таблиці, картини, карти; об'ємні: моделі, муляжі;
- **технічні** – мультимедійні технології;

При всій різноманітності засобів навчання, що створені для вивчення природознавства, перед учителем постає складне завдання – відібрати до уроку найефективніші з них для певного навчального матеріалу. При цьому необхідно мати на увазі, що ні один із засобів навчання, узятий окремо, не може забезпечити успіх навчання, і лише їх правильне поєднання, що відповідає особливостям питання, що вивчається, пізнавальному завданню і особливостям пізнавальної діяльності учнів, дає можливість досягти оптимальних результатів.

Необхідність комплексного використання засобів навчання пояснюється і тим, що повнота уявлень залежить від того, скільки органів чуття бере або брало участь у сприйманні об'єктів, уявлення про які формується на уроці. Образні уявлення виникають і

формуються перш за все на основі тієї інформації, яку учень отримує з ілюстративних засобів навчання.

Тому при відборі засобів навчання до уроку необхідно виходити з теми і цілей навчання, а також враховувати підготовленість школярів до вивчення певного матеріалу. В першу чергу необхідно провести ретельний аналіз навчального матеріалу, виокремити поняття, які слід формувати, потім визначити засоби навчання, враховуючи їх можливості, допоможуть формуванню понять, місце цих засобів на уроці, методи і прийоми роботи з ними.

30 Розкрийте особливості застосування розповіді на уроках природознавства у початковій школі

Розповідь – монологічна форма усного викладу навчального матеріалу. До розповіді вдаються, коли треба повідомити нову інформацію; висвітлити події, віддалені у часі; розповісти про те, що діти не можуть спостерігати безпосередньо, або маловідомі факти.

У початковій школі використовують переважно *опис, художню розповідь, пояснення*.

Опис – це чітка, виразна, образна характеристика предметів, явищ, їх ознак, властивостей тощо. На уроках природознавства зазначений метод найдоцільніше використовувати для повідомлення фактичного матеріалу (опис зовнішнього вигляду тварин, рослин, природних зон, водойм, гір тощо).

Художня розповідь, як правило, багата на образні засоби мовлення (порівняння, епітети), звернена до уяви та емоцій дітей. Зміст розповіді має бути ретельно продуманим, щоб докладне пояснення, подробиці, незрозумілі слова не відвертали увагу дітей від сутності засвоюваного, а емоції не пригнічували розумових процесів. Основними вимогами до цього методу є: цікавий зміст, чітка й послідовна форма викладу, яка сприяла б усвідомленню та запам'ятовуванню матеріалу.

Пояснення – послідовний, логічний, чіткий, зрозумілий дітям виклад способів дій, складних питань, що поєднується зі спостереженнями учнів за демонструванням, дослідом. Пояснення

може включати елементи бесіди, опору на схеми, ілюстрації, зорові образи. Пояснення нерідко поєднується з *інструкцією* щодо способів виконання певних навчальних завдань. Її мета – чітко й доступно визначити послідовність роботи учнів, розповісти, що за чим і як виконувати. Інструкції для молодших школярів мають бути чіткими, містити не більше 4–5 завдань, формулюватися невеликими, доступними за змістом реченнями.

Усі види розповідей, які використовуються з навчальною метою, вимагають від учителя дотримання певних **вимог**:

- розповідь учителя має бути взірцем послідовного, логічного, цікавого мовлення для учнів;
- розповідь повинна бути чіткою, конкретною, цікавою, яскравою, емоційною, щоб дозволяла викликати інтерес до теми уроку, збуджувала потребу до її активного засвоєння;
- темп розповіді має бути таким, щоб всі учні могли зрозуміти її зміст;
- не повинно бути наукових помилок (учитель повинен ознайомитись із науковим трактуванням цього питання в енциклопедії, довідниках, науково-популярній літературі тощо).
- розповідь повинна мати чітку структуру: початок, розвиток подій, кульмінаційну та заключну частини;
- тривалість розповіді у початковій школі має бути короткою – у межах 2 – 3 хвилин, інколи до 5 хвилин. Якщо вона триваліша, її потрібно поєднувати з іншими методами та прийомами: бесідою, записом на дошці нових термінів, показом наочних посібників – фотографій, колекцій, гербарію, кінофільмів, постановкою дослідів тощо.

Розповідь, як і кожний вид методів навчання, може будуватись **індуктивно**, коли з ряду фактів впливає узагальнення, або **дедуктивно**, коли загальне положення підтверджується фактами.

Розповідь як метод навчання широко застосовується, тому що він найекономніший: за короткий час учитель може дати значно більшу інформацію порівняно з бесідою. Слід зазначити і негативні сторони розповіді: пасивність та інертність учнів. Тому розповідь слід

чергувати з бесідою, активізуючи тим самим сприйняття навчального матеріалу.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

«МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

1. Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. / Бондар В.І. – К.: «Вересень», 1996. – 129 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб./ Вашуленко М. С. – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
3. Коваль Г. П. Методика навчання української мови : навчальний посібник./ Коваль Г. П. Деркач Н. І, Наумчук М. М. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.
4. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. Методичні рекомендації – К.: Початкова школа, 2002.
5. Методика викладання української мови / За ред. С. І. Дорошенка – К. : Вища школа, 1992.
6. Методика навчання української мови в початковій школі: Навчально-методичний посібник / За ред. М. С. Вашуленка. К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
7. Коваль Г. П. Методика читання: Навчальний посібник/ Коваль Г. П., Іванова Л. І., Суржук Т. Б. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 280 с.
8. Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс / За ред А. П.Каніщенко. – К. : Промінь, 2003.
9. Методика позакласного читання у початкових класах : Навчально-методичний посібник / Г. П. Ткачук – Кам'янець-Подільський : ФПО Сисин О. В., 2010. – 264 с.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

«МАТЕМАТИКА»

1. Богданович М. В. Методика розв'язування задач в початкових класах./ Богданович М. В. — К.: «Вища школа», 1990. — 183 с.
2. Богданович М. Логічні прийоми формування понять / Богданович М. - // Початкова школа. –2004.–№2.– С.25–28.
3. Богданович М. Методика викладання математики в початкових класах. Навчально–методичний посібник. / Богданович М., Козак М., Король Я – К.: А.С.К.– 1998. –345 с.
4. Бойченко Т. Цікаві ігри та завдання з математики./ Бойченко Т - // Початкова школа. –2004.–№4.– С.23–24.
5. Гусев В. А. Методика обучения геометрии./ Гусев В. А. - М.: «Академія» – 2004. – 367 с.

6. Корчевська О. П. Навчаємо математики. Методика обчислень. 1- 4 класи./ Корчевська О. П. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 156 с.

7. Логачевська С. Методичні рекомендації до посібників «Вчимося розв'язувати задачі»./ Логачевська С. - // Початкова школа.– 2006. – № 5. – С.12.

8. Методика обучения геометрии: Учеб. Пособие для студ.высш пед. учеб. заведений / В.А.Гусев.В.В.Орлов и др.; Под. ред. В. А. Гусева. – М.: Издательский центр «Академия».- 2006 -368 с.

9. Островерхова Н. М.Аналіз уроку : концепції, методики, технології./ Островерхова Н. – К.: «Інкос» 2003. –342 с.

10. Програми середньої загальноосвітньої школи 1–4 класи. – К.: Вид. «Початкова школа», 2008. – 456с.

11. Сухарева Л. С. Як навчити вашу дитину швидко і правильно рахувати. / Сухарева Л. С. – Х: Вид-во «Ранок», 2009. – 80 с.

12. Шевчук І. В. Методичні підходи до розв'язування текстових задач у початковому курсі математики. Методичний посібник. / Шевчук І. В., Шевчук Г. К. –Умань: «Софія» – 2008. – 190 с.

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
«ПРИРОДОЗНАВСТВО»
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
«СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»**

1. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах : навч. посіб. / Т. М. Байбара ; Міжнар. Фонд «Відродження», Прогр. «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». – К. : Веселка, 1998. – 334 с.

2. Бібік Н. М. Я і Україна. Віконечко : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. М. Бібік, Н. С. Коваль. – [2-е вид., доопрац.]. – К. : Генеза, 2007. – 112 с.

3. Бібік Н. М. Я і Україна. Віконечко : підруч. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. М. Бібік, Н. С. Коваль. – К. : Форум, 2005. – 144 с.

4. Біда О. А. Методологічні засади підготовки майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі / О. А. Біда. – К. : Наук. світ, 2003. – 152 с

5. Кравчук О. В. Ефективність підготовки майбутніх учителів до

застосування інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках природознавства і громадянської освіти / О. В. Кравчук // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 129. – С. 51–55.

6. Кравчук О. В. Застосування інформаційних технологій для дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів на уроках з курсу «Я і Україна» в початковій ланці / О. В. Кравчук // Наступність у навчально-виховній роботі суміжних ланок освіти: дошкільної і початкової : [зб. наук. пр.] / О. В. Кравчук ; [гол. ред. О. В. Чепка]. – Умань : «Візаві», 2007. – С. 33–38.

7. Кравчук О. В. Методика використання авторських комп'ютерних програм на уроках природознавства / О. В. Кравчук // Сільська малокомплектна школа: теоретико-метод. аспект : навч. посіб. – К. : Вид-во «Міленіум», 2005. – С. 199–210.

8. Кравчук О. В. Підготовка майбутнього вчителя до творчого застосування новітніх технологій / О. В. Кравчук // Особистісно-орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 4–5 трав. 2006 р.) / АПН України, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : Вид-во Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2006. – С. 82–84

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ».....	4
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	4
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	6
НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «МАТЕМАТИКА»».....	71
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	71
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	73
НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «ПРИРОДОЗНАВСТВО»» МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»».....	137
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	137
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	139
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	176

КОМПЛЕКСНИЙ ЕКЗАМЕН З ОКРЕМИХ МЕТОДИК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Навчально-методичний комплекс до державної атестації

Підписано до друку 22.04.2016. Формат 60x90 1/16
Папір офсет.
Обл.-вид. арк. 11,5. Ум. друк. арк. 10,0.
Тираж 300. Зам. № 891.

**Віддруковано з оригінал-макета
ПП Жовтий О.О.**

20300, м. Умань вул. Садова, 28
(УДПУ, навчальний корпус № 3, кімн. 112, 327, 328)
Тел. 8 067 77 30 197
8 097 9 467 467

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.

Віддруковано на цифровому дублюаторі Ricoh